

FRAM GÅNG FÖR SMÅ SPRÅK

En översikt om varför små språk i Norden behöver stärkas och vad som bidrar till ett lyckat språkstärkande arbete. Innehåller en checklista med framgångsfaktorer.

Institutet för
språk och
folkminnen

Finansierat av
Nordiska ministerrådet

Framgång för små språk

En översikt om varför små språk i Norden behöver stärkas och vad som bidrar till ett lyckat språkstärkande arbete. Innehåller en checklista med framgångsfaktorer.

Denna publikation är framtagen av Institutet för språk och folkminnen (Isof) som en del av insatsen Små språk i Norden (2020-2022). Insatsen är finansierad av Nordiska ministerrådet.

Redaktör: Karin Kvarfordt Niia

Omslag och grafisk form: Dagmara Szydłowska

Illustrationer: Felicia Fortes

Illustration på sidan 71: Kia Olin

© Institutet för språk och folkminnen, 2022

Uppsala arkivcentrum
von Kraemers allé 19
752 37 Uppsala
www.isof.se

ISBN: 978-91-86959-81-4 (tryckt)

ISBN: 978-91-86959-83-8 (digitalt)

URN: urn:nbn:se:sprakochfolkminnen:diva-2142

Framgång för små språk

En översikt om varför små språk i Norden behöver stärkas och vad som bidrar till ett lyckat språkstärkande arbete. Innehåller en checklista med framgångsfaktorer.

Förord

Små sprog er ikke en homogen størrelse. De små sprog i Norden repræsenterer en mangfoldighed lige fra grønlandsk til finlandssvensk tegnsprog. Det ene er et majoritetssprog, det andet et sprog som bruges af en minoritet. Men de er begge lige vigtige for dem, der bruger dem. I Norden har vi en fælles forståelse af, at små sprog har behov for en særlig beskyttelse. Og derfor behøver vi kundskab om og et samlet billede af, hvordan det står til, og hvad der kan bidrage til at styrke de små sprog. Det gør vi bedst sammen.

Hovedansvaret for det nordiske sprogsamarbejde ligger hos Nordisk Ministerråd for Uddannelse og Forskning. Vi lægger vægt på at styrke kendskabet til og kundskabern om både de samfundsbærende sprog, tegnsprogene og de nationale minoritetssprog i Norden. Og vi lægger vægt på koblingen mellem sprog og kultur, identitet og sammenhængskraft i samfundet. De små sprog er vigtige for vores region, for et sprogligt mangfoldigt samfund giver bedre forudsætninger for kundskab og innovation og er til gavn for Norden både demokratisk og kulturelt.

I august 2019 vedtog de nordiske statsministre Vision 2030 med det mål, at vi i Norden skal blive verdens mest bæredygtige og integrerede region frem mod 2030. For at opnå det skal der satses på at fremme et socialt bæredygtigt Norden, som er en inkluderende, ligestillet og sammenhængende region med blandt andet fælles værdier og styrket kulturudveksling og velfærd. Satsninger på sprog og kultur er vigtige værktøjer for at skabe netop en integreret region og et kulturelt fællesskab. Et ligestillet samfund baserer sig på princippet om lige rettigheder og muligheder uafhængigt af sproglig og kulturel baggrund.

I den nordiske sprogdeklaration fra 2006 understreges det, at alle sprog betragtes som ligeværdige, men at de ikke alle har den samme rolle. Og vi har gennem deklarationen som samfund forpligtet os til at bevare og udvikle de nationale minoritetssprog. De er en integreret del af vores kulturarv, samtidigt med som der er tale om en egen kulturel identitet. Vores små sprog har mange udfordringer, som de større sprog i Norden ikke har. Udfordringerne er ikke altid de samme. Men en række af udfordringerne er fælles. Sådan er det på mange områder inden for det nordiske samarbejde, hvor det er en styrke og har stor værdi at kunne dele forskning og den viden, vi har, på tværs. Jeg håber og tror derfor, at denne publikation vil kunne være med til at understøtte revitaliseringen af de små sprog i Norden, for hverken den enkelte eller vi som samfund har råd til at miste dem.

Paula Lehtomäki

Generalsekretær for Nordisk Ministerråd

Innehållsförteckning

Inledning.....	6
Varför behöver de små språken i Norden stärkas?.....	8
Hvorfor styrke og revitalisere små sprog?.....	10
Vern av små språk i eit europeisk perspektiv.....	15
Små sprog fra et nordisk perspektiv.....	18
Teckenspråken i Norden.....	22
Hur strärks ett språk?.....	26
Lyckad revitalisering – hur den föds och vad den kräver.....	27
Kritiske faktorar på samfunnsnivå.....	33
Kartläggningens roll i arbetet med att stärka små språk.....	40
At udvikle skrift til mindretalssprog med romani som eksempel.....	51
Att möta utmaningar.....	56
Utmaningar och lösningar för att revitalisera ett språk med liten språkmiljö – exemplet finlandssvenskt teckenspråk.....	58
Kalaallisut – et spændingsfelt af nationalisme og globalisering i Grønland.....	64
Utan tastatur, ingen tekst: Om det språkteknologiske grundlaget for språka våre.....	68
Inspiration – erfarenheter på lokal och nationell nivå.....	74
Språkrevitaliseringens praktiske sider – i offentlig regi.....	75
Berättelsen om hawaiiiska – om att förlora och återta ett språk.....	82
Det umulige er muligt langt oftere end vi tror – eksemplet med grønlandsk sprogteknologi.....	97
Språk är relationer – erfarenheter från ett samiskt mentorprogram på svenska sidan av Saepmie.....	101
Framgångsfaktorer för att stärka ett språk.....	106
Checklista med tips!.....	109

Inledning

Många små språk i Norden har försvagats och används inte i alla delar av samhället¹ eller är till och med hotade till sin existens. Med små språk menas de nationella minoritetsspråken och andra små språk i Norden som har relativt få talare, samtidigt som de har någon form av officiell status. Dessa språk med tillhörande kulturer är såväl egna kulturarv som en integrerad del av det gemensamma kulturarvet och den samtida kulturen i de nordiska länderna och i Nordens gemenskap.

Situationen och förutsättningarna för de små språken i Norden skiljer sig åt och därmed även behoven och sätten att stärka och revitalisera² språken. Villkoren skiljer sig till exempel mellan majoritetsspråket kalaallisut/grönländska och sverigefinskt teckenspråk med ett mycket litet antal användare. Inte desto mindre vet vi att det finns viktiga likheter mellan de små språken i Norden och anledning att ge en samlad kunskapsbild över varför dessa språk bör stärkas, föreslå sätt på hur det arbetet kan göras och peka på utmaningar som kan uppstå.

Kortfakta: små språk i Norden

- Språk med relativt få talare och officiell status
- Språken har svag ställning och/eller är utsatta för domämförluster
- Situationen och förutsättningarna skiljer sig mellan språken, men det finns samtidigt viktiga likheter mellan dem

Vi vill höja kunskapsnivån om små språk för att bidra till att arbetet med att stärka små språk i Norden på sikt ska bli mer framgångsrikt. Målgruppen är tjänstepersoner och beslutsfattare i de nordiska länderna och områdena men även andra som på olika sätt arbetar med eller är intresserade av språkstärkande arbete. Översikten bygger på erfarenheter från workshops och kunskap från forskare och personer med beprövad erfarenhet, från bland annat språkgemenskaper på lokal nivå. Samlat ger det olika perspektiv på – och insikter i – arbetet med att stärka språk.

Första kapitlet beskriver vilka de ”små språken i Norden” är, vad revitalisering och stärkande arbete innebär och varför språken behöver stärkas i ett nordiskt och europeiskt perspektiv.

Andra kapitlet ger en översiktlig bild av hur ett språk på olika sätt kan stärkas, såväl från ett inifrånperspektiv som utifrån viktiga faktorer på samhällsnivå.

1 Förlust av språkdomän brukar användas som språkvetenskapligt begrepp.

2 Är en process där ett hotat språk medvetet stärks och att språkbytesprocessen vänds.

Det innebär en ambition efter att förhindra att det hotade språket byts ut mot ett annat språk, samt att öka antalet språkanvändare. Processen kan pågå i flera generationer.

I tredje kapitlet skildras några utmaningar i arbetet med att stärka ett språk som är viktigt att vara medveten om.

Det fjärde kapitlet illustrerar hur språkstärkande arbete kan fungera mer konkret på lokal och nationell nivå.

I det sista och femte kapitlet samlas erfarenheterna från forskning och beprövad erfarenhet i en checklista som, med hänsyn till den givna situationen, måste hanteras för att arbetet med att stärka språket ska bli framgångsrikt. För att ytterligare bidra till att tillvarata nordiska erfarenheter och forskning har vi ställt samman en checklista med framgångsfaktorer för att stärka ett språk. Checklistan ska kunna användas i planeringsprocesser som ett stöd för att göra arbetet med att stärka små språk så framgångsrikt som möjligt.

En utgångspunkt för översikten är en workshop om lyckade insatser för små språk i Norden som genomfördes den 21–22 oktober 2020 via Zoom. Vid workshopen samlades ett 40-tal forskare och experter från Norden för att byta erfarenheter, förmedla kunskap och diskutera vad som definierar lyckade insatser. Workshopen var en del av Nordiska ministerrådets insats Små språk i Norden (2019–2022) samordnad av myndigheten Institutet för språk och folkminnen (Isof) i Sverige. Som särskild expertis och rådgivare i arbetet har ett redaktionsråd arbetat med översikten:

Anne Holmen, professor vid Center for Internationalisering og Parallelsproglighed, Köpenhamns universitet

Kenneth Hyltenstam, professor emeritus vid Centrum för tvåspråkighetsforskning, Stockholms universitet

Per Langgård, chefkonsulent Oqaasileriffik

Johanna Mesch, professor, vetenskaplig ledare i teckenspråk vid Institutionen för lingvistik, Stockholms universitet

Karin Kvarfordt Niia, redaktör och samordnare (2019–2021) för insatsen Små språk i Norden

**Varför behöver
de små språken i
Norden stärkas?**

Sedan mycket lång tid tillbaka finns det olika grupper av språkanvändare i det som idag betecknas som Norden. Dessa gruppers språk och tillhörande kulturer är idag såväl egna kulturarv som en integrerad del av det nordiska kulturarvet och den samtida kulturen i Norden. Med små språk menas i det här sammanhanget små språk med någon form av officiell status och som har relativt få talare, inklusive de nationella minoritetsspråken och de nordiska teckenspråken.

De enskilda nordiska staternas ståndpunkter¹ och den samlade nordiska hållningen² är att dessa grupper av språkanvändare ska ges möjligheter att lära sig, använda och vidareutveckla det egna språket och ges möjligheter att utveckla och utöva den egna kulturella identiteten.

Många av de små språken i Norden har försvagats. En del av språken används bara inom familjen, andra inom några få samhällsområden och ytterligare några är till och med hotade till sin existens. För merparten av de små majoritetsspråken³ är situationen delvis en annan, där utgör främst internationaliseringen och digitaliseringen särskilda utmaningar. För dessa språk sker försvagningar inom vissa samhällsområden där andra språk dominerar, vilket på sikt riskerar att utarma språken. Det är tydligt att utmaningarna, förutsättningarna och situationen skiljer sig mellan de små språken och mellan olika länder och områden. Det finns samtidigt mycket som är gemensamt och det värdefullt att sprida kunskap och forskning mellan länderna och områdena i Norden. Den forskning och de erfarenheter som är gemensamma för Norden kommer att ligga i fokus för denna översikt.

De mänskliga rättigheterna är universella, odelbara och ömsesidigt samverkande. De slår fast att alla människor är födda fria och lika i värde och rättigheter. Rätten att få uttrycka sig på sitt språk utgör en integrerad del av det internationella ramverket till skydd för de mänskliga rättigheterna. Sedan 1950-talet har internationella mellanstatliga organ som FN och Europarådet arbetat med att värna minoritetsgrupper och säkerställa efterlevnaden av deras rättigheter. Syftet är att säkra fred, demokrati och språk och kulturer som annars riskerar att gå förlorade. Ytterst är det varje stats ansvar att säkerställa att de mänskliga rättigheterna respekteras fullt ut. Med stat avses inte bara den centrala makten i landet utan även självstyrande organ, myndigheter och kommuner.

I detta kapitel beskrivs synen på och skyddet av små språk i Norden, vilka dessa språk är, vad revitalisering och stärkande arbete kan innebära och varför språken behöver stärkas i ett nordiskt och europeiskt perspektiv.

1 Exempelvis teckenspråkslagen (359/2015) i Finland, språklöva (Lovvedtak 89, 2020–2021) i Norge och Lög um stöðu íslenskrar tungu og íslensks tákn máls (Lög nr. 61 7. júní 2011) i Island.

2 Deklaration om nordisk språkpolitik.

3 Färöiska, kalaallisut/grönländska, och svenska på Åland.

Hvorfor styrke og revitalisere små sprog?

Anne Holmen, professor ved Center for Internationalisering og Parallelsproglighed, Københavns Universitet

Den primære grund til at styrke og revitalisere sprog er hensynet til de sprogbrugere, der anvender sproget, og hvis identitet og samfundsdeltagelse er forbundet med sproget. Sprogene udgør samtidig en kulturel rigdom, og de er værd at beskytte, for at kulturarv ikke skal gå tabt.

De væsentligste årsager til at styrke konkrete sprog udspringer ikke desto mindre af sprogbrugernes ønsker og nationalstaternes anerkendelse af disse ønsker som legitime rettigheder. Sprogbrugere er nemlig også borgere i de nordiske lande og selvstyrende områder, og deres sprog knyttes sammen med deres *mulighed for politisk og social samfundsdeltagelse*. Det handler om deres adgang til en række samfundsområder, som reguleres af staten, for eksempel uddannelse, sundhed, sikkerhed og retlige forhold. Som anført af for eksempel den tysk-australske sociolingvist Ingrid Piller handler staternes reaktion på sproglig mangfoldighed om social retfærdighed (2016).

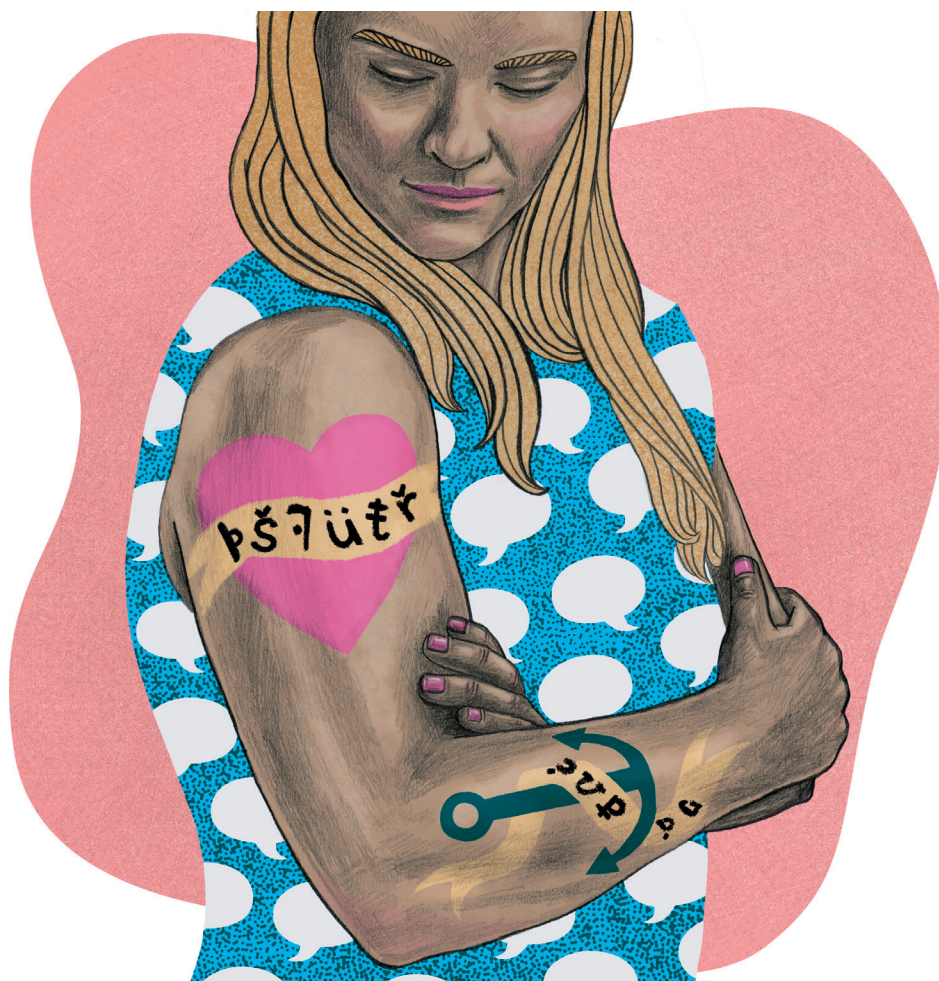
Forbindelsen mellem individer og sprog er først og fremmest kommunikativ, idet sprog primært kan ses som et middel til, at mennesker kan interagere med andre og udveksle betydning. Som kommunikationsmiddel er sproget socialt og kollektivt, og det skal helst fungere så effektivt som muligt. Det betyder også, at et sprog kan erstattes af et andet sprog, når blot man som sprogbruger har tilstrækkelige kompetencer på pågældende sprog. Derfor har man gennem tiden set befolkningsgrupper skifte fra et sprog til et andet. Nogle har ønsket dette sprogskifte, mens andre er blevet tvunget til det. Valg af sprog er nemlig også vævet sammen med magt og med sociale positioner. Et sprogskifte er således især forårsaget af eksterne sociale og politiske grunde og skyldes ikke, at sprogene i sig selv er utilstrækkelige.

Sprog er også et redskab for hjernen og en dimension af vores indre liv. Det kan hjælpe os med at organisere vores tanker og handlinger og bidrage til refleksion og erkendelse. Desuden udgør sproget en vigtig dimension i vores identitet. Det sker bl.a. fordi vi føler et tilhørsforhold til andre mennesker qua vores sproglige interaktion, og fordi vi her sætter ord på verden og udvikler fælles kulturelle og sociale referencer. Gennem sproget kan vi tilmed få adgang til kulturarven og andre historiske kilder.

Endelig kan vi bruge sproget til både at inkludere og ekskludere andre fra sociale fællesskaber, såvel kommunikativt som symbolsk. Hverken den psykologiske eller identitetsmæssige dimension af sprog kan uden videre overføres fra et sprog

til et andet. Derfor er det væsentligt for sprogbrugere at kunne opretholde og videreudvikle egne sprog, der ikke har nationalsprogsstatus, og som ofte tales af et mindretal i en region. Disse sprog kan opfattes som besværlige for en nationalstat, der for eksempel søger enhed gennem sproglig harmonisering, og sprobrugerne er ofte blevet mødt med forskelsbehandling og social ulighed. Men de mange sprog kan også ses som en kulturel berigelse og opretholdelsen af dem som en demokratisk forpligtelse over for sprogbrugerne og verdenssamfundet. Dette udtrykkes blandt andet i Den Nordiske Sprogdeklaration, som blev tiltrådt af Nordisk Ministerråd i 2006. Her kan man læse, at ”små sprog i Norden” bør styrkes, fordi 1) sproglig mangfoldighed vurderes at gavne den nordiske region kulturelt og demokratisk, 2) alle nordboere har ret til at bevare og udvikle deres sprog, og 3) de nordiske lande har et globalt ansvar for at opretholde nordiske mindretalssprog.

Det skal bemærkes, at Sprogdeklarationen opererer med betegnelsen ”nordboere” defineret som ”alle personer, der bor permanent i et af de nordiske lande”. Der er under punkt 2) med andre ord tale om såvel de oprindelige mindretal som

de senere migrantgrupper. Det skal desuden bemærkes, at Sprogdeklarationen ikke er juridisk bindende, men dog underskrevet af ministrene for nordiske anliggender. Der er altså tale om et sæt gode intentioner vedrørende styrkelse af sprogpolitikken i den nordiske region, så denne kan fremstå mangesproget og demokratisk.

Menneskerettigheder – retten til eget sprog

De universelle menneskerettigheder gælder alle individer i Norden og dermed naturligvis også medlemmerne i de sproglige mindretal. FNs verdenserklæring fra 1948 er imidlertid ikke juridisk bindende, men er fulgt op af en række konventioner for specifikke områder, som ved underskrift forpligter staterne. Det gælder for eksempel Børnekonventionen fra 1989 og traktaten om oprindelige folks rettigheder fra 2007. I begge disse nævnes retten til eget mindretalssprog, såvel retten til at bruge sproget som til at lære dette gennem undervisning. Det særlige ved traktaten om oprindelige folks rettigheder er desuden, at den vedrører mindretalenes kollektive rettigheder og ikke de individuelle.

Menneskerettigheder kan i princippet ikke gradbøjes, men de bliver det ofte i praksis. Mange stater møder således mindretalenes ønske om sproglige og kulturelle rettigheder med det, som Ingrid Piller betegner ”benign neglect” (2016, p. 205), nemlig at staten ikke blander sig i mindretalenes sprogvalg, men heller ikke eksplicit støtter mindretalssproget. Skutnabb-Kangas og McCarty skelner således mellem negative sproglige rettigheder, som ”concern the right to non-discrimination in the enjoyment of human rights” og positive sproglige rettigheder som ”involve the freedom to practice or use distinctive aspects of a group’s culture, including language and religion. Positive language rights typically require a state obligation to support minority languages” (2008, u.p.). Hertil kommer grupper, hvis rettigheder slet ikke anerkendes og som derfor risikerer at møde diskrimination eller direkte forfølgelse på vegne af deres sprog og kultur. Historisk er der grupper i Norden, hvis sprog og kultur har været forsøgt undertrykt; dette kan fortsat præge relationen til staten og flertalssamfundet.

Heller ikke i dag er mindretalsgrupperne stillet lige. Der er tydelig forskel på inden for gruppen af ”små sprog i Norden”, om de enkelte sproggrupper mødes med såkaldte negative eller positive sproglige rettigheder. Dette fremgår for eksempel af, hvilke sprog der beskyttes af Europarådets Charter for Regional- og Minoritetssprog¹, som blev indgået i 1992 og i dag er underskrevet af fire af de nordiske lande. Island har ingen oprindelige mindretalssprog og har derfor ikke skrevet under. Traktaten har til hensigt at beskytte og fremme oprindelige mindretalssprog, hvad enten disse er knyttet til en bestemt region eller tales af mindretal på tværs af den stat, der skriver under. Den beskytter ikke migrantsprog og ikke dialekter af flertalssprog. Det skønnes, at hver syvende europæer har tilknyt-

¹ European Charter for Regional or Minority Languages (engelsk).

ning til et af de mindretal, der er omfattet af pagten (læs videre om Europarådets Charter i Gramstad i denne publikation).

Traktaten opererer med forskellig grad af beskyttelse og understøttelse af mindretalssprogene, idet den enkelte stat expliciterer, hvilke paragraffer der gælder for konkrete sprog. Den mest udbredte beskyttelse og understøttelse gælder de sprog, der er omfattet af hele paragraf 7 samt paragrafferne 8–14. Mht disse sprog har staterne forpligtet sig til både at beskytte (paragraf 7) og iværksætte en række promoverings- og styrkelsestiltag (paragraf 8–14). I sidstnævnte oplystes i alt 68 mulige tiltag, og staterne har accepteret at iværksætte mindst 35 af disse. Der følges op gennem periodiske tilbagemeldinger fra staterne til Europarådet.

Andre sprog er kun beskyttet i forhold til paragraf 7 eller endda kun underparagraf 7.5, som indlægger en vis fleksibilitet i forhold til staternes ansvar over for sprog, som ikke er regionalt forankrede. Denne underparagraf 7.5 indeholder med andre ord en hensigtserklæring om, at disse sprog behandles som de øvrige nævnte, men en samtidig understregning af, at dette kan være vanskeligt.

Grad af beskyttelse af mindretalssprog efter det europæiske sprogcharter

Stat	Sprog knyttet til § 7 og 8-14	Sprog knyttet til § 7	Sprog knyttet til § 7.5
Danmark	tysk		
Finland	samisk, svensk		jiddisch, karelsk, romani, russisk, tatar
Norge	samisk	kvensk, romanes, romani	
Sverige	finsk, meänkieli, samisk		jiddisch, romani

Der knytter sig nogle kommentarer til staternes ratificering. Der oplystes flere samiske sprog samt nævnes, at svensk også er officielt sprog i Finland, og at grønlandsk og færøsk ikke omfattes af traktaten, idet disse sprog i forvejen har beskyttelse som hovedsprog i Grønland og Færøerne. De grønlandsk- og færøsktalende i Danmark nævnes ikke.

De nationale tegnsprog er anerkendt i alle fem lande og indgår i den nationale lovgivning vedrørende sprog, hvor en sådan findes. Her sidestilles tegnsprog typisk med de oprindelige regionalsprog (om beskyttelse af tegnsprog i de nordiske lande se Teckenspråken i Norden, s. 22).

Migrantsprog – forskellige syn på sprogene i Norden

Anderledes forholder det sig med de mange migrantsprog, der anvendes i Norden. Disse indgår ikke i det europæiske charter, og de mødes typisk med ”benign neglect” og måske endda med en forventning om et sprogskifte inden for en generation eller to. Af central betydning for dette spørgsmål er den lovgivning,

der regulerer skole og uddannelse, og som ikke kan undgå at skulle forholde sig til, hvilket sprog der undervises på, og hvilke sprog der undervises i. Her er stor forskel på de fem nordiske lande med Danmark som det ene yderpunkt, hvor skolen i forhold til migrantsprog er præget af en monolingual ideologi, og Sverige som det andet yderpunkt med sproglig pluralisme som en grundlæggende værdi. De andre tre lande placerer sig herimellem. Sproglig mangfoldighed i skolen diskuteres vel og mærke ikke kun som et spørgsmål om demokratiske rettigheder, men også som et spørgsmål om uddannelseskvalitet og økonomisk vækst, nemlig noget der kommer hele samfundet til gode (for eksempel Hyltenstam 2001).

Meget få af de cirka 200 sprog, som man i Sprogdeklarationen vurderer tales i Norden, er beskyttet af den europæiske sprogpagt, og af disse er det kun fem¹ sprog, hvor staterne har accepteret at iværksætte tiltag til at understøtte sprogenes brug og identitet i medfør af traktaten. Sprogpagtens paragraffer 8-14 nævner en lang række gode initiativer til at understøtte mindretalssprog i forhold til uddannelser, jura, forvaltning og offentlig service, kultur og økonomi. Mange af disse vil også kunne appliceres på flere af de andre ”små sprog i Norden”, men som juridisk dokument må det konkluderes, at det Europæiske Charter i lighed med Den Nordiske Sprogdeklaration er et forholdsvis svagt instrument, og at enhver iværksættelse af initiativer er afhængig af den enkelte stats mindretalspolitik. Her kan det vise sig, at de senere års sproglovgivning i flere af landene – og ikke mindst den politiske debat om denne – vil være et væsentligt element i en revitalisering.

Konklusion

Der er gode demokratiske grunde til, at de nordiske lande fortsat går i dialog med sproglige mindretalsgrupper om at revitalisere og styrke ”de små sprog i Norden”. Ideer til, hvordan dette kan gøres i praksis, er denne publikations hovederinde. Der kan også være gode ligebehandlingsgrunde til at inkludere andre mindretalssprog i de forskellige initiativer. Samtidig er der gode sprogpoltiske og – videnskabelige grunde til i højere grad end tidligere at anlægge et flersprogethedsperspektiv på sproglige mindretal, således at revitaliseringen af deres sprog er et centralt element i opretholdelsen af sproglig mangfoldighed som et demokratisk grundvilkår i de nordiske velfærdsstater.

HENVISNINGER

Council of Europe (1998) The European Charter for Regional and Minority Languages <https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages> <https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/signatures-and-ratifications> skutnabb (hentet 12. Marts 2021)

¹ Det drejer sig om samisk i Finland, Norge og Sverige, svensk i Finland, tysk i Danmark og finsk og meänkieli i Sverige (se venstre kolonne i tabel s.13).

Hyltenstam, K. (2001): Modersmål och ekonomisk tillväxt. I Med ögon för språk. En ideskrift från Europeiska året för språk 2001. www.sprakforum.se, 17-24

Nordisk Ministerråd (2006): Deklaration om nordisk språkpolitikk. <http://norden.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A700895&dswid=6163>

Piller, Ingrid (2016): Linguistic Diversity and Social Justice. Oxford University Press

Skutnabb-Kangas, Tove and McCarty, Teresa L. (2008): Key Concepts in Bilingual Education: Ideological, Historical, Epistemological, and Empirical Foundations. Bilingual Education, eds Jim Cummins & Nancy Hornberger. Encyclopedia of Language and Education, vol 5, 2nd edition. New York: Springer, 3-17

Vern av små språk i eit europeisk perspektiv

Sigve Gramstad, leiar av Europarådets ekspertkomité for Den europeiske minoritetsspråkpakta 1998–2006, medlem av ad hoc-gruppa for Nordisk ministerråds innsats Små språk i Norden

Dei nordiske landa har vore aktive pådrivarar for å sikra vern av minoritetsspråk på europeisk plan. Dette arbeidet førte til at Europarådet oppretta ein konvensjon til vern av slike språk, European Charter for Regional or Minority Languages (Språkpakta). Det er i stor grad samsvar mellom prinsippa for vern av små språk på europeisk og nordisk plan, men dei nordiske landa har ofte vore flinkare til å følgja opp prinsippa med konkret handling enn mange andre land i Europa.

Det er særleg følgjande generelle omsyn som ligg til grunn for vern av små språk i Europa:

- Ytringsfridom
- Likeverd
- Mangfald

Ytringsfridom er ein grunnleggjande verdi i alle demokrati, og det inneber ein rett for innbyggjarar til å ytra seg på sitt eige språk.

Det utløyser ei plikt for samfunnet til å leggja forholda til rette for at det blir mogleg å bruka dei små språka, også utanfor den private sfæren.

Likeverdsprinsippet betyr at dei små språka har like stor verdi som nasjonalspråket. Dei er alle ein del av landets felles historie, og ingen innbyggjarar skal rek- nast som mindre verdi fordi dei har eit anna morsmål enn nasjonalspråket. Det inneber at det er nødvendig med spesielle tiltak til støtte for dei små språka for at likeverdet i forhold til nasjonalspråket skal bli reelt. Språkleg og kulturelt mang- fald er ein del av det mangfaldet som er grunnlaget for demokratiske samfunn. Det gjer samfunna våre rikare. Mangel på mangfald fører til einsretta samfunn, noko som er i strid med ein politikk som det er brei nordisk semje om.

Desse prinsippa gjeld ikkje berre for små språk. Dei er sentrale for samfunna våre, og dei formar grunnlaget for demokratia våre. Eit demokrati er ofte måle på kor- leis det tar vare på minoritetane, og i så måte skårar dei nordiske landa høgt.

Majoritetsspråka er dominerande både i media, i andre offentlege samanhengar og i private miljø. Dette er naturleg, sidan majoritetsspråket er fellesspråket for alle i samfunnet. Dei små språka lever i mindre samanhengar, og brukarar av små språk må òg meistra majoritetsspråket for å kunna bidra i på mange samfunns- område på lik linje med andre medborgarar. Dei små språka treng spesielle tiltak for å kunna overleva og styrkjast. Om ingenting skjer, vil dei små språka stå i fare for å bli marginaliserte og forsvinna.

Korleis kan dei små språka vernast?

Arbeidet på europeisk plan har identifisert følgjande viktige føresetnader for eit godt språkvern:

- Eit politisk ønske om å verna språka
- Eit lovverk som vernar og styrkjer språka
- Eit utdanningssystem som underviser i språka
- Ein offentlig administrasjon som godtar bruk av språka, og som sjølv brukar dei
- Offentleg støtte til etablering og drift av institusjonar for språka
- Ei sikring av at synspunkt frå språkbrukarane kjem med i saker som er viktige for språka
- Eit kontinuerleg arbeid for å fremja kunnskap om dei små språka hos majoriteten

Det politiske ønsket om å verna små språk kjem til uttrykk gjennom politisk behandling av språkpolitikk. I Europarådet gir generalsekretæren annakvart år Parlamentarikarforsamlinga ein rapport om vern av minoritetsspråk. Rapporten er grunnlag for politisk behandling i Parlamentarikarforsamlinga. På nasjonalt plan er språkpolitiske diskusjonar i nasjonale parlament på grunnlag av perio- diske rapportar frå regjeringa òg naturlege og viktige.

I rettsstatar er det normalt å fastsetja rettar for minoritetar i lovs form.

Det blir gjort i dei aller fleste europeiske landa. Det er nødvendig av fleire grunnar. For det første gir lovfesting eit langsiktig vern, og endringar i vernet kan berre skje etter ei nasjonal politisk behandling. For det andre gir lovfesting ein status for dei små språka som det er vanskeleg å få på annan måte. Dessutan står språklege rettar for mindre brukte språk i fare for å bli oversette, så sant det ikkje er ei lovbunden plikt til å ta omsyn til dei.

Det er eit viktig skilje mellom likeverd og lik behandling. Eit stort og eit lite språk er like mykje verde, men det er nødvendig med ulik behandling av dei for at likeverdet skal kunna bli reelt. Utan spesielle tiltak for vern av dei små språka, vil tyngdekrafta av nasjonalspråket marginalisera dei små språka. Det kan føra til at dei gradvis forsvinn. For delar av majoriteten kan særlege støttetiltak for små språk føra til reaksjonar av typen «det er urettferdig at ei så lita gruppe skal få noko som vi ikkje får». Det krevst derfor kontinuerleg informasjon frå styresmaktene om kvifor særlege tiltak er nødvendige.

Etablering og drift av institusjonar med eit særleg ansvar for å verna og styrkja små språk har i dei aller fleste europeiske land vist seg å vera viktige hjelpemiddel i språkpolitikken.

Dei blir ofte eit kjernepunkt for språket, dei arbeider med språkutvikling og -forskning, driv informasjon om språket, samlar språkbrukarar og språkorganisasjonar og fungerer ofte som viktige samtalepartnarar for styresmaktene i saker som gjeld språket.

Eit språk er ikkje ei isolert øy i samfunnet. Det har viktige band til tradisjon, levemåte, kulturaktivitetar og næringsliv. Eit lite språk er òg ofte knytt til eit geografisk avgrensa område. Utviklinga til språket heng saman med utviklinga på ei rekkje felt utanfor det strengt språklege. I mange europeiske land blir det i dag lagt større vekt på omstende rundt språket, noko som tidlegare ofte blei sett på som mindre relevant. Det gjeld mellom anna tradisjonar innanfor mat, musikk, kledemåte, forteljing og næringsvegar, men også spørsmål knytte til kommunikasjonar, tettstadutvikling, miljøspørsmål og tilgjenge til nye medium. Det har blitt vanleg å sjå vern av små språk i ein vidare samanheng i mange europeiske land. Det same gjeld for dei nordiske landa.

Den europeiske språkpakta har ei todelt tilnærming til språkvern. Del 2 i pakta inneheld generelle prinsipp for vern som gjeld for alle samfunnsområde. Del 3 er delt inn i ulike samfunnssektorar og gjeld for spesielt nemnde minoritetsspråk. I enkeltland finn vi ofte den same inndelinga. Dei fleste landa har ei eller anna form for lovregulering som inkluderer vern av små språk. Dei har som regel vedtatt ei generell språklov, som er kombinert med lovregulering innanfor spesifikke samfunnssektorar. Når Europarådets ekspertkomité er på statleg tilsyn, har han møte med ei rekkje ulike departement, direktorat, kommunal sektor og så vidare,

i tillegg til den instansen som har eit generelt ansvar for språkpolitikken i landet. Ansvar for ein samfunnssektor inkluderer vanlegvis òg ansvar for reglar om bruk av små språk innanfor den same samfunnssektoren.

Nasjonal lovgiving er i dei fleste europeiske landa organisert etter dei same prinsippa som den europeiske språkpakta. Det finst som regel ei generell språklov som kan innehalda formålet språkvern, generelle prinsipp og sektorovergripande reglar, til dømes reglar om tilsyn. Den sektorspesifikke lovreguleringa som gjeld for undervisning, rettsvesen og så vidare, inneheld konkrete reglar som skal følgja opp dei overordna prinsippa i språklova. Konkrete reglar gjer det enklare å vurdere om dei blir følgde, og dei gjer tilsyn med regelverket meir effektivt.

Kvifor skal landa gi vern til dei små språka?

Det enkle svaret er at utan vern kan dei små språka truleg forsvinna. Det neste spørsmålet blir derfor: Kvifor skal ein ta vare på dei små språka? Det er det fleire grunnar til. I dei europeiske landa er det brei politisk semje om å ta vare på sitt lands historie og tradisjonar. Dei har vore med på å forma dagens samfunn. Det historiske språklege mangfaldet er ein integrert del av landets felles, levande kulturarv. Ein aktiv politikk for å verna dei små språka bidreg til å auka statusen til språka og til å styrkja sjølvkjensla til brukarane av språka som likeverdige medborgarar. Det skaper i sin tur aktive, trygge medborgarar, noko som er viktig for deltaking i dei politiske prosessane i demokratiske samfunn. Vern av små språk i Norden er i samsvar med internasjonale prinsipp om retten til bruk av eige språk, slik det mellom anna er nedfelt i FN's deklarasjon om sivile og politiske rettar og Den europeiske menneskerettskonvensjonen. Det er med på å styrkja Norden og Europa som regionar tufta på demokratiske prinsipp og kulturelt mangfald, slik det er uttrykt i den europeiske språkpakta.

Små sprog fra et nordisk perspektiv

Anne Holmen, professor ved Center for Internationalisering og Parallelsproglighed, Københavns Universitet

Mange forskjellige sprog i Norden

I Den Nordiske Sprogdeklaration anslås, at der i dag tales cirka 200 forskellige sprog inden for de fem nordiske lande og 3 selvstyrende områder, men der findes ingen statistik for dette. Sprogene har meget forskellig status og vilkår, og det enkelte sprogs situation spiller en vigtig rolle for mulighederne for at styrke og revitalisere netop dette. Blandt de 200 sprog findes der således nationalsprog i landene (dansk, finsk, islandsk, norsk og svensk) og hovedsprog i de selvstyrende

områder (færøsk, grønlandsk og svensk). Af mindretalssprog findes et overskueligt antal sprog med en lang historie i pågældende region (nationale tegnsprog, finsk, jiddisch, karelsk, kvensk, meänkieli, roma, romani, russisk, tatarisk, tysk og flere samiske sprog) samt et stort antal migrantsprog.

Nogle af sprogene har stor udbredelse, andre langt mindre; nogle af sprogene tales også uden for Norden, andre kun inden for et eller flere nordiske lande. Nogle af sprogene knytter sig til Arktis; andre til helt andre regioner i verden. Nogle af sprogene er forbundet med en kolonihistorie; andre med nyere global mobilitet. Nogle af sprogene er beskyttet af Den europæiske sprogpagt (også kaldet Det Europæiske Charter for Regional- og Minoritetssprog), andre af national lovgivning og atter andre kun af nationalstaternes ønske om at ligebehandle borgere – eller de er slet ikke beskyttet. Sprogenes historiske og aktuelle situation er med andre ord meget forskellig.

Tre typer af små sprog i Norden

De tre typer af ”små sprog i Norden” som er de primære i denne publikation er: 1) oprindelige mindretalssprog i Norden, hvoraf de fleste har officiel status, 2) hovedsprogene i de selvstyrende områder, som alle tre har officiel og juridisk status og 3) tegnsprogene i Norden, der er anerkendte som mindretalssprog. Også migrantsprog vil blive inddraget, hvor det er muligt. Det kan nemlig være terminologisk vanskeligt og måske også fagligt uhensigtsmæssigt at skelne skarpt mellem de forskellige mindretalssprog. Hermed følger jeg op på den praksis, som redaktørerne af det nye online referenceværk vedrørende ”Linguistic Minorities in Europe” har anlagt (Røyneland, Lane & Grenoble eds. 2020). I en række artikler tales om ”minoriserede sprog” i stedet for ”minoritetssprog”. Dette har redaktørerne valgt, da de finder, at der ikke kun er tale om en numerisk definition, men også af en magtrelation til den majoritet, der har retten til at definere sprog og dermed ”minorisere” nogle af disse. Jeg vil i det følgende benytte mig af betegnelsen ”mindretalssprog” som er mere almen kendt end ”minoriseret sprog”.

Mange sprog er truede og ved at forsvinde

I den seneste udgave af UNESCOs atlas over truede sprog fra 2010 opregnes 2500 truede sprog – ud af de i alt cirka 7000 sprog, der i dag skønnes at være i verden. Andre kilder er endnu mere pessimistiske. For eksempel anslår Skuttnabb-Kangas og McCarty (2008), at mellem 50 og 90 % af verdens sprog vil være uddøde eller alvorligt truede i 2100. De påpeger, at især den manglende overførsel af sproget fra generation til generation er en indikator på, at et sprog er truet. Desuden nævner de, at det samlede antal sprogbrugere spiller en rolle ligesom sprogets status og antallet af samfundsområder, hvor dette kan bruges. Disse betegnes også kommunikative domæner. Det spiller med andre ord en rolle, om et givet sprog alene er knyttet til familielivet, eller om det også anvendes til interaktion uden for familien, for eksempel blandt venner og bekendte, i medier, på arbejdsmarkedet, til skole og uddannelse, religiøse og politiske formål og så videre.

I flere af disse domæner er det væsentligt, at sproget ikke kun fungerer mundtligt, men at der også findes et skriftsprog, som rent faktisk læres og bruges, og som har været igennem en vis grad af standardisering.

Et mindretalssprog vil typisk være i kontakt med et eller flere andre sprog i pågældende region. Der kan være tale om helt adskilte domæner og i princippet også om en fredelig sameksistens, men der vil oftere være tale om konflikt mellem sprogene. I Norden har mange mindretalssprog således gennemlevet en historie med undertrykkelse og forsøg på at fremtvinge et sprogskifte blandt sprogbrugerne. Det gælder for eksempel den fornorskning og forsvenskning af samer, som tidligere fandt sted i Norge og Sverige, og det har i forskellige historiske perioder været gældende for brugen af dansk som dominant sprog i de daværende danske kolonier Norge, Island, Færøerne og Grønland. Men der er også undtagelser. For eksempel har det tyske mindretal i Danmark og det danske mindretal i Tyskland begge været beskyttet af Bonn-København erklæringerne fra 1955, som har givet de to mindretal politisk indflydelse og økonomisk støtte til skole og kultur.

Internationalt har der været forskellige forsøg på at sammenligne situationen for forskellige potentielt truede sprog.

Her lægges særligt vægt på, hvilke samfundsdomæner sproget bruges i, samt hvorvidt det overføres fra generation til generation.

Ud fra dette perspektiv skal en revitalisering særligt samle sig om følgende indsatser:

- stabilitet i mindretalsskoler, fjernundervisning eller undervisning tilpasset mindretallet
- sikring af politisk repræsentation og anerkendelse af mindretallets rettigheder
- fortsat støtte til videreudvikling af kunst og kultur
- permanente medier og nyhedsdækning på mindretalssproget
- løbende sprogteknologisk understøttelse af både tale- og skriftsprog, og
- bearbejdning af holdninger til mindretalssproget blandt flertallet, herunder påvirkning gennem sprogambassadører, litteraturfestivaler og kampagner

Flersprogethed – det nye normale

Spørgsmålet er imidlertid, om det er to- eller flersprogetheden, som i sig selv udgør et problem for mindretalssprogene. Eller om det snarere er enten mangelfulde kompetencer på mindretalssproget eller manglende samfundsmæssig understøttelse af pågældende sprog politisk og holdningsmæssigt (herunder interessen for at lære sproget hos personer, der ikke har det som førstesprog). Redaktørerne af det føromtalt referenceværk: ”Linguistic Minorities in Europe Online” har i hvert fald valgt at fokusere på både førstesprogtalere af sprogene, men også på andetsprogtalere og dermed også på mindretalssprogets rolle i en flersproget kontekst.

Hermed ligger de nævnte redaktører på linje med en udvikling, man har kunnet spore de sidste cirka 25 år inden for store dele af den internationale sprogvidenskab. Hvor sprogvidenskaben tidligere beskæftigede sig med afgrænsede sprog og med etsprogethed som den naturlige sprogsituation for mennesker, ser man i dag i højere grad flersprogethed som det normale for verdens befolkning. Den svejtsiske økonom Francois Grin taler således om, at der samtidig med et fald i ”objektiv sprogdiversitet”, det vil sige i antallet af sprog der tales i verden, sker en vækst i ”subjektiv diversitet”, det vil sige i den enkeltes hverdagserfaringer med sprog (Grin et al. 2010). Nogle lingvister taler direkte om et paradigmeskift i forståelsen af hvad sprog er (for eksempel Makoni & Pennycook 2007, Blommaert 2010). Dette understreges af en fremvækst af flersprogethedsterminologi som superdiversitet, polylinguaging, translanguaging, translingual practice, metrolinguaging, flexible bilingualism og codemeshing (se blandt andet en introduktion og diskussion om sprogideologi i Jonsson 2017).

Det er ikke nyt, at man i sprogforskningen beskæftiger sig med tosprogethed, kodeskift og sprogkontakt, men det er nyt, at man teoretisk tager udgangspunkt i, at individer har ét sprogligt repertoire, som de bringer i anvendelse ved kommunikation, og at dette ikke skelner mellem de sprog, hvor sprogrækkene hentes fra. Det er individets sproglige repertoire, som er i fokus i de mange empiriske undersøgelser, der ligger bag påstanden om, at flersprogethed er det normale. Dette gælder særligt i uformelle situationer. I mere formelle situationer tilstræbes fortsat ofte en etsprogethed, for eksempel som led i skolens sproglige regulering, i nationers måde at konstruere national identitet ud fra sammenhæng mellem ét sprog-ét folk-én nation eller ved at sproglig diversitet mødes med social, økonomisk og politisk forskelsbehandling (se for eksempel Piller 2016).

Selv om den generelle udvikling inden sprogvidenskaben også er relevant for de små sprog i Norden, er der en vigtig pointe i at sikre, at sprogene rent faktisk bruges og udvikler sig. Derfor er det ikke ligegyldigt, om der for eksempel investeres midler i at opretholde undervisning, uddanne lærere og udgive undervisningsmaterialer.

HENVISNINGER

Blommaert, Jan (2010): *The Sociolinguistics of Globalization*. Cambridge University Press

Grin, Francois, Sfreddo, Claudio & Vaillancourt, Francois (2010): *The Economics of the Multilingual Workplace*. London: Routledge

Jonsson, Carla (2017): *Translanguaging and Ideology: Moving Away from a Monolingual Norm*. In Paulsrud, BethAnne et al. (eds): *New Perspectives on Translanguaging and Education, Multilingual Matters*, 20-37

Makoni, Sinfree & Pennycook, Alastair (2007): *Disinventing and Reconstituting Languages*. *Multilingual Matters*

Røyneland, Unn, Lane, Pia & Grenoble, Lenore (2020): Linguistic Minorities in Europe Online. De Gruyter Mouton: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/LME/html> (hentet 12. mars 2021)

Skutnabb-Kangas, Tove and McCarty, Teresa L. (2008): Key Concepts in Bilingual Education: Ideological, Historical, Epistemological, and Empirical Foundations. Bilingual Education, eds Jim Cummins & Nancy Hornberger. Encyclopedia of Language and Education, vol 5, 2nd edition. New York: Springer, 3-17.

United Nations' Declaration on the Rights of Indigenous Peoples (2007): <https://documents-dds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N06/512/07/PDF/N0651207.pdf?OpenElement> (hentet 15. mars 2021)

Teckenspråken i Norden

Johanna Mesch, professor, vetenskaplig ledare i teckenspråk vid Institutionen för lingvistik, Stockholms universitet

Tecknade språk brukar anses som en egen språkgrupp. Det beror på den visuella-gestuelle modaliteten, det vill säga att de produceras och uppfattas på helt andra sätt än talade språk. Det beror också på att teckenspråkens historiska utveckling skiljer sig från de talade språkens.

Redan på 1700-talet användes teckenspråk i Danmark, Finland, Norge och Sverige. Den stora utvecklingsfasen kom likväl under tidigt 1800-tal då döva barn och ungdomar gavs möjlighet att gå i skolan. Dövundervisningen i Danmark startade 1807 och i Sverige 1808. Teckenspråk användes i undervisningen, direkt eller indirekt, parallellt med tal och skrift. Norska döva barn skickades till dövskola i Danmark, och finska barn till Sverige (Bergman & Engberg-Pedersen 2010).

Genom dövskolorna uppstod två grupper av besläktade teckenspråk i Norden. Den första gruppen består av teckenspråk som används i Danmark, på Färöarna och Grönland, tillsammans med norskt och isländskt teckenspråk som utvecklats vidare till nationella teckenspråk i sina respektive länder. Den andra gruppen har sina rötter i svenskt teckenspråk, och innefattar också finskt och finlandssvenskt teckenspråk, som även de utvecklats till nationella teckenspråk i Finland. Samverkan mellan teckenspråksgemenskaperna i de nordiska länderna har pågått länge, och sedan tidigt 1900-tal finns till exempel idrottsutbyten och dövas nordiska kongresser genom bland andra Dövas nordiska råd (DNR), grundat 1907. Idag fortsätter samarbetet, till stor del fortfarande genom DNR, som bland annat

anordnar ungdomsläger, teater- och idrottsevenemang och kulturfestivaler (se Hoyer & Alanne 2008).

Flera försök att skapa ett gemensamt nordiskt teckenspråk gjordes under 1910-talet och 1950-talet men misslyckades. De etablerade teckenspråken kan inte ändras eller bytas ut – det vore som att försöka få svenska, eller något konstgjort hopkok på de nordiska språken, att bli ett gemensamt samhällsbärande språk för hela Norden. Varje språksamhälle försvarar sitt språkarv, och det gäller även många teckenspråkgemenskaper. Förutom kontakter mellan Nordens olika teckenspråk är kontakten förstås intensiv med de omgivande talade och skrivna språken, genom skolundervisning och kontakter med den icke teckenspråkiga omgivningen. Man kan tydligt se påverkan från de talade språken i de munnörelser som hör ihop med de tecken som händerna utför, och som nästan alltid återspeglar munnens rörelser då motsvarande talade ord uttalas. Det kan också till exempel handla om påverkan från skriftspråken där skriftens bokstäver återges med hjälp av handalfabetet.

Genom att de nordiska samhällena har gett ekonomiskt stöd till teckenspråksrelaterade verksamheter som folkhögskolor, teckenspråkstolkning, teater och TV-program har de indirekt erkänt de nationella teckenspråken som dövas modersmål eller primära språk (Bergman & Nilsson 1999). Teckenspråken har en tämligen stark ställning i Norden enligt de faktorer som används inom språkplanering och diskussioner om revitaliseringsåtgärder eller språkliga handlingsprogram (se Haualand & Holmström 2020). Det beror på sådant som officiellt erkännande av språket, språkdokumentation i form av korpus och lexikon, språktillägnande som barns rättighet att förvärva språket samt språkattityd som bland annat skapande kultur- och nyhetssändningar på TV.

Vad gäller språktillägnande föds de allra flesta döva i hörande familjer och bara 4–6 procent har teckenspråk som modersmål. *Tidig språkinläring är grunden till ett starkt förstaspråk.* Primärt språk är det som ligger en närmast, som man använder aktivt i de flesta sammanhang oavsett om det är inlärt i senare ålder eller inte. Hörande föräldrar erbjuder ofta teckenspråksundervisning för att kommunicera bättre med sina barn, men av olika orsaker lär sig få teckenspråk. Omvänt får döva föräldrar ofta hörande barn och antalet hörande barn som växer upp med en eller två döva föräldrar är avsevärt större än tvärtom.

Hörseltekniska hjälpmedel och olika former av stöd gör att många familjer väljer bort specialskolan för döva och istället låter barnen integreras i vanliga skolor. Distansundervisning i teckenspråk förekommer i begränsad omfattning statistiskt sett och ger inte heller döva barn och ungdomar en naturlig språkmiljö. Dessa undervisningsmetoder har lett till att språkundervisningen inte är stabil i de nordiska länderna.

Teckenspråkiga arbetar för att de nordiska teckenspråken ska göras mer tillgängliga i samhället, inte minst för personer med hörselnedsättning. Döva ser sig generellt inte som funktionsnedsatta utan snarare som att de har dubbla sociala identiteter, dels som ”funktionsnedsatta” i patologisk mening i förhållande till det omgivande och hörande samhället, dels som medlemmar av en ”språklig kulturell minoritetsgrupp” (De Meulder & Murray 2017).

Central nuvarande lagstiftning

Stat	Teckenspråk	Någon form av lagstiftning gällande språk	Referens
Danmark, Färöarna, Grönland	danskt teckenspråk	2014	Ændringsforslag til L 61 Forslag til lov om ændring af lov om Dansk Sprog-nævn (Varetagelse af dansk tegnsprog) Färöarna: folkeskoleloven, at døde har ret til at få undervisning i og på tegnsprog
Finland	finnsk teckenspråk och finlandssvenskt teckenspråk	1995/2015	Grundlag, 17 § Rätt till eget språk och egen kultur (731/1995); Teckenspråkslag (359/2015)
Island	isländskt teckenspråk	2011	Lög um stöðu íslenskrar tungu og íslensks tákn máls. (2011 No 61 7 June) (Act on the Status of the Icelandic Language and Icelandic Sign Language)
Norge	norskt teckenspråk	2021	Prop. 108 L (2019-2020) Lov om språk (språklova)
Sverige	svenskt teckenspråk	1981/2009	Riksdagens officiella erkännande av teckenspråket (Prop. 1980/81:100); Språklag (2009:600) Det svenska teckenspråket (9 §)

Lagligt erkännande av teckenspråken i Norden har varit efterlängtat (se tabellen). Även om lagstiftningen jämställer de nordiska teckenspråken med andra minoritetsspråk så skiljer det sig i praktiken på regional och kommunal nivå. Enskilda kommuner och verksamheter tar inte hand om teckenspråken på samma sätt som de talade minoritetsspråken.

Modellen Graded Intergenerational Disruption Scale (GIDS; Fishman 1991, Lewis & Simons 2010) är en metod för att bedöma hur livskraftigt ett språk är utifrån kriterier som de funktioner och situationer de används i. Enligt denna

bedömningsmetod tycks de nordiska teckenspråken ligga ojämnt på skalan. Å ena sidan tyder studier på att teckenspråken utökat sina teckenförråd och anpassat sig till fler användningsområden eller domäner och språkbruket i media och kultur har förändrats radikalt i positiv riktning från 1970-talet till idag. Å andra sidan finns områden som måste förbättras. Exempelvis är tillräckligt många utbildade teckenspråkstolkare en viktig nyckel till inkludering, fortsatt utbildning och engagemang i samhällsaktiviteter och inte minst lärare/instruktörer i teckenspråk. Teckenspråk som undervisningsspråk är delvis hotat när dövskolor har lagts ner i Danmark och Norge. Nedläggningarna hotar döva barns möjligheter att stärka och utveckla teckenspråket som primärt språk tillsammans med jämnåriga i ett teckenspråkigt sammanhang.

Ett tydligt positivt exempel på insatser för revitalisering är Nordisk TegnTube, ett nordiskt samarbetsprojekt som finansieras 2021 av Nordplus och Nordiska ministerrådet. Syftet med projektet är att skapa medvetenhet om de nordiska teckenspråken hos ungdomar. Projektet är ett tecken på att det finns en fortsatt gemensam vilja att stärka situationen för teckenspråken i Norden.

REFERENSER

- Bergman, B. & Engberg-Pedersen, E. (2010). Transmission of sign languages in the Nordic countries. I: Brentari, D. (red.), *Sign Languages*. Cambridge: Cambridge University Press. 74–94
- Bergman, B. & Nilsson, A.-L. (1999). Teckenspråket. I: K. Hyltenstam (red.), *Sveriges sju inhemska språk – ett minoritetsspråksperspektiv*. S. 329–351. Lund: Studentlitteratur
- De Meulder, M. & Murray, J. (2017). Buttering their bread on both sides? The recognition of sign languages and the aspirations of deaf communities. *Language Problem & Language Planning* 41(2). 136–158
- Fishman, J. (1991). *Reversing Language Shift: Theory and Practice of Assistance to Threatened Languages*. Clevedon: Multilingual Matters
- Hualand, H. & Holmström, I. (2019). When language recognition and language shaming go hand in hand – sign language ideologies in Sweden and Norway. *Deafness & Education International*, 21:2–3, 99–115
- Hoyer, K. & Alanne, K. (2008). *Teckenspråkens och teckenspråkigas ställning i Norden*. Finlands Dövas Förbund
- Lewis, M.P. & Simons, G.F. (2010). Assessing endangerment: Expanding Fishman's GIDS. *Revue roumaine de linguistique*. 55 (2): 103–120

Hur stärks ett språk?

Vilket är det bästa sättet att stärka ett språk på?

Det finns många svar på det. Forskning och beprövad erfarenhet i de nordiska länderna och särskilda områdena visar dock att det finns gemensamma faktorer som gör arbetet med att stärka språk framgångsrikt.

Detta kapitel ger en översiktlig bild av hur ett språk kan stärkas inifrån av språkanvändarna och på samhällsnivå av det offentliga – på ett framgångsrikt sätt.

Lyckad revitalisering – hur den föds och vad den kräver

Annika Pasanen, sámi sosiolingvistihkka professora/professor i samisk sociolingvistik vid Sámi allaskuvla/Sámi University of Applied Sciences (översättning från finska av Riina Heikkilä, Institutet för språk och folkminnen)

”Tehálumos lii kuittâg et ulmuuh sárnuččii sámi kiela.
Tom laahâ ij pyevti meridiđ, tot lii ulmui jieijâs haaldust.
Anarâškielâ uáiná jo kuoksuu sevŋis ääigi maŋa.
Mij sámmiliih jiejah ennuu meridep, itá-uv peeivičuová.”

”Det viktigaste är dock att människor talar samiska.
Det kan inte en lag styra, det är människorna själva som styr.
Enaresamiska ser redan gryningen efter en mörk tid.
Vi samer bestämmer i mångt och mycket själva, om dagsljuset ska träda fram.”¹

Människan har ett naturligt behov av att tala sitt eget språk och föra det vidare till sina barn. Människan har också ett naturligt behov av att hänga med i förändringar, anpassa sig och erbjuda sina barn bättre förhållanden. De här två behoven kolliderar när omgivningen pressar en individ eller en grupp att börja använda ett annat språk som under förändrade förhållanden verkar vara mer ändamålsenligt.

Språkbytesprocessen kan utåt se ut att vara frivillig, men avsaknaden av våld eller tvång i form av lagstiftning betyder ändå sällan samma sak som fritt val. Att ge upp det egna språket har alltid en koppling till bristande likvärdighet och männi-

¹ Matti Morottaja, Anarâš-tidskriften juni 1992. Översättning från finska av Riina Heikkilä, Institutet för språk och folkminnen.

skoräddsproblem i samhället. Att ta tillbaka det egna språket är därför mycket mer än att ta tillbaka ett språk. Det är att vårda individen, gemenskapen och samhället, det är ett arbete för likvärdighet.

I rubriken till den här texten nämns ”lyckad revitalisering”. Benämningen kan väcka kritiska frågor: Vad betyder lyckad revitalisering? Kan den definieras, i varje fall av någon utanför den språkrevitaliserande gemenskapen? Kan inte varje gemenskap själv definiera vad som menas med lyckad revitalisering? Leder inte alla revitaliseringsförsök redan i sig till något gott?

Att lyckas kan betyda att man kommer fram till många olika slags slutresultat.

Revitalisering av ett hotat språk kan till exempel betyda att språket kan lyftas så att det åter blir ett språk som aktivt talas av alla generationer och att det börjar användas inom för gemenskapen centrala områden. Att lyckas kan också betyda att språket dokumenteras, att dess existens erkänns och att språket lever i gemenskapen i form av hälsningar, ortnamn och sånger, även om kommunikationen sker på majoritetsspråket. Man kan alltså försöka att uppnå att språket åter blir gemenskapens levande vardagsspråk, till och med huvudspråk, eller ha som mål att det får någon slags symbolisk ställning. Jag påstår dock att det är väldigt sällan som en grupp som är orolig för sitt språks framtid och som arbetar med att revitalisera det har symbolisk ställning som mål.

Under mitt yrkesliv har jag haft kontakt med ett tjugotal gemenskaper där syftet har varit att aktivt revitalisera det egna språket. Målet för verksamheten har alltid varit att barn ska få lära sig språket och kunna tala det aktivt. Endast några av gemenskaperna ser dock ut att nå målet. Den här texten är ett försök att analysera varför det i de flesta gemenskaper är så svårt att vända språkbytet, och framför allt – varför det i vissa fall lyckas.

Identifiering av situationen

Revitalisering av ett hotat språk är möjlig endast om språkets sociologiska situation identifieras och erkänns.

Men det är ingen självklarhet att så görs. Stater har ofta behov av att ge en förskönande bild av hur språken som talas inom deras områden mår. Majoriteten av världens stater noterar nödvändigtvis inte ens minoritetsspråkets existens, för att inte tala om dess språksociologiska situation. I en språkgemenskap är det i sin tur vanligt att man försöker lindra den smärtsamma verkligheten att ett språkbyte pågår. Det sker både med hjälp av individens egna och med gruppens kollektiva psykiska försvarsmekanismer, som till exempel genom att överskatta hur mycket språket i verkligheten används. Vanligtvis vet människor hur språksituationen ser

ut i den egna närmiljön, men om det är fråga om ett geografiskt större område där språket talas, kan det vara svårt att greppa helhetsbilden om språksituationen. Det ger utrymme för falska förhoppningar: kanske mår språket bättre någon annanstans, kanske är det inte så farligt om vi inte talar språket här eftersom några andra någon annanstans talar det.

Om det inte finns aktuell omfattande information om språksituationen, kan informationsinsamling till och med vara det första, konkreta steget i en revitaliseringsprocess. I vilka åldersgrupper behärskar människor språket aktivt, i vilka passivt? Förs språket över till barn i några familjer eller inte alls? I vilken mån används språket i sociala nätverk? Vilka resurser har gemenskapen för språklig revitalisering?

Initiativtagare och medföljande

De flesta revitaliseringsförsöken i världen börjar med att en liten grupp eller till och med en enskild aktiv aktör tar initiativ.

I en liten gemenskap kan en människas engagemang vara helt avgörande. Ett bra exempel på det här är den enaresamiska språkgemenskapen och enaresamiskans globalt sett sällsynt betydelsefulla revitaliseringsprocess. Den påbörjades på 1980-talet och huvudansvaret för den hade två enaresamiska språkaktivister, Ilmari Mattus och Matti Morottaja. Morottaja beskriver hur en enda människa i en sådan situation måste orka med nästan omöjligt mycket och agera i alla möjliga roller, som till exempel musiker, politiker och lärare. Att orka med att axla ett sådant ansvar är ovanligt, men lyckligtvis sker det ändå ibland.

Avgörande för en lyckad revitalisering är att det finns de som ansluter sig till de enstaka pionjärernas initiativ. Språklig revitalisering behöver en viss typ av kritisk massa som består av så kallade vanliga människor som är beredda att åta sig att främja språket. Språket kan inte återhämta sig utan att dess talare och talarnas ättlingar har tillräckligt mycket vilja att revitalisera språket för att engagera sig. En positiv attityd vänder dock inte språkbytesprocessen. Tillräckligt många i gemenskapen måste vara beredda att ändra sina egna attityder, prioriteringar och val till språkets fördel. Här göms ett vanligt problem: mycket ofta önskar människor sig en förändring, att språket revitaliseras, men de förmår inte själva att ändra sig. Man kan erbjuda stöd och information utifrån men förändringen kan inte komma utifrån. Som Matti Morottaja i citatet i början säger: ”Det kan inte en lag styra, det är människorna själva som styr.”

Revitaliseringens metoder och mål

Alla gemenskaper är olika och varje gemenskap måste hitta de metoder för revitalisering som bäst passar den egna situationen. Det är ytterst viktigt att identifiera

globala faktorer som är oberoende av situation, område och språk: med hjälp av vissa medel kan man nå vissa mål.

Det är mycket vanligt att medel och mål står i konflikt med varandra så att man med för små medel försöker nå betydande resultat.

En gemensam faktor vid revitalisering av hotade språk är att man lägger oproportionerligt stort hopp till att språket undervisas i skolan eller förskolan två timmar i veckan. Överallt i världen ser man att barnen inte lyckas nå aktiva språkkunskaper om språket inte används tillräckligt också utanför skolan. Utanför hemmet är ett komplett språkbud i princip det ända sättet att tillägna sig ett hotat minoritetsspråk.

Såväl det hotade språkets talargemenskap som den omgivande majoriteten behöver aktuell information – som baseras på forskning och världsomfattande erfarenheter – om språktillägnande, mekanismer för två- och flerspråkighet, språkundervisningsmodeller och metoder och språköverföringsprocesser.

Det behövs förståelse för hur tillägnande av ett hotat minoritetsspråk skiljer sig från tillägnande av majoritetsspråk.

I en familj överförs minoritetsspråket inte lika lätt till barn som majoritetsspråket: för språköverföring måste man skapa förhållanden även utanför hemmet och vid undervisning av ett hotat minoritetsspråk för barn och vuxna måste man ta hänsyn till flera särdrag.

Jag hävdar att ett av de globalt mest signifikanta skälen till att revitaliseringsförsök misslyckas är att man inbillar sig att språket överförs till barn med mycket mindre ansträngningar än vad som i verkligheten krävs.

Det är tragiskt om en gemenskap under flera år och årtionden försöker kämpa för sitt eget språk med sådana revitaliseringsmetoder som, baserat på allmän kunskap och forskning, inte kan leda till de slutresultat som gemenskapen strävar efter. Därför behövs information om olika metoder och deras påverkansmöjligheter. Det behövs diskussion om vad man i själva verket vill nå.

Det behövs uppföljning och utvärdering av revitalisering: fungerar de valda metoderna på ett önskat sätt eller finns det behov att ändra linje?

Ansvar för överföring av språket ligger både hos minoriteten själv och hos majoriteten. Språket kan överföras endast i en gemenskap och med den gemenskapens krafter, men minoritetsgemenskapen lever i många avseenden under de strukturer och resurser som majoriteten har byggt och förvaltar.

Tolerans

När man börjar revitalisera gemenskapens eget hotade språk, försöker man på nytt göra det egna språket ändamålsenligt och attraktivt. Det innebär en enorm förändring både för minoriteten och för majoriteten. Maktstrukturer, invanda praxis, djupt inrotade attityder, vardagliga val och prioriteringar måste ändras.

Sådan förändring förutsätter tolerans och flexibilitet – och återigen, både från minoritetens och majoritetens sida.

Gemenskapen måste kunna tolerera olika slags talare och deras olika slags behov, skiftande språkkunskaper, ofullständighet, fel, nya slag av språkanvändning och språkets förändring. *Ett språk kan revitaliseras endast om det är accepterat att tala det bristfälligt.*

Människor, gemenskaper och samhällen möter förändringsbehoven som revitaliseringen skapar på väldigt olika sätt. Språklig revitalisering förbättrar och förstärker men lyfter även fram negativa känslor, nya påfrestningar och gamla

trauman, kritik, skam, otillräcklighetskänslor och missnöje. Kritiken får inte kvävas men negativiteten får inte heller ges för mycket utrymme.

Majoritetens roll

Revitalisering är alltid också den språkligt privilegierade majoritetens sak. Majoriteten som omger det hotade språket har ett stort ansvar för attitydklimat och språkpolitik som möjliggör revitalisering.

Majoriteten måste identifiera egenvärdet av gemenskapens språk och gemenskapens språkliga rättigheter som en del av de mänskliga rättigheterna. Den måste möjliggöra den långsiktiga språkplanering som revitalisering kräver genom medveten språkpolitik, lagstiftning och bestående finansiering.

När ett marginaliserat språk ska lyftas kan det för vissa kännas som att man som majoritetsspråkstalare förlorar sina fördelar. Majoritetens medlemmar måste acceptera att minoritetsspråket syns och hörs även i den egna vardagen. Det gäller även konkreta situationer där den som tillhör majoriteten inte förstår vad som sägs på minoritetsspråket. Det är mänskligt att uppleva obehag när man blir lämnad utanför, men man kan lära sig att hantera och tolerera känslan. Minoritetsspråket kan revitaliseras och leva endast om det alltid används när det är möjligt och inte bara används undagömt bland de egna. Ingen av oss vill väl vara den som är orsaken till att andra inte kan tala sitt eget språk? Ett alternativ är förstås att majoritetens medlemmar också lär sig minoritetsspråket. Dubbelriktad tvåspråkighet – det att även majoritetens medlemmar blir tvåspråkiga, inte bara minoritetens – är ett effektivt sätt att stärka likvärdighet mellan språken och användningsmöjligheterna för minoritetsspråket.

REFERENSER

Aikio-Puoskari, Ulla 2016: Gullos sámegeiella! Sámegeielaid ealáskahttima buoremus vuogit ja álbmotlaš politihká linjât Suomas, Ruotas ja Norggas. Anár: Sámediggi.
/ Gullos sámegeiella! Saamen kielten elvytyksen parhaita käytäntöjä ja kansallisen politiikan linjauksia Suomessa, Ruotsissa ja Norjasa. Inari: Saamelaiskäräjät

Juuso, Jane 2009: Válddán giellan ruovttuluotta / Tar språket mitt tillbaka. Unjárga / Nesseby: Isak Saba guovddáš

Pasanen, Annika 2018: "This Work is Not for Pessimists": Revitalization of Inari Sámi Language. – Hinton & Huss & Roche (eds.): The Routledge Handbook of Language Revitalization pp. 364–372. New York & London: Routledge, Taylor & Francis Group

Kritiske faktorar på samfunnsnivå

Sigve Gramstad, leiar av Europarådets ekspertkomité for Den europeiske minoritetsspråkpakta 1998–2006, medlem av ad hoc-gruppa for Nordisk ministerråds innsats Små språk i Norden

Dei små språka i Norden er mindre brukte språk, eller minoritetsspråk. Hovudproblemet for eit minoritetsspråk er at det er eit minoritetsspråk. Dersom ikkje spesielle tiltak blir sette i verk for å verna minoritetsspråket, vil tyngdekrafta av majoritetsspråket marginalisera det mindre brukte språket, slik at det blir stadig mindre brukt. Ein slik *laissez-faire*-politikk fører til at minoritetsspråket til slutt forsvinn.

Ulike situasjonar og ulike behov

Dei små språka kan vera i svært ulike situasjonar og ha ulike behov.

Eitt språk treng å få etablert ei rettskriving eller ein grammatikk, eit anna treng å få utvikla ein terminologi innanfor ei tradisjonell næring. Somme språkområde er konsentrerte, som lulesamisk i Tysfjord, i andre språkområde er brukarane spreidde over større område, som sørsamisk. Det er derfor viktig at språka blir behandla individuelt.

Somme tiltak verkar best innanfor det geografiske området som er kjerneområde for språket, medan andre tiltak må gjelda i nasjonal samanheng. Opplæring i grunnskule krev ei viss mengd med elevar og høyrer derfor heime i kjerneområdet, medan arbeidet for å heva kunnskap, respekt og toleranse overfor språket må skje i ein nasjonal (eller for den del nordisk) samanheng.

Det er viktig at politikk, handlingsplanar og tiltak til beste for dei små språka skjer i samarbeid og samråd med brukarane av språka.

Det betyr ikkje at alle ønske frå brukarane si side kan oppfyllest. Men arbeidet med vern og styrking av dei små språka må ha god støtte blant brukarane.

Bruk av datateknologi har vist seg som eit godt hjelpemiddel både i språkopplæring, omsetjing og forskning i forhold til små språk. Dette er eit viktig bidrag i arbeidet for dei små språka, og både utviklinga av teknologien og bruken av han bør støttast.

Overordna politiske mål

Overordna politiske mål blir normalt vedtatt på nasjonalt nivå, og dei har ein prinsipiell karakter. Slike mål må konkretiserast for at dei skal kunna ha ein operasjonell effekt. Slik konkretisering kan skje ved lovgiving, handlingsplanar, støttetiltak eller liknande. Konkretisering kan òg skje gjennom at ein fokuserer på eitt eller nokre få små språk.

Overordna politiske mål kan delast inn i to hovud-omsyn. Det eine byggjer på at dei små språka er ein del av ein felles kulturarv som det er i nasjonal interesse å ta vare på. Det andre byggjer på eit demokrati- og menneskerettsaspekt; det er viktig at innbyggjarane kan ytra seg på sitt eige språk. Arbeidet for å verna og styrkja små språk i dei nordiske landa er tufta på begge desse omsyna. Styrken i omsyna ligg i at dei har verknad ut over sjølve språkvernet. Samla sett utgjer dei eit fundament som dei nordiske landa byggjer sin identitet som samfunn på.

Konkrete behov og tiltak

Politisk aksept for at språket er eit språk

Språket må ha ein indre autonomi, det må til dømes ikkje vera ein dialekt av eit anna språk. Som nemnt over kan språket frå ein lingvistisk synsstad bli rekna som ein dialekt; likevel kan det av andre grunnar bli rekna som eit eige språk. Språk som har gått ut av bruk, kan gjenopplivast og få status som språk, slik det skjedde med kornisk i Storbritannia. Språk kan oppstå og få status som språk med utgangspunkt i munnleg språkbruk, slik som kvensk. Språk kan ha hatt så spesielle, avgrensa bruksmåtar at dei ikkje kan reknast som språk i tradisjonell bruk, som latin.

Ein politisk aksept gir språket status. Språket har blitt anerkjent som ein sjølvstendig del av eit nasjonalt språkleg mangfald. Konsekvensane er at språklege rettar, som rett til undervisning og til bruk i offentlege samanhengar, vil gjelda for språket.

Kunnskap om dei små språka

Kunnskap om det språklege mangfaldet i eit land er viktig for å fremja respekt og toleranse frå majoriteten si side overfor dei små språka og dei som bruker språka.

Denne kunnskapen må formidlast gjennom utdanningssystemet, og han bør koplast saman med viktige verdiar i samfunna våre, som demokrati, ytringsfridom og kulturtradisjonar. Det finst ofte motstand hos majoriteten mot at minoritetar får særbehandling. Det blir oppfatta som urettferdig, og koplinga til at slike tiltak er nødvendige for at resultatet skal bli rettferdig, blir ofte ikkje gjort.

Ei viktig oppgåve er derfor å gjera denne koplinga tydeleg for majoriteten, slik at det kan bli større aksept for at vern av dei små språka krev spesielle tiltak.

Det er òg viktig at dei som høyrer til grupper i samfunnet som brukar små språk, får god kjennskap til historia til språket og til verdien av å bruka det, både for seg sjølve, for språket og for samfunnet.

Det å høyra til ein minoritet og bruka eit minoritetsspråk har tradisjonelt ofte blitt knytt til mindreverdskjensle og skam, og slike oppfatningar er det ei samfunnsoppgåve å bøta på. Derfor er det naturleg at språkopplæring i små språk inneheld både språkhistorie og samfunnskunnskap.

Alle språk får ikkje vern som levande språk

Eit språk kan ha så få brukarar at det ikkje er mogleg å ta vare på det som levande språk. Kombinasjonen av nokre svært få, eldre brukarar og lita interesse for å læra språket kan vera ein indikasjon på at det er tale om eit slikt språk. Alternativet til vern som levande språk er dokumentasjon av språket slik at det eventuelt seinare kan få nytt liv.

Etablering av infrastruktur for språket

Ein grunnleggjande føresetnad for eit språk er at det kan brukast skriftleg. Grammatikk, ordtilfang og skriftnormal er òg viktige identitetsmarkørar for språket. Kvensk kan vera ein illustrasjon i denne samanhengen; både brukarane, nasjonale styresmakter og Europarådet peikte på skriftfesting av kvensk som eit nødvendig tiltak for språket i den første fasen.

Språkopplæring

Språkopplæring bør skje uansett om språket er skriftfesta eller ikkje. Situasjonen for språket vil lett bli forverra dersom ein ventar med tiltak til det er etablert ein skriftnormal, og til det er utdanna språklærarar. I tillegg til undervisning kan bruk av språkassistentar som meistrar språket (sjølv om dei ikkje har lærarkompetanse), etablering av språkreir og kompetansesenter for språket vera til hjelp. Normalitet i opplæringstilbodet er viktig for elevgrupper der ingen ønskjer å stikka seg ut. Tilbodet om språkopplæring vil ha større sjanse til å lukkast om det blir knytt til andre fordelar, til dømes nytteverdi av kunnskap i språket (sjå òg over om kunnskap om språket).

Lovfesting

Lovfesting av retten til å bruka språket er viktig.

For det første føreset det ein nasjonal diskusjon om vern av språket, både i regjering og parlament. For det andre inneber lovfesting ein nasjonal aksept for at språket er viktig, og at det skal brukast i ulike samanhengar. For det tredje gir

lovfesting eit vern mot vilkårlege handlingar som kan ha negativ effekt på språket. Lovendring krev ein ny nasjonal diskusjon i parlamentet, og endring i forskrift (gitt med heimel i lov) krev ein diskusjon i regjeringa. Vedtak om både lov og forskrift krev dessutan ein open prosess, der interesserte partar normalt skal høyrast. Språkorganisasjonar er eksempel på interesserte partar i denne samanhengen.

Ei språklov inneheld vanlegvis ein formålsparagraf, som slår fast verdien av språket. Verdien gjeld både for samfunnet (kultur, historie, demokrati) og for språkbrukaren (menneskerett/ytringsfridom, kulturvern, sjølvkjensle). Vidare organisering av lova er avhengig av om ho skal gjelda for berre eitt eller for fleire språk. Om ho skal gjelda for fleire språk, er det naturleg med eit sett av minimumsreglar som skal gjelda for alle språka, deretter særlege reglar for kvart språk (eventuelt grupper av språk, om dei kan likebehandlast). Dersom lova berre skal gjelda for eitt språk, er ei slik todeling mindre naturleg. Ei anna todeling er derimot nødvendig. Det gjeld kva for reglar som skal gjelda på nasjonalt nivå, og kva for reglar som skal gjelda på regionalt/lokalt nivå, nemlig innanfor kjerneområdet for språket.

Ein viktig del av ei språklov er føresegner om tilsyn med at reglane i lova blir følgde. Det er i siste omgang regjeringa som har ansvar for at lova blir gjennomført, og det er regjeringa som må etablera ein organisasjon og eit styringssystem som sikrar gjennomføring.

Sjølv om tilsynet må gjerast av ein instans som er uavhengig av regjeringa, er det statsapparatet som må skaffa fram det faktagrunnlaget som gjer det mogleg å føra eit tilfredsstillande tilsyn.

Tilsynsrapportane frå regjeringa må innehalda både informasjon om korleis innsamlinga av fakta er organisert, og om sjølve faktagrunnlaget. Eit døme frå rettsapparatet kan illustrera dette: For å få fram fakta om bruk av minoritetsspråket i domstolane, må domstolane instruerast om kva dei skal rapportera om. Det kan til dømes gjelda allment om kor mange brev som har kome inn til domstolane på språket, og om det har blitt sendt svar på same språk. Innanfor kjerneområdet kan det gjelda kor mange offentlege kunngjeringar frå domstolane som har vore berre på nasjonalspråket, berre på minoritetsspråket og på begge språk, eller om det er notert i rettsbøkene (frå rettssaker) at partar og vitne har blitt gjorde kjende med retten til å bruka minoritetsspråket. Domstolane samlar slik informasjon for ein periode, til dømes eit kvartal eller eit halvår. Den innsamla informasjonen blir samordna og sendt til tilsynsorganet. Periodevis rapportering gir høve til korrigeringar, om det skulle vera nødvendig.

Sjølve tilsynet, eller kontrollen, med gjennomføringa av lova må skje av eit organ som er uavhengig av regjeringa. Innanfor regjeringsstrukturen kan det gjerast av

organ som ved lov har fått ein uavhengig status, eller organ som har fått uavhengig status når det utfører visse oppgåver. Dessutan har dei nasjonale parlamenta spesielle organ som fører tilsyn med statsforvaltninga (i Noreg Riksrevisjonen og Sivilombodet). Dei nordiske landa har i tillegg eit internasjonalt tilsyn på grunnlag av den europeiske språkpakta¹. Ein viktig del av tilsynsarbeidet er rapportering til parlamentet. Det bør som eit minimum skje ein gong i kvar mandatperiode.

Institusjonar for språket

Institusjonar som skal fremja og styrkja språket, har ein viktig positiv effekt for språket.

Røynslene med språksenter både for kvensk og samisk har vore gode. Institusjonen skal samla kjernekompetanse i språket, arbeida med grammatikk og terminologi, laga opplæringskurs, vera ein stad for kulturarrangement med tilknytning til språket, bidra til forskning om språket og arbeida politisk for vidare utvikling av språket. Institusjonane må ha offentleg finansiering, men dei bør vera styrte av språkbrukarane.

Situasjonen for minoritetsspråk kan endra seg over tid, både når det gjeld tal på brukarar og offentleg støtte til tiltak for styrking av språket. I nedgangstider kan institusjonane representera eit siste forsvarsverk og vera ein garanti for ein grunnleggjande infrastruktur for språket.

Institusjonar kan òg representera ein offensiv for språket og vera ein portal inn på nye område. Beaivváš samiske teater er eit døme på ein institusjon som har fleire funksjonar. Teateret har fått status som nasjonalteater og såleis fått ein permanent nasjonal status, det har etablert samisk som scenespråk, og det har ført samisk ut til folk på eit nytt område².

Utdanning

Språkopplæring er som nemnt ein grunnleggjande føresetnad for at eit språk skal overleva og vidareførast frå éin generasjon til ein annan. I tillegg til språkopplæring i privat regi, innanfor familie og/eller lokalsamfunn, gir det offentlege skuleverket undervisning i mest alle små språk i Norden. Undervisninga skal gi elevane kompetanse til å meistra språket i private og offentlege samanhengar.

¹ The European Charter for Regional or Minority Languages.

² Indre Finnmark tingrett har blitt trekt fram som døme på styrking av samisk innanfor rettsstellet. Der har det vore naturleg å bruka samisk, og domstolen har bidrege i arbeidet med å utvikla juridisk terminologi. Under budsjettbehandlinga i det norske Stortinget i desember 2020 vedtok regjeringsspartia og Framstegspartiet å leggja Indre Finnmark tingrett under Au-Finnmark tingrett. Porsanger kommune, som er ein del av kjerneområdet for samisk språk, er overført til Vest-Finnmark tingrett. Sametinget og samiske organisasjonar blei ikkje konsulert om denne endringa. Det er usikkert kva verknad vedtaket vil få for bruk av samisk i domstolane, og om det kan påverka diskusjonen om kva for sikringsnett som institusjonar for språket kan representera.

Dette er særleg viktig for små språk. Dei er mykje mindre synlege i det offentlege rommet enn nasjonalspråket/nasjonalspråka, og dei treng å vera synlege i skulen. Dessutan gir det status for små språk å vera ein del av det offentlege skuletilbodet. Det gir òg personar/elevlar med eit anna morsmål høve til å læra språket. Alle små språk i Norden bør ha ein plass i det offentlege skuletilbodet.

Det er lite kunnskap blant den språklege majoriteten i dei nordiske landa om dei tradisjonelle små språka. Den generelle utdanninga bør innehalda kunnskap om det språklege mangfaldet og den historiske konteksten til dei små språka i Norden. Formidling av slik kunnskap kan knytast til tema som kulturelt mangfald, ytringsfridom og retten til å ytra seg på sitt eige språk.

Forskning og terminologiarbeid

Det kan forskast på mange sider ved eit språk, frå språkets indre liv til samvirket mellom språket og samfunnet rundt.

Forskning kan føra til større innsikt i språket, korleis det fungerer i samfunnet, språkhistoria, spørsmål om identitet og ytringsfridom og mange fleire emne. Slik forskning hevar òg som regel statusen til språket.

Eit særleg forskingsfelt gjeld terminologiarbeid. Språket bør ideelt sett følgja samfunnsutviklinga, men i mange tilfelle kjem mindre språk på etterskot i forhold til større språk når det gjeld terminologiarbeid på nye område, som til dømes strøymetenester, dataspråk og reklame. Globaliseringa har ført til at mange aktivitetar og tenester kjem i engelsk språkdrakt, og det legg press på mindre språk. Dette presset finst òg i for dei nordiske nasjonalspråka.

Eit fullt brukande språk skal kunna nyttast i alle samanhengar, både privat og offentleg. Men mange små språk manglar terminologi til å vera tenlege overalt. Tap eller mangel på terminologi innanfor enkelte domene i samfunnet kan spreia seg. Det er derfor viktig å ha eit kontinuerleg terminologiarbeid, på den måten kan språket halda tritt med samfunnsutviklinga. Utvikling av juridisk terminologi på nordsamisk og oljeterminologi på norsk er døme på erobring av nye domene.

Samarbeid på tvers av landegrensar

Blant nordiske land har det tradisjonelt vore lett å kryssa landegrensar. Det gjeld òg for brukarar av dei små språka. Den europeiske språkpakta inneheld ein paragraf (artikkel 14 b) om å stimulera til kontakt over landegrensar der det same eller liknande språket er i bruk på begge sider. Dette var kontroversielt i 1980–90-åra i Europa, og det var ikkje obligatorisk for dei ratifiserande statane å slutta seg til denne plikta. I Norden har situasjonen vore annleis, og slik kontakt har det snarare blitt stimulert til enn hindra.

Mange språkområde kryssar nasjonale grenser i Norden. Det gjeld fremst dei samiske språka nordsamisk, lulesamisk og sørsamisk, dessutan tysk. Men mange språk i same eller liknande form finst i fleire land. Det gjeld finsk, svensk, kvensk og meäenkieli. Alle desse språka har kontakt over landegrenser, og det bør vera ei nordisk oppgåve å utvikla slik kontakt til beste for språka.

Sjølv om små språk ikkje er like, kan dei møta dei same utfordringane. Eit felles nordisk forum for små språk kan bety erfaringsutveksling og diskusjonar rundt utvikling av vern for små språk. Det vil i neste omgang vera til nytte både for nasjonale styresmakter og på nordisk plan.

Språkorganisasjonar

Små språk er alltid i ein pressa situasjon i forhold til større språk, og det er ikkje like lett for enkeltpersonar å driva språkpolitikk. Organisering på brukarsida er eit viktig verkemiddel for å fremja små språk. Den europeiske språkpakta oppmodar òg språkbrukarane til å organisera seg.

Sett frå brukarane si side er det mange fordelar med å organisera seg. I organisasjonen kan dei diskutera kva som best kan fremja språket, dei kan utarbeida handlingsplanar og konsentrera innsatsen til område som brukarane meiner er dei viktigaste. I organisasjonen vil det vera ein eller fleire personar som på heil- eller deltid følgjer med på språkutviklinga, og som kan reagera raskt om det er behov for det. Dessutan betyr organiseringa at brukarane talar med éi røyst; det aukar sjansane for gjennomslag, både i opinionen og hos styresmaktene. Organisasjonen vil i tillegg ha eit apparat som gjer det mogleg å arbeida systematisk for sine standpunkt, både i opinionen og på politisk plan.

Sett frå styresmaktene si side er det òg mange fordelar med språkorganisasjonar. I Norden er det vanleg å konsultera dei som offentlege vedtak eller planar som rettar seg mot eller kan bli påverka av slike vedtak. Dette gjeld òg på språkfeltet. Ein språkorganisasjon som representerer brukarane, gjer det mykje enklare for styresmaktene å henta inn synspunkt frå brukarhald. Dessutan vil dei normalt få eitt avklart synspunkt i staden for mange ulike. Ein organisasjon vil òg ofte operera aktivt gjennom å peika på manglar og koma med framlegg til handlingar som styresmaktene kan byggja politikikutviklinga på.

Språkbrukaren

Det viktigaste arbeidet for å verna og fremjaceut lite språk, er å bruka språket.

Eit språk som ikkje er i bruk, er ikkje eit levande språk. Arbeidet for små språk i Norden bør gjelda dei levande språka.

Som nemnt over kan eit lite tal språkbrukarar innebera at det i praksis ikkje er mogleg å ta vare på språket som eit levande språk. Det kan likevel ikkje gjelda i alle tilfelle. Det er mange grunnar til at eit språk misser brukarar. I Noreg stod i lang tid den såkalla fornorskingspolitikken sterkt. Minoritetsspråk var ugras som måtte lukast vekk. Det fanst inga undervisning i språka, og det var forbode for elevar å bruka sitt eige morsmål i skulen, både i klasserommet og i skulegarden. Eit slikt konstant press mot eit minoritetsspråk over lang tid fører alltid til færre brukarar og ei marginalisering av språket. I tillegg lærer brukarane at språket deira er mindreverdige og noko som dei må skjemma over. For språk i ein slik situasjon har styresmaktene eit ansvar for vern og styrking, eventuelt revitalisering om det er nødvendig, om ikkje anna for å bøta på tidlegare urett. I Storbritannia har kornisk blitt revitalisert og fått status som minoritetsspråk, sjølv etter at den siste som hadde kornisk som morsmål, var gått bort.

Styresmaktene sin innsats for små språk er nødvendig. Den avgjerande innsatsen ligg likevel hos språkbrukarane. Ein brukar av eit minoritetsspråk er dømt til livsvarig arbeid for språket sitt. Styresmaktene kan leggja forholda til rette, og språkkorganisasjonane kan arbeida for språkrettane og mot vrangvilje, motstand og trakassering frå storsamfunnet, både strukturelt og i enkeltsaker. Men utan aktive språkbrukarar vil det levande språket dø, og vi vil stå att med eit fattigare samfunn.

Kartläggningens roll i arbetet med att stärka små språk

Kenneth Hyltenstam, professor emeritus vid Centrum för tvåspråkighetsforskning vid Stockholms universitet

De små språken i Norden varierar i storlek och är uttrycksmedel för befolkningsgrupper som skiljer sig åt etniskt och kulturellt och med avseende på grad av politisk autonomi. Språkens politiska och rättsliga ställning varierar starkt. De är mer eller mindre historiskt sammanlänkade med de större språken i Norden. Vilka språk som avses med uttrycket ”små språk i Norden” resoneras det närmare om i artikeln *Små sprog fra et nordisk perspektiv* (s. 18).

Vissa av dessa språk är i behov av att stärkas. Det kan vara frågan om revitaliseringsåtgärder i situationer när språk på grund av att de brukas i mindre utsträckning än tidigare förlorat funktioner, användningsområden, uttrycksätt – och användare. Det kan också behövas moderniseringsåtgärder för språk som inte tidigare använts i skrift eller som saknar ett ordförråd för vissa företeelser i

dagens komplexa samhällen. Innan åtgärder sätts in behöver det därför redas ut vad som gäller i det enskilda fallet.

Sedan 1970-talet är den rådande uppfattningen bland de flesta språkliga minoriteter i de nordiska samhällena att deras språk ska vara användbara i vidare sammanhang än i familjen eller närmiljön. Detta är formulerat på ett talande och tydligt sätt i det kulturpolitiska program som antogs av den nordiska samekonferensen i Gällivare redan 1971, där det ses som nödvändigt ”att vi odlar och får odla vårt språk, utveckla det och använda det som ett modernt kommunikationsmedel i tal och skrift, hemma och i samhället” (citerat efter SOU 1975:100, s. 99).

Denna artikel belyser hur en systematisk *kartläggning* i samverkan mellan användarna av språket och det omgivande samhället kan vara grund för planering, genomförande och utvärdering av revitalisering och modernisering.

Språkanvändarnas och skolans roll i revitaliseringsprocessen

När det är tal om språkrevitalisering är det två typer av aktörer som det ofta fokuseras på: för det första språkanvändarna själva, särskilt föräldrar och deras barn, och för det andra, skolan. Om bara föräldrarna talar sitt ursprungliga språk med sina barn så är kontinuiteten tryggad. Och om skolan har som målsättning att barn ska kunna lära sig, utveckla och använda de språk som de etniskt har länkar till, så har dessa språk en möjlighet till fortsatt liv. Ett vanligt påstående är vidare att det bara är medlemmarna i den aktuella befolkningsgruppen som själva avgör om deras språk ska leva eller gå förlorat eller som kan revitalisera ett redan hotat eller förlorat språk. Ingen utomstående kan göra det åt dem. Påståenden av detta slag är inte oriktiga, men det finns ändå mycket att tillägga. Det är visserligen en självklarhet att ett program för revitalisering av ett språk måste ha sin förankring bland användarna själva.

Det är talarnas motivation, beslutsamhet och kapacitet att planera och genomföra åtgärder som utgör grundförutsättningarna för att åtgärderna ska vara framgångsrika. Men det krävs mycket mer än så.

Talarna har ofta inte själva de resurser som är nödvändiga för att genomföra de krävande insatser som behövs. Som Obiero (2010) påpekar är det förrädiskt att isolerat överbetona minoritetsspråkstalarnas roll. Även om de naturligtvis måste stå för motivation etcetera, är det ofta en alltför omfattande uppgift för de flesta minoritetsgrupper att ensamma driva revitaliseringen. Många minoriteter som lever i en språkbytessituation har redan bristande social sammanhållning, till exempel på grund av urbanisering, något som gör enighet om gemensamma mål och förmåga att med kraft komma över de hinder som uppstår osannolika. Stora delar av kunskapsbasen som revitalisering måste bygga på finns endast hos

språkanvändarna, medan andra aspekter behöver tillföras av expertis utifrån, inte minst ekonomiska och kunskapsmässiga resurser.

På samma sätt överbetonas lätt skolans roll när det gäller språkbevarande och revitalisering. Skolan ses som den enda aktören utanför familjen. Om fler får stärka sitt språk genom skolans försorg, eller helt enkelt får hjälp att lära sig språket, kommer antalet talare att öka och då har språket räddats. Detta är lätt att säga, men svårare att göra. Skolan opererar inte isolerad från övriga samhället. Om skolan ska undervisa *i*, eller kanske till och med *på*, ett visst språk, måste det finnas en standardiserad språkform som kan användas i undervisning, det måste finnas läromedel, utbildade lärare och så vidare. Allt detta kräver åtgärder långt utanför själva skolans ram.

Varför behövs en kartläggning?

Utgångspunkten för ett övergripande revitaliseringsprogram är kunskap om det aktuella läget för språket i fråga.

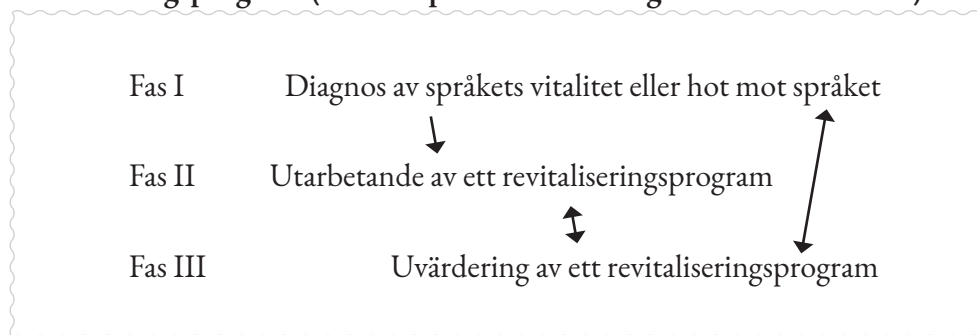
Ett språks möjligheter till kontinuerligt bruk över generationer är intimt kopplade till det samhälle där språket används. En kartläggning inför stöd- eller revitaliseringsåtgärder av små språk eller minoritetsspråk bör därför ta hänsyn till alla aspekter som gäller minoritetens relation till det omgivande samhället. Den måste också beakta karakteristika hos den egna gruppen och de möjliga individuella val som på ett eller annat sätt kan påverka språkets livskraft. För att samverkan mellan skilda aktörer inom och utanför minoriteten ska fungera behöver roller klargöras och olika instansers bidrag måste passa in i en helhet. En kartläggning behöver alltså utgå från en övergripande modell över faktorer som påverkar språkbevarande, språkbyte och revitalisering.

Verktyg för kartläggning

Praktiskt revitaliseringsarbete och stöd av små språk generellt behöver alltså bygga på politisk, ekonomisk och kunskapsmässig medverkan av samhället. För att denna medverkan ska bli framgångsrik krävs en flexibel anpassning till varje specifik situation. Detta omfattar aktiviteter i flera faser: kartläggning, utarbetande av revitaliseringsplan, genomförande av planen, samt successiv utvärdering av hur revitaliseringsarbetet framskrider.

En visualisering av skeendet presenteras grafiskt av Obiero (2010) (se figur 1, nästa sida). I figuren framgår det genom de dubbelriktade pilarna att de olika faserna inte bara följer linjärt på varandra utan också utövar ömsesidigt inflytande.

Figur 1: Obieros modell (2010) för utveckling av och utvärdering av revitaliseringsprogram (här kompletterad med angivelse av FAS I – III)

I det följande presenteras fyra övergripande modeller som pekar ut vilken slags underlagsinformation som det konkreta revitaliseringsarbetet behöver bygga på. De tre första är relaterade till varandra på så sätt att de senare bygger på de tidigare. Modellerna kan förefalla ambitiösa och det är därför viktigt att påpeka att denna framställning i första hand syftar till att ge en allmän förståelse av språkbytes- och språkrevitaliseringsprocessen och vilken sorts åtgärder som kan vara effektiva och lämpliga i ett givet sammanhang.

Modellerna bör i konkreta sammanhang användas som checklistor och inspirationskällor, definitivt inte som recept som till punkt och pricka måste följas i sin helhet. Detta synsätt är också ett av motiven till att flera modeller presenteras. De olika modellerna ger alternativa uppslag till genomförande av revitaliseringsarbete, något som kan bidra till bättre anpassning till de olika situationerna som föreligger.

Ett annat skäl till att presentera flera modeller är att spegla revitaliseringsfrågans vikt och status både inom internationell politik och forskning. Frågan har uppmärksamats och utretts såväl av enskilda forskare som av världsomspännande organisationer, i första rummet Unesco genom en forskarpanel, men också av den inom språkpolitik inflytelserika organisationen SIL International¹. Revitaliseringsarbete är något som har en hög angelägenhetsgrad världen över.

Bland enskilda forskares arbeten har den modell som presenterades 1991 av Joshua Fishman (Fishman, 1991) haft störst internationellt inflytande på diskussionen om revitaliseringsåtgärder eller språkliga handlingsprogram. Denna modell, den så kallade Graded Intergenerational Disruption Scale (GIDS) (se tabell 1, nästa sida), är baserad på iakttagelser från revitaliseringsförsök i olika delar av världen. Den utgår från att språkbyte från minoritetsspråk till majoritetsspråk sker i systematiska steg – ett givet språk kan befinna sig på ett visst steg i den trappa som språkbytesprocessen metaforiskt kan illustreras med. Revitaliser-

¹ SIL = Summer Institute of Linguistics, som tidigare var den officiella beteckningen på organisationen.

ing innebär då att vända processen genom att steg för steg åter kliva upp för de trappsteg som språket tidigare halkat ner för. Stegen kan uppfattas som indikatorer på ett språks *vitalitet*.

Revitaliseringsinsatser bör starta på det steg där ett språk befinner sig i språkbytesprocessen. Kartläggningen innebär utifrån denna modell att fastställa på vilket steg ett visst språk befinner sig. Om en grupp språkanvändare kommit så långt i språkbytesprocessen att språket befinner sig på steg 6 eller lägre, bygger revitaliseringen till en början främst på ansträngningar på den individuella nivån, det vill säga i den mest intima miljön. Befinner språket sig till exempel på steg 7 eller 8, krävs det att personer i fertil ålder faktiskt lär sig språket, så att de sedan själva kan använda det i uppfostran av sina barn. Stegen ovanför steg 5 är beroende av samhällsinsatser, där minoriteten behöver samarbeta med och få stöd för sin språkrevitalisering av det omgivande samhället.

Tabell 1: Fishman's Graded Intergenerational Disruption Scale (GIDS)

Steg 1:	Språket används i alla funktioner, även högre utbildning, samhällsadministration och media
Steg 2:	Språket används på lokal myndighetsnivå och i media
Steg 3:	Språket används på arbetsplatser även om utomstående lyssnar
Steg 4:	Språket används i (lägre) obligatorisk utbildning
Steg 5:	Läs- och skrivkunnighet i språket förekommer
Steg 6:	Språket används i barnuppfostran
Steg 7:	Språket används som modersmål, men av personer som är över fertil ålder
Steg 8:	Språket används bara av enstaka äldre talare

Fishmans modell har visat sig användbar i många sammanhang, men den har också kritiserats. En invändning är att modellen kan uppfattas så att åtgärder bör begränsas till ett steg i taget, vilket Fishmans framställning ger stöd för. I själva verket måste revitaliseringsarbete ta alla nivåer i beaktande samtidigt. Om kartläggningen kommer fram till att språket befinner sig på nivå 6, bör alltså revitaliseringsprogrammet även bygga på samtliga övriga steg ovanför (se tabell 1).

Många olika alternativ till Fishmans modell har presenterats under de senaste decennierna. En modell för bedömning av ett språks vitalitet med nio faktorer presenterades av den ovan nämnda expertpanelen i Unescos regi (Brenzinger et al., 2003) (se tabell 2, nästa sida).

Det unika med den här modellen är att var och en av faktorerna kompletteras med en femgradig skala, med vars hjälp situationen för ett givet språk kan kvalificeras. Som ett exempel på hur faktorerna kan tolkas illustreras här med förklaringar när de appliceras på punkt 3 och 4. Punkt 3 avser hur stor andel av

den totala populationen som talar det språket (se tabell 3). Punkt 4 gäller i vilka språkdomäner språket används (se tabell 4).

Tabell 2: Unescos modell (2003) för ett språks vitalitet

1. Överföring av språket mellan generationer
2. Absolut antal talare
3. Proportion av talare inom den totala populationen (i ett land)
4. Existerande språkdomäner
5. Respons gentemot nya domäner och media
6. Material för språkundervisning och litteracitet
7. Statens och myndigheternas attityder och policy, officiell status
8. Talarnas attityder mot det egna språket
9. Mängd och kvalitet på dokumentation

Tabell 3: Gradering av faktor 3 i Unescos modell (2003): andel talare

Grad av hot	Grad	Andel talare inom den etnolingvistiska gruppen
Säkert	5	Alla talar språket
Osäkert	4	Nästan alla talar språket
Klart hotat	3	Majoriteten talar språket
Allvarligt hotat	2	En minoritet talar språket
Kritiskt hotat	1	Mycket få talar språket
Utdött	0	Ingen talar språket

Tabell 4: Gradering av faktor 4 i Unescos modell (2003): domäner

Grad av hot	Grad	Existerande språkdomäner
Universell användning	5	Språket används i alla domäner och för alla funktioner
Likvärdighet mellan två (eller flera) språk	4	Två eller fler språk kan användas i de flesta sociala domäner och för de flesta funktioner
Krympande domäner	3	Språket används i hemdomänen och för många funktioner, men det dominerande språket tränger också in i hemdomänen
Begränsade eller formella domäner	2	Språket används i begränsade sociala domäner och för några få funktioner
Starkt begränsade domäner	1	Språket används i starkt begränsade domäner och i mycket få funktioner
Utdött	0	Språket används inte i några domäner eller funktioner

Idén med en skala att värdera faktorerna på är konkret och kan i anpassat skick användas för givna minoritetsspråk. Det har dock påpekats att bedömningarna inte alltid är lätta att genomföra på grund av att det faktiska kunskapsunderlaget, till exempel om antal talare, ofta är bräckligt (se Obiero, 2010).

Det årligen reviderade referensverket Ethnologue: Languages of the World ges ut av SIL International och är den vanligaste källan i litteratur om antalet språk i världen. Antalet existerande levande språk är enligt årets upplaga, Ethnologue 2021, så många som 7 139. I Ethnologue anges en statuskod för vart och ett av dessa drygt sju tusen språk. Denna kodning baseras på vitalitetsskalan EGIDS (Lewis & Simons, 2010) (se tabell 5). Denna är en vidareutveckling av Fishmans GIDS och inkorporerar även drag från Unescos modell 2003. Det finns 13 statuskoder varav sex (nivåerna 6b–10) gäller språk som hotas av att vara – eller är – på väg att försvinna.

Tabell 5: EGIDS (Expanded Graded Intergenerational Disruption Scale)

Etikett	Nivå	Beskrivning	UNESCO
Internationellt	0	Språket används internationellt för ett brett spektrum av funktioner	Säkert
Nationellt	1	Språket används i utbildning, arbetslivet, massmedier och samhällsadministration på nationell nivå	Säkert
Regionalt	2	Språket används i lokala och regionala massmedia och inom samhällsservice	Säkert
I affärs- och arbetsliv	3	Språket används i lokala och regionala verksamheter av både "insiders" och "outsiders"	Säkert
I utbildning	4	Litteracitet i språket förmedlas via ett system av offentligt organiserad utbildning	Säkert
I skrift	5	Språket används muntligt av alla generationer och reellt i skriftlig form av delar av samhället	Säkert
Kraftfullt	6A	Språket används muntligt av alla generationer och lärs in som förstaspråk av barnen	Säkert
Hotat	6B	Språket används muntligt av alla generationer, men bara några av dem i barnafödande ålder överför det till sina barn	Sårbart
I språkbyte	7	Den barnafödande generationen kan språket tillräckligt bra för att använda det sinsemellan, men ingen överför det till sina barn	Klart hotat
Döende	8A	De enda kvarvarande talarna av språket tillhör mor- och farföräldragenerationen	Allvarligt hotat
Nästan utdött	8B	De enda kvarvarande talarna av språket tillhör mor- och farföräldragenerationen eller äldre som har få tillfällen att använda språket	Kritiskt hotat
Slumrande	9	Språket fungerar som symboliskt minne för en nedärvd etnisk identitet. Ingen har mer än symbolisk kunskap i språket	Utdött
Utdött	10	Ingen har kvar någon känsla av etnisk identitet kopplad till språket, inte ens för symboliska ändamål	Utdött

Slutligen har vi en modell som utvecklades som ett kunskapsunderlag åt Samerättsutredningen (se SOU 1989:41), vilken genomfördes i Sverige under 1980-talet. Detta kunskapsunderlag (Hyltenstam & Stroud, 1990) redovisades i ett särskilt betänkande (SOU 1990:91)¹. I syfte att beskriva situationen för samiskan presenterades en sammanställning av ”språkbytesfaktorer” baserad på iakttagelser och undersökningar i olika delar av världen (se tabell 6). Tillvägagångssättet var alltså parallellt med det som användes vid utvecklandet av GIDS (Fishman, 1991).

Modellen har använts i forskning om både inhemska minoritetsspråk (till exempel karelska i förhållande till ryska i Pyöli, 1998), och invandrarspråk (till exempel persiska i Sverige i Namei, 2012; tvåspråkiga barn i Norge i Arntzen & Karlsen, 2019). Den har också i många sammanhang använts för att strukturera framställningar av olika språksituationer (till exempel i Magga & Skutnabb-Kangas, 2003), särskilt i publikationer från myndigheter i Sverige (DO, 2008:2; Skolverket, 2005; SOU 2005:40; SOU 2006:19).

Tabell 6: Språkbytes-/språkbevarandefaktorer (Hyltenstam & Stroud, 1990)

I. FAKTORER PÅ SAMHÄLLSNIVÅ	
a) Politiskt-legala förhållanden	
b) Majoritetssamhällets ideologi	
c) Språklagstiftning	
d) Implementering	
e) Ekonomiska faktorer	
• Industrialisering-urbanisering	
• Majoritetsnäringar	
• Kommunikationer	
• Arbetsmarknad	
f) Sociokulturella normer	
g) Utbildning	
II. FAKTORER PÅ GRUPPNIVÅ	
h) Demografi	
• Storlek	
• Kärnområde	
• Migration	
• Åldersfördelning	
• Könsfördelning	
• Äktenskapsmönster	
i) Språkförhållanden	
• Officiellt språk	
• Officiellt språk i annat land	
	• Talas i mer än ett land
	• Dialekt- eller språksplittring
	• Standardisering och modernisering
	• Förhållandet mellan tal och skrift
	• Tvåspråkighet
	• Språkbehärskning
	• Språksyn
	j) Heterogenitet/homogenitet
	k) Näringar
	l) Typ av etnicitet
	m) Intern organisation
	n) Institutioner
	• Utbildning
	• Kyrka
	• Språkplanering och språkvård
	• Forskning och kultur
	o) Medier
	p) Kulturyttringar
	III. FAKTORER PÅ INDIVIDNIVÅ
	q) Språkval
	r) Socialisation

¹ En lätt reviderad text publicerades året därpå i syfte att nå en vidare läsekrets (Hyltenstam & Stroud 1991).

Syftet med modellen är att redovisa komplexiteten i de förhållanden som påverkar språkbyte och språkbevarande och att diskutera hur en språkbytesprocess skulle kunna hejdas eller vändas (språkrevitalisering). I modellen är sådana språkbytesfaktorer grupperade på tre nivåer: *samhällsnivå* (omständigheter i det vidare samhälle där minoriteten ingår samt relationen mellan majoritet och minoritet), *gruppnivå* (omständigheter inom minoritetsgruppen) och *individnivå* (förhållanden som gäller enskilda individers val).

Sammanställningen kan främst användas som en checklista för att ta ställning till de aktuella förhållandena för ett givet minoritetsspråk. Frågor man kan ställa sig i förhållande till varje faktor är: Vilka fakta kan en bedömning av faktorn bygga på? Är faktorn positivt eller negativt laddad för det enskilda minoritetsspråket? Vilka revitaliseringsåtgärder är möjliga för att ett givet minoritetsspråk i förhållande till faktorn i fråga?

Om modellen används för ett givet minoritetsspråk över tid, till exempel vart tionde år, kan det observeras om det skett förändringar i positiv eller negativ riktning med avseende på språkbyte och revitalisering (Hyltenstam, Stroud & Svonni, 1999).

Fördelen med modellen är att den ger en detaljerad bild av den samhällskontext som påverkar ett minoritetsspråks försvagning eller revitalisering. En begränsning är dess fokus på att bedöma läget vid en given tidpunkt.

Ett underlag för fortsatt handling

Artikeln har presenterat ett antal verktyg eller modeller för att kartlägga vitalitetssituationen för ett givet språk. En sådan kartläggning behöver utgå från att ett språks vitalitet påverkas av faktorer på alla nivåer i det samhälle där språket används, från makro- till mikronivåer. En kartläggning behövs som utgångspunkt för såväl planering som genomförande och utvärdering av revitaliseringsåtgärder. Som påpekats tidigare är språkanvändning avgörande för att hålla ett språk levande. Det är alltså de enskilda människorna som skapar språklig vitalitet och som på det sättet är avgörande för ett språks öde. Men människorna lever inte med det egna språket i ett vakuum eller i en bubbla. I många fall behövs samhällsinsatser i form av ekonomiska och kunskapsmässiga resurser för att en allsidig språkanvändning ska vara möjlig, och det är framför allt dessa samhällsinsatser, beslutade i samverkan mellan språkanvändarna och samhället i stort, som måste bygga på en detaljerad kartläggning.

Det är värt att understryka att revitaliseringsprogram behöver utgå från flerspråkiga identiteter hos minoritetsmedlemmarna snarare än enspråkiga och monokulturella minoritetsidentiteter (Obiero, 2010). Minoritetsmedlemmar både önskar och behöver i stort sett alltid vara del av såväl minoritets- som majoritetssamhället för att kunna tillvarata sina livsmöjligheter och utnyttja sin

potential i livets olika skeden och anpassa sig till hur deras levnadsbanor artar sig i det samhälle de lever i. Detta innebär ingen nödvändig motsättning för de flesta individer. Revitaliseringen innebär att fylla ut den tvåspråkiga identiteten med balanserad behärskning av båda språken.

Sammanhängande med detta kan det noteras att minoritetsmedlemmarna idag lever i ett samhälle som ofta starkt skiljer sig från det som förfäderna levde i. Medan språket för gångna generationer var anpassat till den värld som då gällde för gruppen, måste nu aktuella generationers språk uttrycksmässigt, inte minst i ordförrådet, kunna spegla dagens värld. Att minoritetsmedlemmarna idag också har en språklig identitet i majoritetssamhället med fullständig behärskning av majoritetsspråket som också inkluderar litteracitet, innebär att liknande behov generellt sett upplevs i förhållande till minoritetsspråket (Seurujärvi-Kari, 2011, s. 57–60; se också Keränen, 2012).

Jag vill återigen betona att de presenterade modellerna inte ska uppfattas som regelverk som slaviskt bör följas vid kartläggning av en given språksituation. I stället kan de ge utgångspunkter, uppslag och inspiration till vad man behöver för underlag för konkreta åtgärder. Framför allt ger de djupare förståelse för i vilket sammanhang en given insats kan genomföras och därmed större träffsäkerhet för givna åtgärder. Ambitionsnivån måste helt klart få vara beroende av vilken grupp eller organisation det är som tar sig an frågan om planläggning och om den sker på nationell, lokal eller på gränsöverskridande nivå.

Det är vidare inte frågan om att göra ett definitivt val mellan modellerna, eftersom de delvis kompletterar varandra. Mest konkret och enklast är det troligtvis att utgå från modellen i Tabell 6 och faktor för faktor resonera igenom en given språksituation eller social situation. Redan ett sådant övergripande resonemang kan ge flera uppslag för vidare planering.

Ingen av de modeller som presenterats i detta kapitel förmår beskriva det komplexa samspelet mellan social kontext och språkanvändning i språkkontakt-situationer fullt ut, vilket de också kritiserats för (se till exempel King, 2001). Det finns mängder med företeelser i mänskligt beteende som inte kan förutsägas utifrån aktuell sociologisk eller psykologisk kunskap. Olika individer reagerar till exempel olika på omgivningens attityder när det gäller språkval, men exakt vilka som reagerar hur är omöjligt att förutse. Modellerna kan ändå försvaras med att de ger ett raster, må vara grovmaskigt, för hur en språksituation kan beskrivas.

En annan invändning mot kartläggningar med modeller av det slag som behandlats här är att de i sig själva kan upplevas som hotfulla av talare av små språk. Om en kartläggning skulle innebära att ett språk ses som hotat, skulle detta kunna leda till uppgivenhet bland talarna och fungera som självuppfyllande profetia (King, 2001: 17). Självklart kan det inte bortses från att sådana reaktioner är

möjliga och naturligtvis högst legitima, men om språket behöver stöd och när resurskrävande åtgärder är nödvändiga, då behövs konkreta underlag för att bena upp situationen inför fortsatt handlande.

REFERENSER

- Arntzen, R. & Karlsen, J. (2019), Språkressurser, språkvalg og språkskifte: En studie av tospråklige barn fra fem- til tolvårsalder. NOA norsk som andrespråk, 35/1. 32–61
- Brenzinger, M., Dwyer, A. M., de Graaf, T., Grinevald, C., Krauss, M., Miyaoka, O., Ostler, N., Sakiyama, O., Villalón, M. E., Yamamoto, A.Y. & Zepeda, O. (2003), Language Vitality and Endangerment. Paris: UNESCO Expert Meeting on Safeguarding Endangered Languages
- DO (2008), Diskriminering av nationella minoriteter inom utbildningsväsendet. DO:s rapportserie 2008:2. Stockholm: Diskrimineringsombudsmannen
- Fishman, J. (1991), Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages. Clevedon: Multilingual Matters
- Hyltenstam, K. & Stroud, C. (1990), Språkbyte och språkbevarande i ett internationellt perspektiv med särskilt beaktande av situationen för samiskan i Sverige. Underlagsrapport utgiven av Samerättsutredningen. SOU 1990:84. Stockholm: Allmänna förlaget
- Hyltenstam, K. & Stroud, C. (1991), Språkbyte och språkbevarande. Om samiskan och andra minoritetsspråk. Lund: Studentlitteratur
- Hyltenstam, K., Stroud, C & Svonni, M. (1999), Sspråkbyte, språkbevarande, revitalisering. Samiskans ställning i svenska Sápmi. I: Hyltenstam, K. (red.), Sveriges sju inhemska språk – ett minoritetsspråksperspektiv. Lund: Studentlitteratur
- Keränen, M. (2012), Skriftspråkets betydelse i språkrevitalisering – det kvenska språket som exempel. Språk og samfunn-bloggen. <https://blogg.forskning.no/sprak-og-samfunn/skriftsprakets-betydelse-i-sprakrevitalisering---det-kvenska-spraket-som-ett-exempel/1112754>
- King, K. A. (2001), Language Revitalization Processes and Prospects: Quichua in the Ecuadorian Andes. Clevedon: Multilingual Matters
- Lewis, M. P. & Simons, G. F. (2010), Assessing endangerment: Expanding Fishman's GIDS. *Revue roumaine de linguistique*, 55/2. 103–120
- Magga, O. H. & Skutnabb-Kangas, T. (2003), Life or death for languages and human beings: Experiences from Saamiland. In: Huss, L., Camilleri Grima, A. & King, K. A. (Eds.), *Transcending Monolingualism: Linguistic Revitalisation in Education*. London: Routledge. 35–54
- Obiero, O. J. (2010), From assessing language endangerment or vitality to creating and evaluating language revitalization programmes. *Nordic Journal of African Studies*, 19/4. 201–226

Pyöli, R. (1998), Karelian under pressure from Russian. Internal and external Russification. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 19/2. 128-141

Seurujärvi-Kari, I. (2011), "We took our language back" – the formation of a Sámi identity within the Sámi movement and the role of the Sámi language from the 1960s until 2008. In: Grünthal, R. & Kovács, (eds.), *Ethnic and Linguistic Context of Identity: Finno-Ugric Minorities*. *Uralica Helsingiensia*, 5. Helsinki 2011. 37–78

Skolverket (2005), De nationella minoriteternas utbildningssituation. Rapport 272. Stockholm: Skolverket

SOU 1975:100, Samerna i Sverige. Stöd åt språk och kultur. Betänkande av sameutredningen. Stockholm: Allmänna förlaget

SOU 1989:41, Samerätt och sameting. Huvudbetänkande av samerättsutredningen. Stockholm: Allmänna förlaget

SOU 1990:84: Språkbyte och språkbevarande i ett internationellt perspektiv med särskilt beaktande av situationen för samiskan i Sverige. Underlagsrapport utgiven av Samerättsutredningen. Stockholm: Allmänna förlaget

SOU 2005:40: Rätten till mitt språk. Förstärkt minoritetsskydd. Stockholm: Fritzes

SOU 2006:19: Att återta mitt språk – åtgärder för att stärka det samiska språket. Stockholm: Fritzes

At udvikle skrift til mindretalssprog med romani som eksempel

Peter Bakker, lektor på Institut for Kommunikation og Kultur, Lingvistik, Aarhus Universitet

Man lærer som barn automatisk at forstå og tale det sprog, eller alle de sprog, som man hører i sine omgivelser. Uden lærer. Det er ikke sådan med skriftsprog. Man skal *lære* at læse og skrive et sprog. Man har brug for en instruktør eller underviser. Og det er ikke nemt. Det tager børn et år eller mere. Og hvis man har lært at læse et sprog, betyder det ikke, at man automatisk kan læse andre sprog også, selv hvis man taler disse sprog.

Der findes forskellige typer skrift. Nogle bruger mest billeder af begreber, sådan som kinesisk med tusindvis af tegn eller piktogrammer. Andre sprog skriver man kun med konsonanter (hebraisk, arabisk). Det er faktisk ikke så vanskeligt som man måske tror. (Det er faktisk ikke så vanskeligt som man måske tror). I andre skriftarter bruges

stavelser, såsom indiske sprog med forskellige skrifter: ét skrifttegn indeholder både en konsonant og en vokal for eksempel *ka*. I Europa bruger alle sprog udelukkende alfabetiske skrifter med vokaler og konsonanter, hvor man skriver hver konsonant og hver vokal – i hvert fald ideelt set. Ideelt har man i et alfabetisk skriftsprog et tegn til hver sproglyd. Men det er faktisk sjældent tilfældet i praksis. Desværre.

Talesprog ændrer sig hurtigere end skrift

Der er to faktorer, der har bidraget til, at skrivemåder (ortografier) af mange alfabetiske sprog ikke er optimale, og at mange ortografier (standardstavemåder) befinder sig langt fra idealet med et bogstav for hver sproglyd. For det første bruger skandinaver et alfabet som har været brugt til latin. Latin har dog relativt få sproglyde, og det latinske alfabet har derfor ikke tilstrækkeligt mange bogstaver til at dække lydene i andre sprog. Derudover er skrivemåder for svensk, norsk og dansk udviklet for mange hundreder år siden, og den gang talte man anderledes end i dag. Det betyder, at alle nordiske sprog har bogstaver, som skrives, men som ikke udtales, og bogstaver der udtales på forskellige måder, samt sproglyde, der skrives på forskellige måder. På dansk udtaler man for eksempel i dag det bogstav der skrives <g> på tre forskellige måder i ordene bage, bagværk, bagt (de lyder som /j/, /w/ og /k/). Men for nogle århundreder siden udtalte man stadig <g> på samme måde. Og man udtaler i dag ordene bære, bærer, bæger på samme måde, men ordene har forskellige betydninger, og en gang udtaltes de også forskelligt. Talesprog ændrer sig hurtigere end skrift.

Latin havde kun fem vokaler og 15 konsonanter, og cirka lige så mange bogstaver som der er sproglyde. Men hvis man skal skrive et sprog som dansk med 14 til 44 vokaler, eller norsk med 19 konsonanter eller svensk med mindst 27 sproglyde, hvad gør man så? Forskellige sprog har valgt forskellige løsninger. Nogle har tilføjet bogstaver, som i Norden med <æ, ø> og islandsk og færøsk <ð>. Man kan også modificere et eksisterende bogstav, som i svensk og norsk <ö, ä> eller dansk <å>, eller <ç> på fransk, eller <č, ć, ž, š> for sprog fra eks-Jugoslavien. Man kan også skrive en sproglyd med to bogstaver, for eksempel <sj>, <tj>, <ng>, der alle lyder som én lyd. Og mange germanske sprog laver noget underligt ovenikøbet: man kan indikere forskellige vokallyde ved at tilføje en konsonant, som på dansk gede/gedde, søle/sølle, hvile/ville.

Ortografien for det mest kendte udenlandske sprog, engelsk, er endnu mindre gennemskuelig end dansk. En kendt joke er, at man siger at det engelske ord for ”fisk” reelt skrives som ghoti (*gh* som i enough, *o* som i women, *ti* som i nation, så får man fish). De samme bogstaver udtales på forskellige måder, og derfor ved man kun delvist, hvordan et ukendt ord udtales.

Nogle gange siger man om sprog som dansk og engelsk, at de har ”dybe” ortografier, fordi de er så inkonsistente, og derfor sværere at lære. Heldigvis har vi også

det finske sprog i Skandinavien, som er meget lydært. Det er næsten ideelt, med et bogstav for én sproglyd.

Skriftsprog med dialektal diversitet

For sprogene er der også en udfordring knyttet til skriftsprog med dialektal diversitet. De fleste sprogsamfund har én skrivemåde, dog har Norge to. Valget af ét skriftsprog for hele sprogsamfundet kunne være inspireret af en vigtig bog (for eksempel en religiøs bog som Bibelen), påvirket af en indflydelsesrig bogtrykkers valg, og ofte er det også hovedstadens sprog som bliver normen. Dialekttalende lærer at skrive på skolesprog, som bliver standardsprog. Man underviser ikke i deres dialekt, og i nogle samfund bliver man også opfordret til at *tale* standardsprog (dog ikke i Norge).

Hvordan skal små sprog i Norden bedst skrives? Her kan man tænke på indfødte sprog som saami og sprog, som har været talt i århundreder som jiddisch og romani, men også på nyere indvandrersprog som tyrkisk eller italiensk. For nogle sprog har man udviklet et eller flere skriftsprog for nylig, for andre går skriftsproget mange århundreder tilbage. Jeg fokuserer i det følgende på de to første grupper, især romani.

Romani er især interessant i den nordiske kontekst, fordi sproget er anerkendt mindretalssprog i Finland, Sverige og Norge (men ikke i Danmark). Romani har derudover ikke et standardiseret talesprog, og heller ikke et standardiseret skriftsprog.

Hvad kan man typisk gøre?

Romani er specielt på grund af de forskellige dialekter, delvis fordi mange romaer i Norden kommer fra forskellige lande med forskellige skriftraditioner. Sproglyden, som man skriver som /ʃ/ i det internationale fonetiske alfabet skrives som <sh> i engelsk, <ch> på fransk, <sch> på tysk, <š> på serbisk/kroatisk/bosnisk, <sj> på dansk og norsk, og på svensk har man hele 13 forskellige måder <ch>, <g>, <j>, <sch>, <sh>, <si>, <sj>, <sk>, <skj>, <ssi>, <ssj>, <stj>, <ti>. Alt dette fordi latin mangler denne sproglyd, og andre sprog derfor skulle finde deres egen måde til at skrive denne lyd.

Mennesker, der har lært at skrive en sproglyd på en bestemt måde, synes ofte, at det er den bedste måde. Udvikling af ortografi er derfor ofte forbundet med stærke følelser hos dem, der taler mindretalssprog. Nogle ser gerne, at et mindretalssprog skal staves så meget som muligt som flertalssproget, selv hvis dette forbillede er inkonsistent og derfor dårligt. Andre foretrækker, at deres sprog til gengæld skrives gennemført anderledes end andre kendte sprog, med nogle særlige bogstaver. Folk med en lingvistisk baggrund foretrækker som regel et transparent system, hvor hver sproglyd altid skrives med det samme skrifttegn. Men også her er der udfordringer. På tysk skriver man for eksempel <Hund/

Hunde>, selvom bogstav <d> udtales som /t/ eller /d/: /hunt, hunde/. Engelsk <p> lyder som /p+h/ i <pot>, men som p i <spot>. Derudover kan man tage som et kriterium, hvor nemt det er at skrive de valgte bogstaver på et tastatur. Det er i princippet bedst at undgå specielle, sprogspecifikke bogstaver i ny skrift. Skandinaviske tastaturer, på computere eller mobiltelefoner, har typisk nogle specielle bogstaver, som man ikke har på spanske eller franske.

Kort sagt er der en del modstridende principper i spil. Traditionsbundne mennesker peger på et skriftsystem for et ”nyt” sprog som ligger tæt på et andet sprog. Separatistisk indstillede og innovative personer inspireres ofte af det mere eksotiske. Mere videnskabelige tilgange vil foretrække et transparent og konsistent system.

Alle sprog har også forskellige dialekter. Og hvis der ikke er et standardsprog, skriver alle forfattere ikke på samme måde. Et standardskriftsprog betyder ofte, at talesprogene og dialekterne tilnærmer sig det generelle talesprog.

Romani er lidt specielt her, idet der ikke er ét skriftsprog, som alle bruger. Nogle gange taler man dog om ”standard romani”, som er et system designet af franskmændene Marcel Cortiade, men bortset fra skolesystemet i Rumænien og dele af Kosovo og nogle individuelle forfattere i Frankrig, har det ikke været anvendt bredt.

Der findes ikke noget romani undervisningsministerium eller et internationalt romani akademi, som kan fastsætte bestemte skriftsystemer for romani-talende skoleelever. At skrive romani er typisk en bottom-up proces: folk har prøvet noget på deres telefoner eller deres computere, og nye skriftnormer opstår som regel temmelig hurtigt. I international kommunikation kan man også observere, at disse improviserede skriftsystemer bliver tilpasset til hinanden.

Romani er blevet skrevet med det latinske alfabet (med modifikationer), græsk, russisk/kyrillisk og endda arabisk/persisk skrift i Iran. I nogle områder har man valgt det latinske alfabet, selvom landets sprog skrives med kyrilliske bogstaver, da man føler man er del af en international romani nation. Sådan er det for eksempel i Bulgarien og Makedonien. En produktiv forfatter i Danmark, Kosovo-fødte Selahetin Kruezi, har designet en skrivemåde for romani helt uden diakritiske tegn, men det bruges heller ikke bredt. For finsk romani har man designet et skriftsystem, som i hovedtræk følger finsk – et forståeligt og fornuftigt valg, da det tales ved siden af finsk i både Finland og Sverige. Svensk og norsk romani, som tales af mennesker der nedstammer fra den første bølge af romani indvandrere til Skandinavien i 1500-tallet, har udviklet sig til et sprog, hvor romani ord blandes med (dialektalt) svensk eller norsk, og her bruger man en norsk- eller svensk-baseret skrivemåde – også et fornuftigt valg.

Den internationale udvikling i romani i trykte værker viser sig at være påvirket af skriftsystemer udviklet i Tjekkiet/Slovakiet og det tidlige Jugoslavien. For romanis vedkommende består udfordringerne mest i konsonanterne, i dialektal diversitet, og en baggrund med forskellige alfabetter i forskellige lande. Der har man valgt at følge den slaviske tradition med modificerede konsonanter som <š> og <ž>, hvor man ændrer et eksisterende bogstav for at indikere en sproglyd, der ikke findes på latin. Derfor skriver man i romani džukel for ”hund”, frem for giuchel på italiensk eller dzjoekel på nederlandsk eller jookel på engelsk, for noget som udtales ens. Tekster produceret i Sverige og Norge bruger også dette skriftsystem for forskellige romani varieteter.

Hvorfor er skriftsprog nødvendigt?

Romani er et temmelig velbevaret sprog, men ikke alle mindretalssprog i Norden tales fortsat af alle generationer. Der skal siges, at for alle sprog er den mundtlige brug vigtigere end den skriftlige. Men hvis man har en skrivemåde som man kan sprede via medier (trykte såvel som digitale) og skoler, kan det bidrage til *sprogbevarelse, højnet prestige for mindretalssproget og et positivt selvbillede for minoriteten.*

For dem, der arbejder med minoritetssprog og udvikling af ortogrfier, er der nogle vigtige pointer at huske. Talere af sproget vil gerne selv have kontrol over, hvordan deres skriftsprog ser ud, og de er ofte gode til at udvikle en skrift spontant for deres sprog, når de har lært at skrive i et majoritetssprog. Det kan dog anbefales også at konsultere lingvister, hvis der ikke er nogle blandt minoriteten selve, der har erfaring med udvikling af skrift, og som kender måder at lave et alfabet på, som er så transparent og konsistent som mulig.

Att möta utmaningar

Språk är kommunikation, språket ska inte bara produceras utan också uppfattas och tolkas. De enskilda orden kopplas till individens erfarenhet, historia, kultur, samhälle och kontext. Språket är ett hjälpmedel för vårt tänkande och hur vi förhåller oss till varandra. Språket kan vara förknippat med god självkänsla och status men också med skam, skuld och trauman. Språk har genom tiderna använts av herravälden för att markera makt och hierarki. Även idag har den omgivande politiken, samhället i stort, språkgruppen och den enskilda individen stor påverkan på vilka språk som används och i vilka sammanhang.

Språk är på många vis en komplex materia. Det är därför inte förvånande – utan snarare självklart – att det uppstår utmaningar i arbetet med att stärka ett språk. Utmaningarna skiljer sig åt, det kan handla om utmaningar på samhällsnivå, för enskilda språkanvändare eller på gruppnivå.

Det enda som det är möjligt att vara säker på är att utmaningar alltid uppstår i arbetet med att stärka ett språk. Det kan handla om strukturella och politiska utmaningar i form av hindrande lagstiftning eller praxis, okunskap, politiska strategier eller prioriteringar. Det kan också röra sig om praktiska hinder som brister i läromedel och avsaknad av nödvändig teknologi eller andra utmaningar som utgör eller uppstår som hinder eller hot för språkstärkande processer i språkgruppen eller för den enskilda individen.

En del av dessa utmaningar går att förebygga eller förhindra. Andra utmaningar måste bara accepteras och hanteras, men för att göra det krävs en medvetenhet. Det är därför viktigt att redan i början av ett språkstärkande arbete vara inställd på att hinder finns på vägen och att utmaningar kommer att uppstå under arbetet. Detta för att så långt som möjligt kunna ha en praktisk och mental beredskap för att kunna hantera dessa hinder och hot. I annat fall finns risken att de orsakar att arbetet inte leder till att språket stärks – hos den enskilda individen eller i samhället i stort – och att arbetet därmed mer eller mindre misslyckas. Att hinder, hot och utmaningar uppstår i arbetet med att stärka språk var också en fråga som lyftes fram och diskuterades utifrån olika aspekter vid workshopen om lyckade insatser för små språk i Norden den 21–22 oktober 2020 som insatsen Små språk i Norden vid Isof anordnade via Zoom.

I följande artiklar ges exempel på hinder och utmaningar i arbetet med att stärka små språk i Norden och möjliga sätt att hantera dessa utmaningar. Andra artiklar som också tar upp denna aspekt av språkstärkande arbete är framförallt artiklarna Lyckad revitalisering – hur den föds och vad den kräver (s. 27), Det umulige er muligt langt oftere end vi tror – eksemplet med grønlandsk sprogteknologi (s. 96) och Språk är relationer – erfarenheter från ett samiskt mentorprogram på svenska sidan av Saepmie (s. 101).

Utmaningar och lösningar för att revitalisera ett språk med liten språkmiljö – exemplet finlandssvenskt teckenspråk

Maria Andersson-Koski, doktorand vid Helsingfors universitet

Finland har två nationella teckenspråk, finskt och finlandssvenskt teckenspråk. Sammanlagt uppskattas antalet döva¹ teckenspråkiga i Finland till cirka 3 000 och av dessa använder enbart omkring 100 det allvarligt hotade finlandssvenska teckenspråket (Rainò 2021). I början av millenniet var framtidsutsikterna för det finlandssvenska teckenspråket minst sagt dystra. Bland språkanvändarna rådde en känsla av uppgivenhet över att språket försvinner, medan majoritetssamhället aldrig ens hört talas om ett finlandssvenskt teckenspråk. Men plötsligt hände något. Medvetenheten om språket ökade explosionsartat och idag synliggörs språket i både medier och lagtext. Sedan 2015 har den finska staten beviljat finansiering för revitalisering av språket. Vad var det egentligen som hände?

Från gester till dialekt och hotat språk

För att förstå utgångsläget krävs en historisk tillbakablick. Under ett helt sekel (ca 1880–1970) betraktades teckenspråk som primitiva gester som döva skulle avvänjas från. I skolorna tränades döva därför i tal och läppavläsning och teckenspråken förbjöds. Trots förbudet erbjöd ändå dövskolorna vitala språkmiljöer där döva barn kom samman och lärde teckenspråk av varandra utanför klassrummen. Eftersom cirka 95 procent av alla döva barn föds av hörande föräldrar som saknar kunskaper i teckenspråk har just dövskolorna spelat en så central roll i teckenspråkens utveckling och i döva barns språktillgång. I Finland grundades den första dövskolan 1846. Då den oralistiska undervisningsmetoden gjorde det skrivna språket primärt i undervisningen, delades dövskolorna i Finland upp enligt nationalspråken svenska och finska. I detta ses bakgrunden till att vi i dag har två teckenspråk (Hoyer 2005:55).

Den oralistiska undervisningsmetoden för döva började luckras upp först efter att teckenspråksforskningen kom i gång i USA på 1960-talet. I Finland dröjde det till 1980-talet innan teckenspråksforskningen kom i gång på allvar och då betraktades ”svenska dövas tecknande” som en dialekt av finskt teckenspråk (Rissanen 1985). Efter att den sista svenska dövskolan lades ner 1993 väcktes insikten om

¹ Döv betecknar i denna text personer med olika grader av hörselnedsättning. Även om döva utgör kärngruppen teckenspråksanvändare är teckenspråk också modersmål för många hörande. Finlands Dövas Förbund uppskattar att finskt teckenspråk är modersmål för 2 500 hörande och andra eller främmande språk för ytterligare 5 000 personer. Uppgifter om det totala antalet personer som använder finlandssvenskt teckenspråk saknas. <https://kuurojenliitto.fi/sv/teckensprakiga>

en förlorad finlandssvensk teckenspråksmiljö. Insikten sporrade till det första forskningsprojektet i finlandssvenskt teckenspråk som inleddes vid Finlands Dövas Förbund 1998. Projektet resulterade i ordboksmaterialet ”Se vårt språk”¹ som publicerades 2002 (Hoyer & Kronlund-Saarikoski red. 2002). Samma år grundades föreningen Finlandssvenska teckenspråkiga r.f. som 2005 tog ställning för finlandssvenskt teckenspråk som eget språk framom en dialekt (Hedrén m.fl. 2005). En ökad medvetenhet om finlandssvenskt teckenspråk som språk banade därmed väg för språkrevitalisering.

Praktiska verktyg i tidig revitalisering

I revitaliseringen av finlandssvenskt teckenspråk har både föreningen Finlandssvenska teckenspråkiga (FST) och Finlands Dövas Förbund spelat en aktiv roll. Då föreningen FST började arbeta för att stärka språket skedde det i tätt samarbete med lingvistisk expertis från dövförbundet. Forskare Karin Hoyer initierade behovet av en språkplan² för att koordinera språkstödande aktiviteter.

Till en början var språkplanen en lista handskrivna punkter, men med tiden kom punkterna att utarbetas till en mer omfattande och systematisk språkplan för finlandssvenskt teckenspråk.

För språkgemenskapen blev språkplanen ett konkret verktyg att arbeta med, samtidigt som arbetsprocessen engagerade språkbrukare i en gemensam diskussion om språkets framtid. Arbetsgruppen konstaterade också att planen fungerade som en motivator om man utöver behov även antecknade genomförda aktiviteter i planen. Planen utgjorde därtill ett stöd då dövförbundet och FST beslöt sig för att be om en klassificering av språket enligt Unescos (2003) kriterier för hotade språk. Ett formulär sändes in till universitet Uclan 2013 och kom tillbaka med klassificeringen *allvarligt hotat språk*. Denna externa värdering av språkets utsatthet visade sig vara ett kraftfullt verktyg i den fortsatta revitaliseringen framför allt i och med att den öppnade myndigheters ögon för situationens allvar.

Tålmod och engagemang

Även om det i efterhand går att urskilja specifika åtgärder som haft en språkstärkande effekt, är det ofta i stunden omöjligt att veta vad som kommer att bära frukt. Bakom alla framsteg finns ett längre händelseförlopp av både stora och små insatser. Unescoklassificeringen av finlandssvenskt teckenspråk hade kanske inte varit lika effektiv utan tidigare påverkansarbete.

1 Ordboken lanserades på webben 2015 och det lexikografiska arbetet har återupptagits 2019. <https://suvi.teckensprak.net/index.php>

2 Som stöd för arbetet användes tidigare forskning, bland annat Language Planning (Hinton, L. 2008).

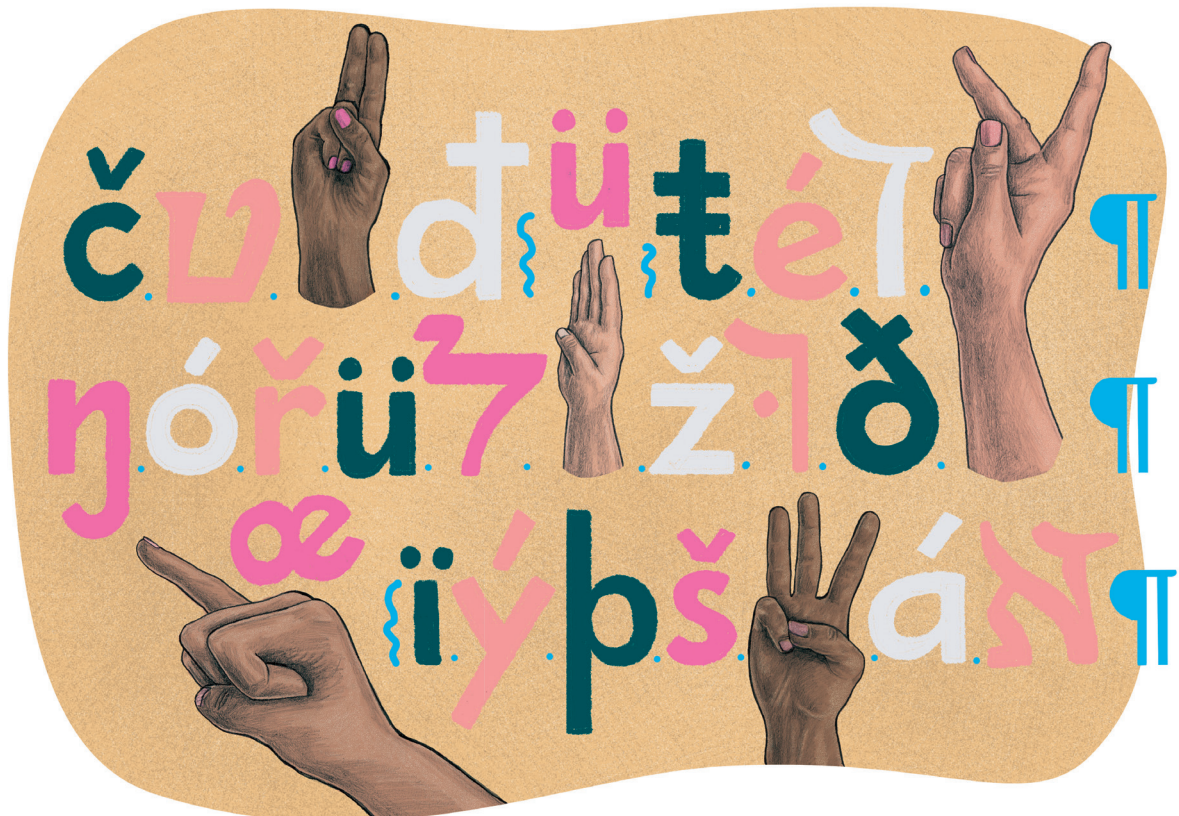

Likaså var teckenspråkslagen som trädde i kraft i Finland 2015, ett resultat av decennier av påverkansarbete från både finskt och finlandssvenskt håll. Lagen i sig utgjorde ett viktigt steg i att synliggöra båda teckenspråken som fullvärdiga språk, vilket i sin tur stöttat det fortsatta språkarbetet.

I och med att revitaliseringsprocessen är snårig bör man aldrig underskatta initiativ, även om de i stunden känns bagatellartade. Ett personligt samtal kan exempelvis ha större effekt än förväntat. För den finlandssvenska teckenspråksgemenskapen har direktkontakt med landets svenskspråkiga politiker varit av avgörande betydelse. Denna kontakt har möjliggjorts genom den närhet som en liten gemenskap och ett delat minoritetsperspektiv erbjuder. Samtidigt har kontakterna gynnat den finländska teckenspråksgemenskapen som helhet.

Att utvärdera den revitaliserande verksamheten i stunden är svårt och kräver tålmod. Tålmod är också ett nyckelord eftersom det helt enkelt inte finns ett tids- eller kostnadseffektivt sätt att ”rädda språk”.

Det som förenar revitaliseringsprocesser är snarare den konstanta osäkerheten, speciellt när det kommer till finansiering och personresurser. Den drivande kraften ligger ofta hos enstaka eldsjälar och det finns ingen garanti för kontinuitet, vilket också varit fallet för det finlandssvenska teckenspråket.

För att varken ”tappa tråden” eller hoppet är det avgörande att ständigt jobba med (inte bara för) språkgemenskapen¹.

Engagemang innebär ofta inläring vilket resulterar i en ökad språklig medvetenhet som i sig stärker språkanvändningen och på sikt ger fler personresurser. Men inläring tar tid. Och det krävs tålamod att bereda plats för inläring genom att ge ifrån sig ansvar och uppmuntra till både försök och misstag.

I det finlandssvenska teckenspråksarbetet har inlärningsperspektivet varit relevant eftersom många döva fått en bristfällig grundutbildning, vilket gett knappa läs- och skrivkunskaper. Därtill har majoriteten språkbrukare vuxit upp under en tid då teckenspråket inte ens betraktats som språk, och då byggs en språklig självkänsla inte upp över en natt.

Kreativa och flexibla lösningar

Samma år som teckenspråkslagen trädde i kraft beviljade den finska staten för första gången finansiering för revitalisering av finlandssvenskt teckenspråk. Finansieringen tillföll yrkeshögskolan Humak som 2016–2017 genomförde en instruktörsutbildning på 30 (ECTS) studiepoäng. En förutsättning för att utbildningen kunde genomföras var en öppen och kreativ inställning bland arrangörerna och utbildningens 14 deltagare. Vid starten fanns det varken lärare eller undervisningsmaterial i språket. Som en kreativ lösning bidrog kursdeltagarna till att samla och producera språkmaterial² i form av videoinspelningar som bland annat sparades i webbordboken SignWiki. Bland kursdeltagarna fanns en stor heterogenitet i utbildnings- och språkbakgrund. För att råda bot på personbristen kunde deltagarna fungera i flera olika roller. En döv deltagare med ett starkt språk kunde exempelvis stundvis ställa upp som teckenspråklärare medan en hörande deltagare med tolkbakgrund kunde hoppa in som tolk. Genom flexibilitet och genom att kombinera olika förmågor kunde kunskaperna maximeras, även om det inte fanns en person med alla färdigheter. Utbildningen fick mycket positiv respons och yrkeshögskolan Humak beviljades fortsatt finansiering för att verkställa en tolkutbildning på finlandssvenskt teckenspråk 2018–2020.

Fortsatta och nya utmaningar

För att ge en rättvis bild av språksituationen bör slutligen också utmaningar ägnas några ord. En stor utmaning delar finlandssvenska döva med teckenspråkiga globalt, nämligen hur barn med hörselnedsättning ska få tillgång till

1 I det finlandssvenska teckenspråksarbetet har man tagit modell av utvecklingsarbete med döva på Balkan (Finlands Dövas Förbund 2015).

2 Material gjordes också till exempel i form av en saga som publicerades i Teckenspråkiga biblioteket <https://viittomakielinenkirjasto.fi/sv/hem/> och inom tolkutbildningen gjordes en översättning av barnprogrammet Bärtill i samarbete med Svenska Yle <https://arenan.yle.fi/1-50250425>

teckenspråk över huvud taget. I dag får majoriteten (västerländska) döva barn ett hörselimplantat, som med träning kan göra det möjligt att förnimma ljud. Även om tekniken erbjuder enorma möjligheter har ett medikaliserande perspektiv på dövhet fört med sig en degradering av teckenspråk till ”kommunikativt hjälpmedel” som introduceras som nödlösning om hörselhjälpmedlen inte fungerar (vanligen då ett barn redan ligger långt efter i språkutvecklingen). En utmaning ligger i bristande resurser och intresse att stöda en visuell och auditiv tvåspråkighet, vilket bidragit till en ökad oro för både teckenspråkens och de döva barnens framtid (Snoddon & de Meulder 2020: 155). Utöver detta är hörande föräldrar som önskar teckenspråk för sina barn beroende av ett läkarutlåtande om barnets hörselstatus för att ens kunna påbörja en byråkratisk ansökningsprocess om teckenspråksundervisning i hemmet¹. Eftersom det finlandssvenska teckenspråket ligger i underläge och det dessutom råder en enorm brist på potentiella språklärare, är chansen till hemundervisning i språket tyvärr liten, även om undervisningsbeslutet skulle vara positivt.

I takt med en ökad medvetenhet om det finlandssvenska teckenspråket finns det också en ökad efterfrågan om tjänster på språket. Detta leder i sin tur till nya utmaningar. Vem kan till exempel undervisa i språket? Och vems språk ska egentligen stå förebild i samband med språkplanering och en eventuell standardisering?

Språket i dag

Då revitaliseringsprocessen för finlandssvenskt teckenspråk började var det få som visste något om språket. Genom mångsidiga och kreativa insatser tillsammans med språkgemenskapen har detta kommit att förändras.

Som exempel på den ökade medvetenheten om språket kan man notera att Finlands självständighetsfest², som 2020 tolkades till finlandssvenskt teckenspråk för första gången, i skrivande stund har över 12 000 visningar på webben!

I Finlands regeringsprogram 2019³ gavs teckenspråken större synlighet än någonsin tidigare. Som följd av programmets skrivelser har två universitet i år beviljats medel för forskning i finlandssvenskt teckenspråk. Ytterligare har Finlands Dövas Förbund under 2021 tilldelats finansiering för fortsatt revitaliseringsarbete. Som följande steg i revitaliseringen görs en satsning på bland annat distansundervisning i språket samt på att sammanföra generationer språkbrukare med hjälp av språkmentorverksamhet. Utmaningarna för det finlandssvenska teckenspråket är fortfarande många, men tack vare åtgärderna blir händerna som gör jobbet hela tiden fler.

1 I olika länder förekommer olika praxis.

2 <https://arenan.yle.fi/1-50699953>

3 Statsminister Sanna Marins regering 10.12.2019 ISBN tryckt 978-952-287-809-0

REFERENSER

Finlands Dövas Förbund, 2015: Working Together. Manual for Sign Language Work within Development Cooperation. Publication of the Finnish Association of the Deaf. <http://www.slwmanual.info/>

Hedré, Johan, Karin Hoyer, Monica Londen, Lena Wenman, Håkan Westerholm & Jan-Ola Östman, 2005. Finlandssvenska tecken-språkiga i dag. Utlåtande till delegationen för språkärenden vid justitieministeriet. I FinSSL – Finlandssvenskt teckenspråk, red. av Jan-Ola Östman. 113–122. [Nordica Helsingensia 4, Teckenspråksstudier 1] Nordica, Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur, Helsingfors universitet

Hinton L. 2008: Language planning. I: Hinton, L. & Hale K. (red.), 2008. The Green Book of Language Revitalization in Practice. Emerald group

Hoyer, Karin & Karin Kronlund-Saarikoski (red.), 2002: Se vårt språk! Näe kieleemme! Finlandssvenskt teckenspråk, 38 ordboksartiklar. Suomenruotsalainen viittomakieli, 38 sanakirja- artikkelia. Helsingfors: Finlands Dövas Förbund rf & Forskningscentralen för de inhemska språken

Hoyer, Karin, 2005: "Vi kallade dem Borgåtecken". Det finlandssvenska teckenspråket i går och i dag". I: Östman, Jan-Ola (red.): FinSSL – Finlandssvenskt teckenspråk. [Nordica Helsingensia 4, Teckenspråksstudier 1] Nordica, Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur, Helsingfors universitet. S. 21–80

Rissanen, T. 1985: Viittomakielen perusrakenne. [Department of General Linguistics, Publications No.12] University of Helsinki

Rainò, P. 2021: Teckenspråksbarometern 2020. Forskningsrapport. Justitieministeriets publikationer, Utredningar och anvisningar. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-259-864-6>

Snoddon, K. & De Meulder, M. 2020: Introduction: Ideologies in sign language vitality an revitalization. Language & communication, 2020–09, Vol. 74. <https://doi.org/10.1016/j.langcom.2020.06.008>

UNESCO (Ad Hoc Expert Group on Endangered Languages), 2003. Language vitality and endangerment. www.unesco.org/culture/ich/doc/src/00120-EN.pdf

Kalaallisut – et spændingsfelt af nationalisme og globalisering i Grønland

Camilla Kleemann-Andersen, Studieadjunkt Institut for Kultur, Sprog & Historie, Ilisimatusarfik, Grønlands Universitet

Hvordan kan et lille land med knap 56.000 indbyggere have et sprog, der trives og som er beskyttet i lovgivningen? Grønland er kendt som verdens største ø, men udover at være blevet kendt som det land som Donald Trump tilbød at købe, henligger landet rimeligt isoleret og til tider ubemærket fra omverdenen.

Kalaallisut, det grønlandske sprog, er det sprog, der tales af størstedelen af befolkningen, og i øvrigt også det officielle sprog i landet. Udover kalaallisut, tales og undervises der i dansk og engelsk. Kalaallisut er et polysyntetisk sprog i den eskaleutiske sprogfamilie fra Alaska, Sibirien, Canada og Grønland. Et polysyntetisk sprog har et komplekst system med mange tilhæng, som kan blive til lange ord i modsætning til for eksempel dansk og engelsk, som nærmest må betegnes som analytiske sprog.

Grønland har været præget af heftige sprogdebatter igennem tiden. Landets tidligere status som dansk koloni har sat sine præg på samfundet og også på sprogområdet på godt og ondt.

I nærværende artikel vil jeg fokusere på en af succeshistorierne samt udfordringerne som de kan ses i det grønlandske sprogsamfund.

Det grønlandske sprog bremser samfundsudviklingen

Det grønlandske sprogsamfund har stort set altid været monolingvalt på grønlandsk, også efter missionærerne kom i 1721. Missionærerne lærte det grønlandske af nødvendighed, da man havde brug for sproget for at kunne udbrede missionen.

Tiden omkring slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet er kendt som fornyelsens tid. De erhvervsmæssige ændringer i samfundet, overgangen fra fangererhvervet til fiskerierhvervet, krævede bedre uddannelsesmuligheder.

Både kulturelt, åndeligt og politisk oplevede man en vækkelse i samfundet, som naturligvis også betød at folk blev mere oplyste og stillede højere krav til uddannelse og undervisning. Men mulighederne var få, da man blandt andet ikke havde litteratur nok på grønlandsk. Derfor begyndte man fra grønlandsk side at efterspørge undervisning i dansk.

Fra dansk side var man tilbageholdende med at indføre dansk som undervisningssprog, blandt andet fordi man ville undgå spekulationer om at have tvunget det grønlandske samfund til at tale dansk. Det var først da den grønlandske befolkning begyndte at kræve danskundervisning i folkeskolen med uddannelse og lighed som argument, at man fra dansk side gav efter og indførte faget dansk i folkeskolen. I 1953 ophørte Grønlands status som koloni og Grønland fik i stedet status som et amt i den danske stat.

Moderniseringen satte ind, levevilkårene blev bedre, børnedødeligheden blev betydeligt lavere, hvilket naturligvis betød, at der kom flere børn i skolen. Der blev mangel på lærere, hvilket blev kompenseret ved at importere arbejdskraft fra Danmark. Perioden blev kendt som daniseringen. Her blev flere grønlændere udelukkende dansksprogede. Nationaløkonomen Mogens Boserup, som blev berygtet for at ville afskaffe det grønlandske sprog, sagde ved en konference i Sisimiut i 1970, at det grønlandske sprog stod i vejen for udviklingen, og at talesproget gjorde mest gavn som kulturarv. Ifølge sprog – og litteraturforskeren Karen Langgård har han med den udtalelse måske gavnet det grønlandske sprog og dets velbefindende langt mere end han anede dengang.

Efter 1960'erne kom der en modreaktion på daniseringsperioden. Perioden, man kalder grønlandiseringen, ligger i 1970'erne og 1980'erne.

Hjemmestyre og Selvstyre

I 1979 indførte man Hjemmestyreløven, som betød øget selvbestemmelse og mindre afhængighed af Danmark.

I Hjemmestyreløven står der, at det grønlandske sprog er hovedsproget, og at der skal undervises grundigt i det danske sprog. Endvidere står der at begge sprog, grønlandsk og dansk, kan anvendes i offentlige forhold.

I 2009 blev Selvstyret indført. Her er der større krav, hvad sproget angår. Nu er grønlandsk det officielle sprog, som anvendes i offentlige forhold, men fremgår af anden lovgivning (fx loven om Inatsisartut), at dansk fortsat kan anvendes med tolkning til grønlandsk.

Kun grønlandsk fra talerstolen

De hyppigste sprogdebatter op til Selvstyrets indførelse handlede om, hvorvidt det grønlandske sprog skulle være det eneste sprog i landet, og det danske sprog helt afskaffes. Et ofte hørt krav var, at kun det grønlandske sprog skal kunne tales fra Inatsisartuts (landstingets) talerstol. I sådanne debatter er spørgsmålet ikke, at ét bestemt sprog er et problem eller en hindring. Sprogloven er jo klar i sin formulering om, at man gerne vil opnå et bilingvalt samfund. For at forstå disse debatter er det vigtigt, at man er klar over de postkoloniale udfordringer, Grønland har med mindreværdskomplekser overfor tidligere kolonister, hvilket

paradoksalt nok også skaber en form for storhedsvanvid og en legitimitet for særlige rettigheder i lighedens navn. Det bliver betænkeligt, når disse følelser bliver blandet op med sprogpoltiske beslutninger. Sproget bliver ikke længere opfattet som redskab til at opnå viden, men derimod et våben til at ekskludere bestemte grupper til fordel for andre. De mest udsatte grupper bliver delt op i to lejre, nemlig udelukkende grønlandssprogede og dem, der ikke taler grønlandsk. Af de to grupper er det de ikke-grønlandssprogede, der er de mest udsatte. De udelukkende grønlandssprogede er nemlig dem, der får mest sympati af andre, mens de dansksprogede – eller ikke-grønlandssprogede – er dem, der er mest udskældte og endda udskammede for ikke at kunne tale det grønlandske sprog. Den diskussion fylder meget i det offentlige rum.

Sproglig purisme

En anden væsentlig ting, som ofte bliver overset, og måske bliver set som en selvfølge er sproglig purisme. Purisme har tit to formål. Det første er, at man gerne vil opnå et bestemt ideal. Det kan være en bestemt måde at tale på, som stammer fra en bestemt tidsperiode eller en bestemt social klasse. For det andet at der er nogle elementer som er uønskede inden for et sprog. Det kan være bestemte idio- eller sociolekter eller ord fra et bestemt sprog, som i det her tilfælde kan være dansk. Purisme er meget udbredt i Grønland, også i grønlandskfaget i forskellige uddannelsesinstitutioner. Det skal i denne sammenhæng præciseres, at skriftsprog og talt sprog skal ses separat og som forskellige discipliner. Der er nogle helt klare retskrivningsregler og en mere fast syntaks i skriftsproget, som man ikke behøver at stille spørgsmålstejn ved. Det er i forhold til talesproget, man hører de meget rigide og intolerante måder at se det grønlandske sprog på. De grupper som er mest udskældte i denne her kontekst, er de unge, journalister og tolke. Den hårde tone mod journalister og tolke kan muligvis forsvares, da deres profession taler for det, især når det gælder skriftsproget. Men den overdrevne udskældning af de unge burde man være påpasselig med.

Grundlaget for purisme i Grønland er jo, at man gerne vil bevare og beskyttet det grønlandske sprog, men den hårde tone mod de unge kan have den helt modsatte effekt, fordi de kan vælge ikke at tale grønlandsk på grund af de høje krav til talesproget, især hvis de behersker alternative sprog som eksempelvis dansk og engelsk.

En anden tendens, som også er velkendt er, at når folk ikke har en bestemt måde at tale grønlandsk på, bliver de tit stemplet som nogle, der er ”dårlige grønlandske” (Kleemann-Andersen, 2016). Det er en uheldig diskurs, der fortjener stor opmærksomhed. Det kan ikke passe, at man skal måle ens grønlandskhed efter, hvordan man taler det grønlandske sprog, også når sproget er fuldstændigt forståeligt. Her tænker jeg ikke på grønlændere, der taler gebrokkent grønlandsk eller ikke har grønlandsk som modersmål, men personer, som er primært grønlandsktalende! Det er vigtigt at tydeliggøre, at når nationalisme har spredt sig

til sprogsynet, begynder man at klassificere folk i en hierarkisk opdeling, som bestemt ikke er passende i et så lille et samfund, hvor der er behov for alle ressourcer.

De ovennævnte tendenser resulterer blandt andet i, at folk får lavere selvværd, hvad angår deres grønlandsk tale, og at de vurderer sig selv lavere end hvad de rent faktisk kan.

Dette gælder især de unge. For at opsummere det ovennævnte kan purisme have den modsatte effekt af, hvad der var tiltænkt. Man måler jo *sprogets velbefindende blandt andet ud fra, om børn og unge taler sproget*.

Globaliseringens sproglige vilkår

I forlængelse af det ovennævnte er det også vigtigt at tænke på, at vi lever i en digital tid, hvor den teknologiske udvikling kræver af de unge, at de har evnen til at tilpasse sig nye domæner og kreativ ordforrådsdannelse, samtidig med at de gradvist bliver mere stadig mere globaliserede, hvilket igen lukker op for nye muligheder.

Der er flere domæner, som man ikke engang har begreber for på grønlandsk, og hvor man derfor er nødsaget til at bruge en masse fremmedord. Alene det giver en masse problemer for purismen. Man hører tit om, at man gerne vil stræbe efter det talte sprog fra 1950–60-erne, som vurderes at være ”det korrekte grønlandsk”. Man bruger radioudsendelser fra den tid sammenlignet med nutidens radioudsendelser for at argumentere for, hvordan sproget er blevet ødelagt.

Der er en del at tænke på i den sammenhæng: For eksempel har man i nutiden langt oftere direkte udsendelser i modsætninger til tidligere, hvor man havde mulighed for at redigere og klippe i udsendelserne. Dengang var det også eliten inden for det grønlandske sprog, som oftest var i radioen, nemlig lærere, forfattere og journalister. I dag er det mere demokratiseret, enhver kan komme ind og være i radioen.

De udfordringer, som opremses her, er ikke enestående for Grønland, men kan ses i alle små sprogsamfund. En mere tolerant og anerkendende tilgang, åbenhed samt bedre forståelse, inklusion og globalt udsyn vil være et godt sted at starte for at komme de små sprogs udfordringer til livs.

LITTERATURLISTE

Berthelsen, Christian, (2008), Ønsker om at lære dansk i Tidsskriftet Grønland, Det Grønlandske Selskab, Charlottenlund

Grønlands Landsråd (1952), De grønlandske landsrådsforhandlinger 1948-50, København

Grønlands Landsråd (1971), Sisimiune atautsimerssuarneK, Holsteinsborg, 1970, Grønlands Landsråd

Kleemann-Andersen, Camilla (2020), Plastikblomster og tungeløse grønlandere, følelser i sprogdebatten 2009-2019

Kleemann-Andersen, Camilla (2016), Kampen for et rent sprog, en diskursanalytisk analyse af purisme af en grønlandsk Facebook-gruppe
Kleivan, Inge (1969/70), Language and Ethnic Identity: Language Policy and Debate in Greenland

Langgård, Karen (2004), Magt og demokrati – og sprog, IN: Demokrati og Magt i Grønland, Aarhus Universitetsforlag

Thomas, George (1991), Linguistic purism, Longman, London & New York

Utan tastatur, ingen tekst: om det språkteknologiske grunnlaget for språka våre

Trond Trosterud, Giellatekno, professor i samisk språkteknologi vid Institutt for språk og kultur, UiT Noregs arktiske universitet

”Mun ráhkistan Giellatekno,
Divvun-prográmma,
Divvun-speller-demo ja
Giellatekno Apertium nuvttá jorgalanprográmma
Giellatekno lea fiidnámus mii lea
Giellatekno lea oavdu.”

”Jeg elsker Giellatekno,
Divvun-programmet,
Divvun-speller-demo og
Giellatekno Apertium gratis oversettingsprogram

Giellatekno er det fineste som finnes
Giellatekno er et underverk.”¹

1 Juho-Sire: Reivvet kommišuvdnii, Čálliidlágádus 2020. Oversettelse av Siri Broch Johansen: Brev til kommisjonen.

Det er ikkje alle forunn å få kjærleiksdikt publiserte i bokform, slik eg og kollegaene mine i Giellatekno og Divvun¹ fekk i det sekstiførste brevet Siri Broch Johansen skreiv til Sannings- og forsoningskommisjonen i *Reivvet kommissjvndni* frå 2020. Det er kanskje heller ikkje alle som sånn utan vidare ser for seg eit retteprogram og eit omsetjingsprogram som tema for den sentrallyriske sjangeren kjærleiksdikt. Men slik er det altså. Og Siri Broch Johansen er ikkje den einaste. Eit anna dikt, eller snarare ein aforisme, av Siri Gaski frå 2012, går slik: ”Dear Giellatekno, how do I love thee? Let me count the ways: All of them.”

Å lese slikt varmar, sjølvsagt, men det er ikkje det som er poenget her. Målet med denne artikkelen er å forstå kva som ligg bak desse formuleringane, korfor det er slik at vi ved Fakultet for humaniora, samfunnsvitenskap og lærarutdanning på UiT Noregs arktiske universitet får lese slikt som eg nett har sitert, som kollegaene våre som arbeider med retteprogram og språkteknologi i til dømes Microsoft, som regel ikkje får.

Datarevolusjon

Sett frå synsstad til majoritetsspråka i Norden gjekk datarevolusjonen rimeleg greitt. Datamaskinene inntok skriveborda våre på i 1980- og 1990-åra, og retteprogramma var med nesten heilt frå starten av. Rett nok var det litt problem med æøå i e-postar ei stund, og førstegenerasjons retteprogram hadde problem med sammansette ord, noko som gav oss ei bølge av særskrivingsfeil. Men stort sett gjekk det bra. Brukarane tok det som sjølvsagt at tastaturet dei kjende frå dei manuelle skrivemaskinene, vart med over til datamaskinene, og slik gjekk det også. Med ei manuell skrivemaskin laga for den norske marknaden var det mogleg å utan problem skrive norsk, dansk, svensk, tysk, fransk og engelsk, nemleg alle dei språka det maskinskrivande Noreg kom i kontakt med. Brukarane forventa å kunne gjere det same også på datamaskinene sine, og forventningane slo til.

Dei samiske språka og datamaskinene

For dei samiske språka var saka ei heilt anna. Etter eit hundreår med aktiv assimileringpolitikk hadde nordsamisk i 1979 fått ein felles ortografi for alle tre landa språket blir snakka i. Noreg og Finland, og til ein viss grad også Sverige, lanserte ein ny språkpolitikk, som innebar å gjere slutt på morsmålsanalfabetismen, innføre nordsamisk og etter kvart også dei andre samiske språka som skolespråk og offentlege språk formelt likestilte med norsk, finsk og svensk i dei samiske kjerneområda. Frå og med 1979 vart den samiske bokproduksjonen i Noreg mangedobla, det vart skrive lærebøker på samisk ikkje berre for samiskfaget, men også for andre skolefag, som matematikk, religion og samfunnsfag. Typografane

¹ Giellatekno (<https://giellatekno.uit.no/>) og Divvun (<https://divvun.no/>) er ei forskingsgruppe og ei utviklingsgruppe ved UiT Noregs arktiske universitet, som lagar datamaskinelle modellar av samisk grammatikk og retteprogram og andre brukarprogram for samiske og andre minoritetsspråk. Eit oversyn over språka vi har arbeidd med, er <https://giellalt.github.io/LanguageModels.html>

hadde ingen problem med å setje dei samiske typesnitta, og etter hard lobbyverksemd var det til og med mogleg å få eit IBM-kulehovud med samiske bokstavar.

Då datamaskinene kom, måtte dette arbeidet byrje på nytt. Dei første samiske bokstavane som kom ut av ein matriseskriver, kom ved at ein rett og slett endra form på tilfeldige bokstavar frå kodetabellane til samiske bokstavar, slik at ó og é kunne bli skrivne ut som š og č. Dette gjekk fint så lenge datamaskinene berre fungerte som skrivemaskiner og det eigentlege mediet var papir. Skulle tekst flyttast frå datamaskin til datamaskin med diskett, måtte brukaren krysse fingrane for at skrivaren i andre enden brukte same system, noko som slett ikkje alltid var tilfellet. Med utbreiinga av internett utover i 1990-åra var det bråstopp for samisk tekst, EDB-konsulentane kunne fortelje at «samisk er umogleg på internett».

Å skrive rett lærer vi primært ved å lese

Innføringa av datamaskiner gav også ei anna endring av skriftkulturen. Tidlegare skreiv folk for hand. Maskinskriving var eit yrke, eit kvinneyrke, og sekretærar lærde seg touchsystemet og reinskreiv manus for korrespondanse og typesetting med imponerande fart. Dei to andre yrkesgruppene som sjølve skreiv på maskin, journalistane og forfattarane, var som regel menn utan slik utdanning, og dei skreiv med to fingrar. For alle desse manuskripta sat det profesjonelle korrekturlesarar og gjekk gjennom manusa med eit eige repertoar av korrekturteikn, så den publiserte teksten kunne bli rett. Med innføringa av datamaskina vart alt dette endra. Plutseleg skriv vi alle med tastatur, og plutseleg er vi våre eigne korrekturlesarar og grafiske formgjevarar.

Å overlate desse arbeidsoppgåvene til amatørar fører til mange skrivefeil, og stygg layout. Men så lenge vi skriv på majoritetsspråket, får vi i det minste hjelp. Vi får retteprogram som rettar skrivefeil, og vi får grammatikkontrollprogram som i alle fall til ein viss grad rettar også i dei tilfella der ord som er skrivne rett, er brukt på feil måte. Dyslektikarar kan få eigne retteprogram som tar høgde for skrivefeila dei gjer, og programmet kan lese opp teksten dei har skrivne for dei. Er teksten skriven på eit framandt språk, kan vi få maskinomsetjing. Viss vi vil omsetje tekst mellom majoritetsspråket og engelsk, tysk eller fransk, er mange hjelpemiddel tilgjengelege, som dataprogram med datastøtta omsetjing, i form av omsetjingsminne, maskinomsetjing og terminologihjelp.

*Å skrive rett lærer vi primært ved å lese mykje kvar dag, frå morgonavis via reklamen på bussen, dokumenta på jobb eller skole og varedeklarasjonen i butikken til bøker og teksting av TV-program. For samisk og andre minoritetsspråk er det ikkje slik. Med unntak av ei og anna bok på samisk er all den teksten ein samisktalende person møter i løpet av dagen, på majoritetsspråket. Den mengde-
treninga som ligg attom det å vere stø i rettskriving, manglar rett og slett.*

LEEKKAS TENTTA

Tilgjengeleg på systemnivå

Men problema stoppar ikkje her. Det er ikkje nok å ha retteprogram og tastatur på eiga maskin, dei må også vere tilgjengelege på systemnivå.

Teikneserien (se illustrasjonen) illustrerer korleis det er å ta avgangseksamen frå vidaregåande skole («skrive studenten») på skoltesamisk i Finland. Sett frå eit svensk perspektiv er dette sjølv sagt eit ikkje-eksisterande problem, i og med at svenske samar ikkje har rett til å skrive studenteksamen på samisk. Men i Finland har dei det, sjølv om det altså ikkje er lett. I ruta oppe til venstre melder eleven seg opp til eksamen i skoltesamisk, og satsar på å gjere sitt beste. I lag med dei som skal opp i finsk, svensk, matematikk og engelsk, går ho for å øve på å gjennomføre digital eksamen (øvt til høgre), men dessverre får ho ikkje høve til å øve seg, fordi skolen ikkje har ordna med øvingslærer i skoltesamisk. Når ho så kjem til eksamen, finn ho ikkje skoltesamisk tastatur på eksamens-PC-en. Den einaste "hjelpa" eksamensvakta kan gje, er det lakoniske "eg har ikkje lov til å hjelpe deg".

Problemstillinga er reell, eg har sjølv vore i møte med IT-avdelinga på det finske utdanningsministeriet som sett opp Linux-løysingane for tastatur for dei samiske språka til studenteksamen, sannsynlegvis etter at denne teikneserien vart laga.

Konsekvensane av å ikkje ha tastaturoppsetta på plass er brutale: Du kan nok få gå opp til eksamen, men du får ikkje lov til å skrive.

Digitale hjelpemiddel som majoritetsspråksbrukarane tar som sjølvsgt

Det er i dette lyset vi må sjå kjærleiksdikta i byrjinga av denne artikkelen. Dei er skrivne av aktive samiske skribentar, som hugsar alt foraltfor godt korleis det var den tida då det verken var tastatur eller retteprogram, og då internett i praksis var stengt for samisk tekst.

Desse skribentane har støtt på problem som er usynlege for alle so ikkje sjøve skriv samisk:

Det å skrive ein tekst som det skal vere mogleg å publisere på eit samisk språk eller på eitt av dei nasjonale minoritetsspråka, treng krev all den digitale hjelpa som majoritetsspråksbrukarane tar som sjølvsgt, og eigentleg helst meir til.

Slik hjelp kjem ikkje av seg sjølv. I 20 år har UiT Noregs arktiske universitet og deretter Kommunal- og moderniseringsdepartementet (KMD) finansiert ei gruppe som i dag er på i underkant av 10 personar, for å lage språkteknologiske løysingar for sør-, lule- og nordsamisk. I samarbeid med ulike samarbeidspartnarar i Finland og Noreg og på Grønland og Færøyane har vi også arbeidd med enaresamisk, skoltesamisk, kvensk, grønlandsk og færøysk. Mykje av arbeidet går med til å integrere dei lingvistiske løysingane i programvare som Microsoft Word og tilsvarande program. Det einaste nordiske landet som ikkje har vore involvert i språkteknologisk arbeid for dei nasjonale minoritetsspråka så langt, er Sverige.

Ikkje bara bare samiske, men også andra andre små språk

I tillegg til samisk har dei nordiske landa forplikta seg til å trygge rettane til andre nasjonale minoritetsspråk og små språk med ei særstilling i Norden. Det gjeld for dei som for samiske språk: Utan tastatur, retteprogram, syntetisk tale og program for datastøtta omsetjing vil det ikkje vere mogleg å lage læremiddel, offisielle dokument eller informasjonsmateriell frå styresmaktene på desse språka, og det vil ikkje vere mogleg å oppretthalde ein skriftkultur.

Dei som arbeider med nord-, lule- og sørsamisk i Finland og Sverige, kan delta i arbeidet og sikre at terminologi som er spesielt spesiell for samiske språk på finsk og svensk side, blir med i retteprogramma. Men skal det skje, må språkarbeidarane i Finland og Sverige få finansiering til å delta i det språkteknologiske arbeidet.

Sett frå ein litt meir optimistisk synsvinkel er det mogleg å utnytte grunnlaget som har vorte lagt med 20 års målretta satsing på samisk. Språkarbeidarane og

språknormerarane attom dei ulike nasjonale *minoritetsspråka kan ta datateknologien som eksisterer* for minoritetsspråk, i bruk og lage tastatur, språkmodellar og retteprogram for sine egne språk. Deretter har dei små språksamfunna eit grunnlag for å bli med i utviklinga også av neste generasjons språkteknologi.

Inspiration – erfarenheter på lokal och nationell nivå

”Det umulige er muligt langt oftere end vi tror” är titeln på en av artiklarna i det här kapitlet och är en beskrivande formulering på vad som är möjligt att göra med ett språkstärkande arbete som är långsiktigt och strategiskt.

Det är möjligt att stärka språket inom samhällsområden där språket utarmats, det är möjligt att revitalisera språk som är hotade och det går att utveckla och införa teknologi som bidrar till att utveckla och stärka små språk. Det går i andra delar av världen och det går i Norden.

Detta kapitel ger några exempel på att väl planerade och genomförda insatser för att stärka språk på lokal, offentlig och nationell nivå ger resultat. Tillsammans med andra artiklar i översikten, framförallt ”Lyckad revitalisering – hur den föds och vad den kräver” (s. 27), finns goda exempel på att det omöjliga är möjligt långt oftare än vi tror.

Språkrevitaliseringens praktiske sider – i offentlig regi

Raimo Valle, spesialrådgiver ved fylkesrådslederens kontor i Troms og Finnmark fylkeskommune og varamedlem i Sámi Giellagáldu. Tidligere statssekretær i regjeringen Stoltenberg II (2007–2012)

Hvordan omgjøre konvensjonsforpliktelser til praktisk politikk, som får en positiv effekt for revitalisering av små språk? Ut fra mine egne erfaringer fra samisk språkrevitalisering i offentlig sektor, vil jeg beskrive noen viktige kunnskaper.

Jeg er opprinnelig fra Nesseby i Finnmark, men har bodd i Tromsø siden 1984. Jeg er utdannet Cand. mag. fra Universitetet i Tromsø med fagene, offentlig politikk og administrasjon, samfunnsplanlegging og lokalsamfunnsforskning, samt finsk grunnfag. Begge mine foreldre er samiskspråklige, men selv vokste jeg opp med først finsk, så norsk som hovedmål. Selv om jeg hadde noen timer samiskopplæring i grunnskolen, begynte jeg ikke å snakke samisk før i studietiden. Et par tiår senere prøvde jeg å lære å skrive korrekt samisk, men det ble med forsøket.

Gjennom min yrkeskarriere og gjennom mitt politiske virke har jeg gjennom flere tiår jobbet med samiske saker, herunder samiske språk. I Troms fylkeskommune, der jeg begynte som samekonsulent i 1994, hadde jeg ansvaret for det samiske tospråklighetsarbeidet frem til 2007, og jeg har også senere vært involvert i arbeidet

med samiske saker i fylkeskommunen¹. Som statssekretær for samiske saker² fra 2007 til 2012, var jeg ansvarlig for koordineringen av arbeidet med den foreløpig siste helhetlige prinsippmeldingen om norsk samepolitikk³. Fokuset var rettet mot hverdagspolitikken⁴.

Samiske språk er en sentral del av dette, og en svært viktig oppfølging av stortingsmeldingen var den første nasjonale samiske handlingsplanen for samiske språk⁵ som ble lagt frem våren 2009.

Målet med handlingsplanen var å legge grunnlaget for en sterkere innsats for de samiske språkene – nordsamisk, og særlig lulesamisk og sørsamisk på ulike samfunnsområder. Oppmerksomheten ble rettet mot tre områder: muligheten for å *lære* samisk, muligheten for å *bruke* samisk og muligheten for å *se* eller oppleve samisk i det offentlige rom. Handlingsplanen inneholdt 66 ulike tiltak, med en tidsramme på fem år, som senere ble forlenget⁶. Siden fremleggelsen av NOU 2016:18 Hjertespråket⁷, har man ventet på oppfølgingen av denne.

Språkpolitikk er offentlig politikk

Mitt sentrale utgangspunkt har alltid vært at iverksetting av samepolitikk, herunder iverksetting av samisk språkpolitikk, ikke skiller seg ut fra de prinsipper og virkemidler som gjelder for iverksetting av annen type offentlig politikk⁸. Styring av politikken på et sakfelt skjer blant annet gjennom lover, bevilgninger, planer, tilsyn, veiledning og rapportering. Også andre faktorer spiller inn, for eksempel organisering, ledelse og personlig engasjement.

Selv om det vært et markert brudd med fornorskningspolitikken, særlig siden opprettelsen av Sametinget i 1989, er det ingen selvfølge at de iverksettende organisasjoner har personell (byråkrater og/eller politikere) som har erfaring med samiske (språk-)spørsmål fra yrkesliv eller utdanning.

Selv om det skulle være tilfellet, er det med samepolitikk, som med likestillingspolitikk, at lite, eller nesten ingenting, kommer av seg selv. Iverksetting av samepolitikk, herunder samisk språkpolitikk, krever en planmessig, systematisk og dedikert innsats over tid, der det tas hensyn til at tiltak iverksettes gjennom

1 For eksempel jobber jeg i dag med ny samarbeidsavtale mellom Troms og Finnmark fylkeskommune og Sametinget, samt med verdens første regionale plan for reindrift.

2 Raimo Valle – Wikipedia, https://nn.wikipedia.org/wiki/Raimo_Valle

3 St. meld. nr. 28 (2007–2008) Samepolitikken St.meld. nr. 28 (2007–2008) – regjeringen.no

4 Samisk hverdagspolitikk i praksis – regjeringen.no

5 Regjeringen utarbeider handlingsplan for samisk språk – regjeringen.no og selve handlingsplanen: Handlingsplan for samiske språk (regjeringen.no)

6 Handlingsplan for samiske språk – regjeringen.no

7 NOU 2016:18 – regjeringen.no

8 Plassen tillater ikke å gå nærmere inn på dette, men det finnes mye forskning og mange utdanningsstilbud knyttet til iverksetting av offentlig politikk.

hierarkiske og byråkratiske systemer. Min erfaring er at dette er lettere å få til i nye eller relativt nye forvaltningsenheter, enn i gamle etablerte strukturer, gitt at det gis samepolitiske føringer fra starten av.

Det er ikke en forutsetning, at den/de som jobber med å utvikle og iverksette samisk språkpolitikk, er samer, eller at de er samiskspråklige, eller har (høyere) formell utdanning i samisk(e) språk, selv om dette avgjort kan være en klar fordel. I et innovasjonsperspektiv, så er det likevel blant disse du finner ildsjelene som skal til for å drive språkrevitaliseringsarbeidet fremover. Et levd liv med samisk identitet, og kanskje også samisk språk, gir noen livserfaringer som ikke lett kan tilegnes gjennom formell utdanning eller yrkespraksis. Det er likevel ikke uten videre gitt at den enkeltes bakgrunn kan omsettes til, eller aktiveres ved iverksetting av offentlig politikk. Iverksettingen av samiske språktiltak skjer uansett innenfor rammen av en forvaltning som er norsk, bygd opp i en norsk kontekst, der samisk språk ikke er en del av virksomhetenes primære formål¹.

Dette innebærer at det må tas høyde for det jeg kaller *forvaltningens sosiologi*, de finere, og av og til mer ufine, mekanismene som er til stede i en majoritets-minoritets-kontekst. Noen av disse er mer allmenne, mens andre er spesifikke for en samisk-norsk kontekst². Til det spesifikke i en norsk kontekst hører mer enn en hundreårig fornorskingspolitikk³ og ettervirkningene av denne, herunder de fordommer mot samer som fortsatt er til stede i majoritetsbefolkningen i større eller mindre grad. Eksempler på konsekvenser av dette kan være administrasjonen som glemmer å følge opp kommunestyrets vedtak om skilting på samisk, sjefen i en samisk språkforvaltningskommune som glemmer å søke om midler til samiske språktiltak, eller vaktmesteren som glemmer å heise sameflagget på samenes nasjonaldag, 6. februar. Slike unnlaterer kan være tilfeldige, enkeltstående tilfeller. Samtidig kan de også være utslag av mer personlige protester mot vedtatt offentlig politikk, eller til og med del av en administrativ kultur, der slike forhold ikke møter noen konsekvenser.

Plassering i formell normativ struktur

Min erfaring er også at planlegging og iverksetting av samisk språkpolitikk og samiske språktiltak avhenger av plassering i formell normativ struktur, altså hvor i organisasjonshierarkiet ansvaret plasseres.

Jo lenger ned i systemet, jo vanskeligere blir arbeidet med iverksettingen. I politisk-administrative systemer er det videre min erfaring at der både den admi-

1 Det finnes noen svært få unntak, som Sametinget og de samiske majoritetskommunene Karasjok og Kautokeino.

2 Tilsvarende vil gjelde for en samisk-svensk, samisk-finsk og i utgangspunktet også for en samisk-russisk kontekst.

3 Fornorskingspolitikk – Store norske leksikon <https://snl.no/fornorskingspolitikk>

nistrative og den politiske toppledelsen tydeliggjør satsingen på samiske språktiltak, der går ting langt lettere og raskere enn der det ikke er tilfellet. En tydelig og synlig måte å tydeliggjøre dette på er gjennom plassering av ansvar i formell normativ struktur.

Da jeg begynte i Troms fylkeskommune i 1994, jobbet jeg to år i Plan- og næringssetaten, som samekonsulent, lavt plassert i hierarkiet. Da jeg fra 1996 ble direkte underlagt fylkesrådmannen¹, med stillingstittel samepolitisk rådgiver², ble min arbeidshverdag langt lettere og med mye større autoritet for utvikling og iverksetting av samiske saker. Dette sammenfalt med klare prioriteringer av samepolitikk fra politisk nivå.

Det var også av stor betydning at det ble opprettet et eget rådgivende utvalg for samiske saker³, og at det ble gjennomført kursing i samiske spørsmål av ansatte og nyansatte.

I sum utgjorde dette et eget økosystem for behandlingen av samiske saker. Penetreringsgraden i organisasjonen overgikk forvaltningens naturlige tendenser til at nye saksområder lett oppfattes som ren symbolpolitikk eller som del av mer eller mindre gjennomtenkte politiske innfall.

Tilsvarende var arbeidet med regjeringens handlingsplan for samiske språk avhengig av tung forankring i politisk ledelse i departementet, og også oppbacking av viktigheten av språksatsing gjennom komitébehandling av ovennevnte stortingsmelding i Stortinget⁴. Selv om mange departement deltok i planleggingen og oppfølgingen, ble arbeidet aldri så systematisk for statens del, som nevnt for Troms fylkeskommune. En kritisk gjennomgang av handlingsplanen vil vise at mange av tiltakene var små. Dette hang sammen med manglende midler til oppfølging.

Det var også en kompetansestrid med Sametinget, der Sametingets ledelse var misfornøyd med at det var regjeringens handlingsplan og ikke Regjeringens og Sametingets handlingsplan. Sametinget var også lite fornøyd, ut fra et selvbestemmelsesperspektiv, med at enkelte tiltak ble iverksatt utenfor Sametinget, for eksempel via Fylkesmannen i Nordland hva gjelder lule- og sørsamiske språktiltak. Her spilte nok også mer pragmatiske hensyn inn for valg av løsninger.

1 Øverste administrative leder.

2 Fortsatt en administrativ stilling.

3 Se omtale i kap. 5.2.2 Sametinget og fylkeskommunene i St.meld. nr. 55 (2000–2001) – regjeringen.no

4 Sak – stortinget.no <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Saker/Sak/?p=39242>

Viktigere var kanskje at en planlagt gradvis utrulling av språkoppfølgingsansvar gjennom årlige tildelingsbrev til underliggende statlige virksomheter, bokstavelig talt ble sprengt i lufta.

Etter bombeangrepet mot regjeringskvartalet i 2011, var en av konklusjonene fra evalueringen at det var for mange krav som ble stilt til underliggende virksomheter. Samiske språkkrav (og rapportering på disse) var en type krav som falt ut av slike tildelingsbrev. Det gjenstår å se om dette plukkes opp igjen i oppfølgingen av "Hjertespråket".

Slik jeg i dag vurderer det, betinger et systematisk språkarbeid i staten at en følger sektoransvarsprinsippet, det vil si at alle statlige virksomhetsgrener har sine egne handlingsplaner for samiske språk.

Dette gir det *nødvendige eierskap*. Sametinget kan være en viktig ressurs som veileder for statlige etater i språkarbeidet, men vil aldri kunne erstatte systematisk og planmessig arbeid i egen statlig regi.

Statlige styringsgrep knyttet til samiske språkspørsmål, har dessverre vært begrenset. Særlig har staten vært varsom med å utfordre det kommunale selvstyret. Hverken gulrot (penger) eller pisk (lovgivning, tilsyn) har vært særlig aktivt brukt. På et felt der lite eller ingenting skjer av seg selv, tror jeg denne varsomheten har vært til hinder for samisk språkrevitalisering.

Enkelte unntak finnes, som samelovens språkregler¹ og enkelte bestemmelser i for eksempel opplæringsloven. Heller ikke statlig tilsynsvirksomhet har vært prioritert. For eksempel har Statsforvalterens tilsyn med samiskopplæringen i grunnskolen vært begrenset til systemtilsyn, der det ikke har vært fokusert på faktisk oppnådde resultater. Det hjelper lite med fine systemer på papiret, dersom elevene ikke lærer samisk i grunnskolen. Riksrevisjonens undersøkelse av samiske elevers rett til undervisning i og på samisk² må i så måte betegnes som en nyvinning, selv om det så langt representerer et unntak. Det hadde vært interessant å se en rapport fra riksrevisjonen om statens samlede innsats for samiske språk. En slik rapport kunne også gjøres i nordisk regi, kanskje som en forskningsrapport, noe som vil gi muligheter for å sammenlikne innsats og effekter for samisk språkutvikling i de ulike landene.

Nye penger, gamle penger og sparte penger

All verdens styringssystemer og byråkratiske mekanismer hjelper ikke hvis det ikke finnes penger til oppfølging av politikken. Både som byråkrat og som

1 Se kapittel 3 i sameloven, Lov om Sametinget og andre samiske rettsforhold (sameloven) – Lovdata.no

2 Undersøkelse av samiske elevers rett til opplæring i og på samisk (riksrevisjonen.no)

politikker har jeg undret meg over hvor utrolig vanskelig det er å få til finansiering av samiske språktiltak. Vi er her inne på det jeg har benevnt som forvaltningens sosiologi. Plassen tillater ikke å gå nærmere inn på dette.

For de formål vi her omtaler, finnes det tre typer penger. For det første gjelder det friske penger. Etablerte forvaltningenheter er særlig ivrige på dette, de vegrer seg for å ta et ansvar for samiske språktiltak uten *nye* bevilgninger. Friske penger er den minste potten og er svært vanskelig å få løs uten stor politisk innsats.

Den nest største potten for samiske språktiltak er eksisterende bevilgninger. Dette betinger en (om-) prioritering til samiske språkformål innenfor organisasjonens budsjettammer. Jeg har ofte møtt på en nær vantro undring til at dette skal være mulig¹. Dette må likevel til, både i staten og i kommunesektoren, for at samisk språkutvikling skal ha en trygg fremtid i Norge. Føringer i tildelingsbrev eller oppdragsbrev er effektivt, selv om dette må løses innenfor eksisterende rammer. Det er også mulig å sette krav om samiske språktiltak til tilskuddsmidler, for eksempel på kulturområdet. I slike interne omprioriteringer kan administrasjonene spille en viktig rolle.

Den kanskje største pengepotten til samiske språktiltak ligger i besparelser for velferdsstaten på helse- og trygdebudsjettene, samt de inntektene staten går glipp av i skatter og avgifter, fordi tilrettelegging av samiske språk-, kultur- og næringstiltak ikke gjennomføres likeverdig med tilsvarende innsats for det norske samfunnet. Foreløpig er det lite tenking rundt dette, og det er knapt mer enn en påstand fra min side. Jeg tror likevel miljøer innenfor Senter for samisk helseforskning på UIT Noregs arktiske universitet har potensial til å utvikle denne tenkningen. Kanskje er det overføringsverdi i metodeutviklingen knyttet til tap av biologisk mangfold?

Konvensjonsforpliktelse og smarte språkrevitaliseringstiltak

Samepolitikken har en tendens til å begrunne ønskede tiltak med grunnlag i internasjonale konvensjoner. Det er utvilsomt at disse er viktige, sammen med nasjonal lovgivning, men min erfaring er at de sjelden gir noen ekstra legitimitet i det praktiske og konkrete språkrevitaliseringsarbeidet.

Hvis ikke ”The public at large” forstår hensikten med språktiltakene, så er det vanskelig å få til reell iverksetting av politikken bak de nevnte konvensjonene og lovene.²

1 Dersom det er mulig å bruke penger på allehånde formål, men ikke på samiske formål, så finnes det egne betegnelser for det. Det er likevel sjelden fruktbart å gå inn på det sporet.

2 Basert på uformell samtale som statssekretær med daværende spesialrapportør for urfolkspørsmål, James Anaya, i Rovaniemi i april 2010. Ad besøket i Sápmi, se <https://www.nrk.no/sapmi/skal-mote-anaya-1.7057164>

Samtidig er det ikke alltid lett å vite på forhånd hva som er de fornuftige og viktige tiltakene. For eksempel var det lenge vanlig å peke på det vanvittige i at offentlige sakspapirer ble oversatt til samisk. I dag vet vi at slike oversettelser har vært en forutsetning for et korpus som har gitt samiske språk nødvendige språkteknologiske verktøy.¹

I gamle Troms fylkeskommune fikk i praksis alle som ønsket det, anledning til å delta på kurs i samisk språk- og kulturkunnskap. Jeg husker jeg i sin tid tenkte det var rart å prioritere ressurser på at kantinepersonalet skulle delta på samiskkurs. Som same i Tromsø, kan noen setninger på samisk med personen i kassa i kantina være de eneste jeg utveksler den dagen. Hvordan regner du på verdien av en slik liten språkarena?

Avslutning

Som regel er ikke mengden tiltak som fremkommer i språkplaner som forvaltningen selv utarbeider, egnet til å velte noen budsjetter, ikke engang i de minste virksomhetene. *I første generasjon av planer for språkutvikling og språkrevitalisering er nesten det viktigste å få vedtatt en plan.* Den kan forbedres i neste plangenerasjon. Slike planer bør følge valgperiodene, i Norge fire år.

Det er også min erfaring at det ikke bør settes for skarpe skiller i slike planer, og i finansieringen av disse, på hva som er rene språktiltak, og hva som mer hører til kulturfeltet. Ofte hører språk og kultur uløselig sammen. Det kan også være lurt å planlegge for overgangen fra prosjekter til faste institusjoner, da slike institusjoner gir språkarbeidet varig rutinisert oppmerksomhet.

Til slutt: Det offentlige kan tilrettelegge, men samene må selv bruke samisk for at samisk skal forbli et levende språk. Tilsvarende vil gjelde for andre urfolks- og minoritetsspråk.

¹ Se doktorsavhandling av Lene Antonsen på UIT Norges arktiske universitet 2018, "Sámegielaide modelleren – huksen ja heiveheapmi duohta giellamáilbmái".

Berättelsen om hawaiiiska – om att förlora och återta ett språk

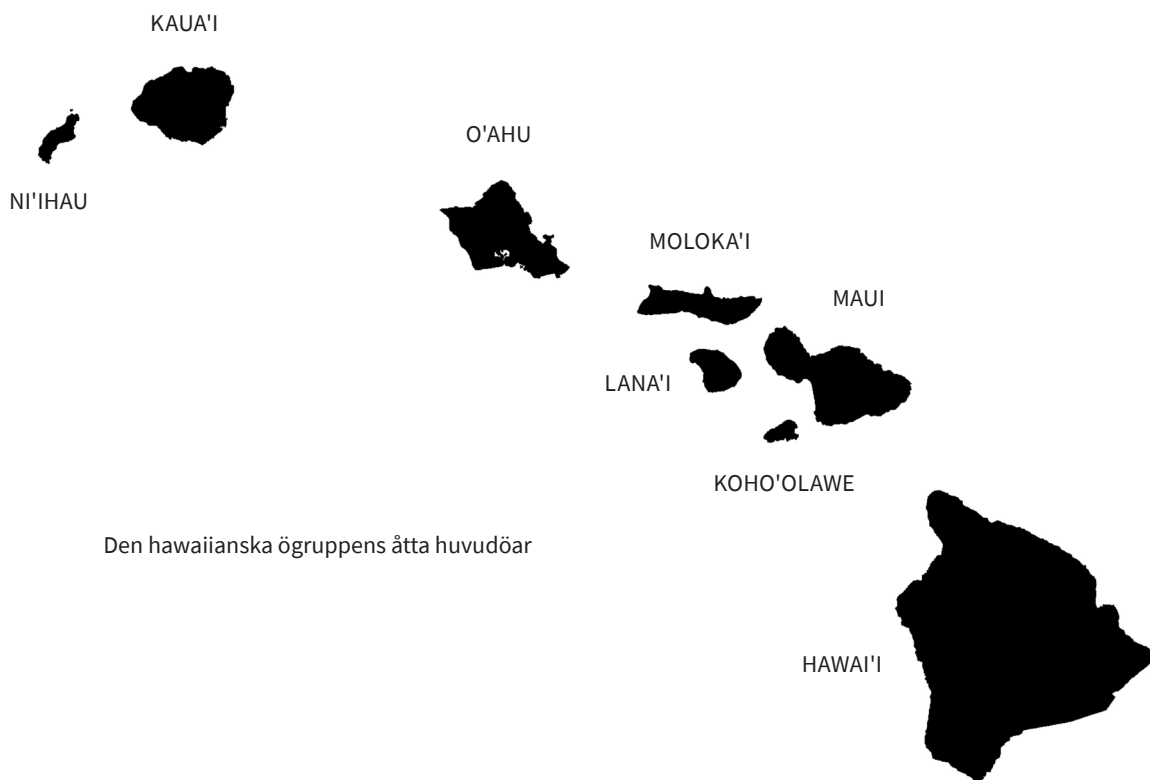
Kenneth Hyltenstam, professor emeritus vid Centrum för tvåspråkighetsforskning vid Stockholms universitet

Hur har revitalisering av det hawaiiiska språket varit möjlig?

I slutet av 1970-talet återstod mindre än ett tusen talare av hawaiiiska. De flesta av dessa levde på Ni'ihau och Kaua'i, de mest perifera av ögruppen Hawaiiis åtta huvudöar (se kartan nedan). Idag beräknas det finnas 18 000 personer som talar hawaiiiska, minst hälften av dem helt flytande. De allra flesta av dessa tillhör åldersgrupper under 40 år.

Man kan fråga sig hur har en sådan lyckosam revitalisering av det hawaiiiska språket varit möjlig?

Fram till dess att den brittiske upptäcktsresanden James Cook år 1778 ”upptäckte” Sandwichöarna, som han kallade ögruppen, hade den polynesiska befolkningen där levt helt isolerad från västerländskt inflytande. Vid den tiden fanns enligt aktuella uppskattningar omkring 400 000 invånare på öarna. Alla talade hawaiiiska. Nedgången i antalet talare under de 200 år som förflöt sedan hawaiiianerna först besöktes av västerlänningar och fram till 1970 var alltså dramatisk.

Vad hände under den period när språket gick från 400 000 till mindre än 1 000 talare? Vad var det som ledde till att språket var starkt hotat och helt höll på att försvinna för 50 år sedan?

Det hawaiiiska urfolket och dess språk

Det språk som så småningom kom att benämnas hawaiiiska utvecklades och har talats på Hawaiiöarna sedan dessa först befolkades av polynesiska båtfarare på jakt efter nya landområden. Det finns många uppgifter om när den första bosättningen ägde rum – så tidigt som 400-talet nämns ofta – men nyare analyser baserade på arkeologiska och språkliga fynd samt dna-data stannar vid att Hawaii sannolikt befolkades först sent i den så kallade östpolynesiska expansionsfasen. Denna sträckte sig från ca år 700 till år 1200 (Martinsson-Wallin & Wallin, 2008). Detta var den sista fasen i befolkningen av Stillahavsöarna. En aktuell granskning av tidigare uppgifter (La Croix, 2019) föreslår att den första bosättningen ägde rum så sent som på 1200-talet. Utöver tidigare slags data tar denna analys också hänsyn till vilka möjligheter vind- och havsströmmar vid olika tider innebar för den tidens farkoster att segla tusentals kilometer över Stilla havet. Marquesasöarna och Sällskapsöarna med Tahiti, som alla ligger söder om ekvatorn, anses ha varit startpunkter för de migranter som först nådde Hawai'i. Forskare är överens om att öarna aldrig bebotts av människor före polynesiernas ankomst. Hawaiianerna är alltså ett urfolk, och hawaiiiska är ögruppens ursprungliga språk.

Att Hawaiiöarna blev befolkade jämförelsevis sent hänger samman med deras isolerade läge mitt i Stilla havet norr om ekvatorn. Latituden för öarna är mellan 19°N och 29°N; i kilometer räknat är det cirka 210 mil från ekvatorn till Hawai'i:s sydspets. Avståndet från Tahiti till den sydligaste av Hawaiiöarna är en bra bit över 400 mil, från Marquesasöarna något under 400 mil. Avståndet från USA:s västkust är cirka 250 mil och från Japan cirka 650 mil. För att förstå hur stora dessa avstånd är kan man betänka att en flygresor mellan Los Angeles och Honolulu idag tar mer än fyra, kanske närmare fem, timmar, mellan Tokyo och Honolulu omkring åtta timmar.

Hur stor den hawaiiiska befolkningen var vid tidpunkten för Cooks besök är omtvistat. Antalet 400 000 som nämndes ovan kan vara en trovärdig beräkning (La Croix, 2019). Under en lång period fram till slutet av 1980-talet var den allmänt accepterade siffran 200 000–300 000 (Nordeyke, 1989). Det är dock värt att nämna att starkt skilda bedömningar har gjorts under de senaste decennierna, alltifrån ett antal på 100 000 till så mycket som 1 miljon (se till exempel Dye, 1994; Stannard, 1989; Swanson, 2015).

De historiska samhällsförändringarnas effekt på det hawaiiiska språket

Förstärkning av hawaiiiska: Ortografi och standardisering

Vid den första europeiska kontakten med ögruppen 1778 hade Hawai'i alltså en befolkning på närmre en halv miljon som alla talade det polynesiska språket hawaiiiska. Kort tid därefter påbörjades den kristna missionen på öarna, huvudsakligen från amerikanskt, men också från brittiskt håll. Som på andra ställen i världen skedde den första missionen genom den inhemska befolkningens eget språk, som missionärer genom fältarbete lärde sig, nedtecknade och beskrev. Missionärernas arbete innebar en förstärkning av språket samtidigt som det möjliggjorde religiös och kulturell påverkan på den infödda befolkningen. Förstärkningen bestod främst i att skriftspråk för hawaiiiska utvecklades. Detta genomfördes under början av 1800-talet; en hawaiiisk ortografi låg färdig redan 1826. Nya Testamentet förelåg i sin helhet 1832, medan tre evangelier hade publicerats redan 1829. Översättning av Gamla Testamentet var klar 1838 och 1839 förelåg hela Bibeln i en volym. Ovanligt nog för den tiden gjordes översättningarna direkt från grekiskan respektive hebreiskan/aramaiskan i ursprungstexterna snarare än från den engelskspråkiga bibelversionen (Lyon, 2017, s. 122). Missionsskolor startade och läskunnigheten ökade snabbt. Hawaiiiska muntliga berättelser, sånger, legender, skämthistorier och olika aspekter av hawaiiisk kultur blev nedtecknade. Även utländska texter blev översatta till hawaiiiska och distribuerades i veckoblad. Det fanns dagspress på hawaiiiska så tidigt som 1834. Officiella dokument, lagar och regelverk avfattades på hawaiiiska. Det finns uppgifter om att 75 % av den vuxna befolkningen, eller till och med så mycket som 91–95 %, var litterata vid mitten av 1800-talet (Walk, 2014). Det talades om en alfabetiseringsrevolution, och en observatör, missionären Laura Fish Judd, beskrev 1861 hur hon uppfattade hawaiianernas utveckling av läs- och skrivkunnighet:

”The construction of the Hawaiian language is so simple, when compared with the English, that it is no marvel that so many of the natives acquired the art of reading and writing it. The proportion [of literacy] is estimated as greater than in any other country in the world, except Scotland and New England.” (Judd, 1861, s.79).

Vid mitten av 1800-talet var språket fullt utvecklat för landets bruk och användes i alla samhällsfunktioner. Från 1840 startade ett allmänt skolväsende, där hawaiiiska var undervisningsspråket. Engelska infördes som ämne i de statliga skolorna 1854 (Warner, 2001).

Det är inget djärvt antagande att detta en gång utvecklade skriftspråk och samhällsbärande språk har varit avgörande för den revitalisering av hawaiiiskan som sker idag. Men innan vi kommer till detta ska vi se hur och varför språket i det närmaste försvann i det hawaiiiska samhället.

Försvagning av hawaiiiska

Ett komplex av sammanvävda politiska, kulturella, ekonomiska, demografiska och hälsorelaterade faktorer ledde till ett dramatiskt språkbyte från hawaiiiska till engelska på några få generationer.

Allt färre talare. Om vi börjar med den hälsorelaterade faktorns inverkan på demografin, innebar västerlänningarnas ankomst att den hawaiiiska befolkningen, som alltså levde i stort sett isolerad på öarna i cirka tusen år (Dahlgren, 1916; La Croix 2019), drabbades hårt av smittsamma sjukdomar. Även alkoholism blev ett utbrett problem. Redan snart efter 1778 spreds könssjukdomarna syfilis och gonorrhé. Sjunkande födelsetal och hög frekvens av missfall observerades i början av 1800-talet; den första tillförlitliga statistiken av födselar och dödsfall från 1834–1841 visar 19 födselar och 77 dödsfall per 1 000 invånare. Barnadödligheten var omfattande under en lång period. Så sent som 1910 var barnadödligheten 226,5 per 1000 levande födda (se Nordyke, 1989, s. 21). Vidare blev mässlingen, kikhosta och påssjuka och andra epidemier allvarliga för den hawaiiiska befolkningen och tog vissa år många liv. Sålunda dog 1804 så många som 5 000–15 000 av kolera, år 1826 tog en influensa tusentals liv, mässlingen dödade över 10 000 människor år 1848 och vattenkoppor tog 15 000 liv år 1853. Även andra smittsamma sjukdomar som reumatisk feber, scharlakansfeber och tuberkulos drabbade de infödda hårt. Medan till exempel dödstalen för tuberkulos var 66 per 10 000 bland den infödda befolkningen var de 17,3 per 10 000 för den totala populationen. Alla dessa katastrofala händelser (jfr benämningen 'The Horror' hos Stannard, 1989) innebar en brant sjunkande kurva för befolkningen (Swanson, 2015).

Enligt de första egentliga folkräkningarna som genomfördes från 1830-talet och framåt under århundradet kom man fram till att den hawaiiiska befolkningen redan 1831 var nere på ca 130 000 personer för att sedan minska ytterligare till 53 900 år 1876. På hundra år var tillbakagången nästan sju åttondelar, ungefär 87 %. Samtidigt ökade den inflyttade befolkningen från Nordamerika, Europa (främst Portugal) och Ostasien (främst Japan, Kina och Filippinerna) så att denna omkring 1870 överskred de infödda hawaiiianerna i antal. År 1920 återstod ca 26 000 personer, vilka utgjorde ca 14 % av hela befolkningen vid den tiden (se Nordyke, 1989, s. 18ff). Även om antalet invånare med hawaiiiskt ursprung har ökat under det senaste århundradet, räknar man med att andelen numera är 6,6 %. När man i aktuell statistik räknar in 'delvis hawaiiiskt ursprung' i den ursprungligt hawaiiiska befolkningen landar man på ca 25 % (Hawaii Demographic Statistics, 2019).

Koloniseringen. Från att tidigare ha varit uppdelade på olika riken, tog en av de lokala kungarna, sedermera Kamehameha I, med hjälp av europeiska vapen år 1795 makten över majoriteten av Hawaiiöarna; 1810 hade alla öarna sammanbundits i den nya monarkin. Religiöst fanns ett polyteistiskt system, inom vilket man föreställde sig gudar som uppträdde i människogestalt. Bland annat betrak-

tades hövdingar (*ali'i*) på öarna, liksom monarken i det enade kungadömet, som gudomliga (Dudley, 1990; Kirch, 2010). Kungen och *ail'i* hade kontroll över all mark, vilken distribuerades till den vanliga befolkningen enligt gottfinnande. Privat ägande av mark var ett okänt begrepp (MacKenzie, 1991). Varje befolkningsenhet var huvudsakligen självförsörjande, men eftersom vissa inom enheten fiskade och andra odlade delade man med sig av fisk och skördar inom denna enhet i ett generöst system; man hade inte pengar och bedrev inte formell byteshandel (Dudley, & Agard, 1990).

Det hawaiianska kungahusets, men även de underlydande hövdingarnas, agerande i relation till främmande makter under 1800-talet hade ett avgörande inflytande på den inhemska befolkningens fortsatta öde. I praktiken ledde agerandet till ett successivt maktöverlämnande till västerlänningar. Det enade kungadömetts förste monark Kamehameha I stod i tacksamhetsskuld för vapenhjälp till Storbritannien och strävade efter goda relationer till Förenta staterna, inte minst på grund av kontaktens ekonomiska potential. Detta speglas än idag i Hawai'is statsflagga. Flaggan med brittiska Union Jack i övre vänstra hörnet och amerikanska "stripes" har i ett antal olika varianter varit nationell symbol för kungariket alltsedan 1800-talets första år.

Kungahuset var, kanske som en följd av kulturellt betingad traditionell gästfrihet och givmildhet, generellt tillgängligt för inflytande från tidens kolonialmakter, allra mest från USA. Man var också överväldigad av det kunnande och den erfarenhet som representerades av västerlänningarna:

"Hawaiian chiefs imitated the Westeners. They had so many "different things", and the new, "different" things were thought of as better. Traditional ways came to be viewed as "not as good as Western ways". And what lay in the way of "becoming Western" had to go." (Dudley & Agard, 1990, s. 3)

Amerikanska sjöfarande handelskompanier fick monarkens och hövdingarnas öra och kunde i stor skala köpa upp hawaiiskt sandelträ som var en eftertraktad råvara främst i handeln med Kina. Under en period på endast ett 30-tal år, 1804–1832, skövlades Hawai'is alla sandelträskogar som fram till dess hade täckt höglänta områden på öarna. En konsekvens av detta utöver själva naturförödelsen var att stora delar av den livsmedelsproducerande befolkningen rekryterades, delvis med tvång, till skogsarbete. Detta orsakade brist på livsmedel och en svår hungersnöd; omtalad är särskilt hungersnöden 1815 (La Croix, 2019, s. 78). När Kamehameha I dog 1819 efterträddes han av sin son Kamehameha II. Denne besökte 1824 London tillsammans med en av sina fruar. Syftet med resan var att skapa en allians med Storbritannien. Båda dog dock innan förhandlingar påbörjats efter att ha blivit smittade med mässlingen. Verklig regent (eller regeringschef) var redan från 1819 och fram till sin död 1832 emellertid drottning Ka'ahumanu, en av Kamehameha I:s hustrur. Hon stod tidigt under starkt

inflytande av protestantiska, nordamerikanske missionärer, främst från New England, och under 1820-talet infördes kristendomen som landets religion.

Kamehameha III, även han son till den förste monarken, regerade under åren 1824–1854. Under hans tid, främst från 1830 och framåt, hade ”västerländska” rådgivare tillåtits – eller ibland ombetts – att besätta de viktigaste posterna i landets administration. Från 1844 dominerades administrationen helt av västerlänningar, som aktivt gick in för att förvandla samhället, särskilt med inriktning på privat ägande av land. Under andra hälften av 1800-talet såldes stora delar av den odlingsbara jorden ut till dessa, vilka ofta var barn till de första missionärerna. Plantager anlades, främst för sockerodling för att tillfredsställa efterfrågan i handeln med den nordamerikanska marknaden. Arbetskraft importerades i stor mängd från Kina, Portugal och senare Japan.

Men det fanns också ett upplevt hot mot landets oberoende. Detta var en tid när kolonialmakterna Frankrike, Storbritannien och USA opererade med territoriella och ekonomiska intressen i hela Stillahavsområdet (La Croix, 2019). En händelse år 1843 under Kamehameha III:s tid ledde till att Hawai'i under en kort period mellan februari och juli tvingades in under brittisk överhöghet. Oron för att bli koloniserat bidrog dels till att man ville hålla sig väl med kolonialmakterna, samtidigt som man agerade utifrån idén att en hawaiisk administration som kunde vara jämförbar med dessa länder med avseende på institutionell uppbyggnad och samhällsstruktur skulle vara en motkraft mot kolonisering.

Det hawaiiska kungadömet störtades 1893 av en ”kommitté” som bestod huvudsakligen av amerikanska affärsmän baserade i landet, vilka fruktade att deras tillgångar skulle konfiskeras av kronan. Detta agerande var en följd av att kungadömet Hawai'i:s sista regent, drottning Lili'uokalani, hade påbörjat en process för att ta tillbaka makten från västerlänningarna. Under en kort interimistisk period efter 1893 kategoriserades landet som republik. År 1898 blev Hawai'i formellt annekterat till USA och blev ett sk territorium. Därefter gick språkbytet till engelska mycket snabbt. Det hawaiiska språket förbjöds i skolorna. Lagar hade redan på 1870-talet börjat formuleras på engelska för att sedan översättas till hawaiiska, men 1896 beslöts att den så kallade republiken Hawai'i:s lagar skulle vara formulerade enbart på engelska. Tidningspress på hawaiiska fanns i mycket begränsad omfattning kvar till 1948. Från att alla hawaiianer som var födda före sekelskiftet hade hawaiiska som förstaspråk, kom majoriteten av talarna under första hälften av 1900-talet att övergå från hawaiiska till engelska¹. Engelska språket blev en nödvändighet för att kunna få utbildning, arbete och

1 Som vardagligt talat språk egentligen hawaiisk kreolengelska, vilket har komplicerat situationen ytterligare, eftersom varieteten har låg status i förhållande till standardengelska. Hawaiisk kreolengelska utvecklades under 1800-talet och 1900-talet på sockerplantagerna som ett gemensamt språk för ursprungliga talare av hawaiiska, engelska, kantonesiska, portugisiska m fl grupper.

generellt för att kunna delta i samhället. Endast i en liten talgemenskap på den mest perifera ön Ni'ihau samt i en därifrån utflyttad grupp personer på grannön Kaua'i fanns hawaiiiska kvar som ett levande språk vid slutet av 1900-talet. Denna talgemenskap bestod då av mindre än ett tusen infödda talare, kanske så få som omkring 400 (Wilson & Kamanā, 2001). Hawai'i blev 1959 USA:s femtionde delstat.

Läget under sista hälften av 1900-talet har sammanfattats på följande sätt: "Hawaiians have become foreigners in their own land" (Warner, 2001, s. 135). Warner understryker vidare att den ursprungliga hawaiiiska befolkningen inte bara förlorat sitt språk och sin kultur. Som etnisk grupp intar den idag bottenpositionen i samhället med sämst hälsoprofil, överrepresentation i fängelser, underrepresentation i högre studier och inom gruppen lärare på alla utbildningsnivåer. Idag har skolelever med etniskt hawaiiiskt ursprung också de lägsta resultaten på nationella prov i engelska bland alla de större etniska grupperna i Hawai'i.

Framgångsrik revitalisering av hawaiiiska

Lyckade exempel på revitalisering på olika håll i världen

Det finns många exempel på framgångsrik revitalisering av utdöda eller starkt hotade språk. Ett självklart fall att nämna är hebreiskan. Från att ha använts endast som religiöst, rituellt språk utvecklades det på nytt till ett talspråk i Palestina runt förra sekelskiftet och fick senare, 1945, status som officiellt språk i landet (tillsammans med arabiska och engelska; Palestina var då ett brittiskt protektorat). Från 1948, efter staten Israels tillkomst, har språket utvecklat alla nödvändiga funktioner för ett samhällsbärande språk (Spolsky, 2013). Ett annat exempel som är mer parallellt med hawaiiiskan är maori på Nya Zeeland, landets ursprungsbefolkningens språk, som från början på 1980-talet fått ett betydande uppsving: "Maori, thanks to the joint efforts of the community and government officials, is now alive and well. It is one of New Zealand's official languages and the number of its speakers is continually increasing" (Mahrooqin & Asante, 2012, s. 1046).

Hawaiiiska som revitaliseringens flaggskepp

Hawaiiiska är ett exempel på revitalisering som brukar omnämnas med entusiasm: "Hawaiian represents the flagship of language recovery and serves as a model and a symbol of hope to other endangered languages" (Hinton 2001, s. 131).

Man kan tala om en slags vändning av den dystra situationen för språket när ett antal unga hawaiiianer i slutet av 1960-talet började intressera sig för traditionella sånger och traditionell huladans.

Detta kan ses som en lokal spegling av vad som på 1970-talet kom att kallas den nya etniciteten, *the new ethnicity* eller *ethnic revival* (Bennet, 1975). Vid University of Hawai'i började man ge kurser i hawaiiiska vid mitten av 1970-talet. Detta

ledde till att en grupp andraspråkstalare av språket skapades; omkring 1982 hade ca 200 studenter utexaminerats. År 1978 blev hawaiiiska officiellt språk i staten Hawai'i jämsides med engelska.

Inspirerade av nyheterna om framgångsrik förskoleverksamhet i Nya Zeeland, *Te Kōhanga Reo* (språkbon) tog en grupp föräldrar och lärare i början av 1980-talet initiativet till att skapa en motsvarande verksamhet för hawaiiiska barn (Warner, 2001).

Föräldrarna var inte själva längre hawaiiisktalande och lärarna var alla andraspråkstalare av språket. Man skapade en form av totalt språkbad för barn i åldrarna 2–5 år, *Pūnana Leo* (Pūnana = 'bo', Leo = 'språk').

Den första enheten öppnades 1984 och året därpå var ytterligare två skolor på plats. Skolorna leddes av en frivillig utbildningsorganisation, *'Aha Pūnana Leo* ('Aha = organisation), med medlemmar från var och en av de åtta huvudöarna. Successivt från 1985 finansieras verksamheten helt av staten Hawai'i. *Förskoleverksamheten drevs av personer som alltså själva var andraspråkstalare av hawaiiiska och som hade auktoriserad lärarutbildning, men skolorna knöt också till sig infödda talare som lärarassistenter och resurspersoner. Dessa arbetade med barnen i ett antal situationer, till exempel med historieberättande och praktiska sysslor omkring hawaiiisk kultur som matlagning eller slöjd, allt på hawaiiiska. Idag finns drygt 20 enheter i denna förskoleverksamhet. Förskolan är öppen tio timmar om dagen. Efterfrågan på platser är ständigt större än tillgången. Under de första åren hade man köer på 200 barn.*

Det stod snart klart att förskoleverksamhet på hawaiiiska måste byggas på med fortsatt skolgång, om målet att skapa en ny generation av talare av språket skulle kunna uppnås. I gemensamma aktioner från föräldrar, utbildare och representanter för den hawaiiiska befolkningen lyckades man få staten Hawai'is utbildningsdepartement att starta försök med immersionsskolor för skolpliktiga barn redan 1987 (se faktaruta om immersionundervisning på nästa sida). Skolformens officiella namn var *Papahana Kaiapuni Hawai'i* (hawaiiiskt immersionsprogram), men den mer vardagliga benämningen *Kula Kaiapuni* (hawaiiisk immersionsskola) är den term som oftast används både inom USA och i internationell litteratur. Särskilt University of Hawai'i at Mānoa, Honolulu, men senare också University of Hawai'i at Hilo, har varit starkt involverade och stödjande i skolformens utveckling. Från början var skolformen avsedd att erbjuda en fortsättning för de barn som gått i Pūnana Leo. Det första steget innebar att riktlinjerna för årskurserna K–1¹ drogs upp och två skolenheter startade, en på O'ahu (där Honolulu ligger), och en på den största ön, Hawai'i.

¹ Det amerikanska skolsystemet K–12, det vill säga från kindergarten (förskola till och med sista året i high school).

1989 fattades beslut om att Kula Kaiapuni skulle omfatta skolåren K–6, med övergång till engelskspråkig skolgång från skolår 7. Detta behövde dock aldrig implementeras, för redan år 1992 utökades skolformen till att gälla alla skolår, K–12. Verksamheten har varit mycket framgångsrik, och för närvarande finns 21 enheter som täcker både förskola och skola (‘Aha Pūnana Leo, 2021).

Verksamheten är tillgänglig med skolenheter på sex av de åtta öarna. Ca 2 000 elever är involverade årligen, beräknat på förskola och alla årskurser i skolan. Man har faktiskt tillgång till verksamhet som täcker åldrarna från födseln till 18–19 år, eftersom förskoleverksamheten numera också tar emot barn som är yngre än 2 år.

Immersionundervisning:

Den mer vetenskapliga termen ’immersion’ används här, snarare än den vardagliga termen ’språkbad’, för att markera undervisningsformens specifika karaktär. Immersionundervisning har utvecklats i Kanada, först för engelsktalande barn med undervisning i franska (för historik, se Dicks & Genesee, 2016). Särskiljande kännetecken är:

1. Elevernas modersmål har högre status i samhället än undervisningsspråket
2. Alla elever har samma modersmål
3. Läraren förstår elevernas modersmål
4. Inga elever har undervisningsspråket som modersmål
5. Modersmålet har utvecklats till en viss nivå när undervisning på annat språk startar
6. Litteracitet förväntas även på modersmålet

Senare har undervisningsformen anpassats till minoritetsbarn i en revitaliseringssituation (se Hermes, M. & Kawai’ae’a, 2014).

En term som ’språkbad’ kan få en betydelse som skapas utifrån olika personers individuella förståelse av vardagsspråket. I undervisningssammanhang kan den då beteckna all slags undervisning där eleven är helt omgiven av undervisningsspråket. Det kan då komma att innefatta även situationer där minoritetsbarn undervisas direkt på majoritetsspråket. En sådan undervisning bryter helt mot kriterierna för immersionundervisning.

Föräldrar måste göra ett aktivt val för att deras barn ska antas till hawaiiiskspråkig förskola och skola. Eftersom efterfrågan på platser ständigt varit större än tillgången hade man i början ett kösystem där de först anmälda blev först intagna men sedan 1996 tillämpas i stället ett lottsystem. Båda systemen har varit problematiska och även lett till rättsliga tvister; föräldrar har hänvisat till att hawaiiiska barn har rätt till det hawaiiiska språket. Skolorna är öppna för alla oavsett etnicitet, men

ungefär 95 % av eleverna har etniskt hawaiisk bakgrund. Mellan en tredjedel och hälften av barnen som tas in i Kula Kaiapuni skolan har redan gått i Pūnana Leo, och har alltså redan utvecklat kommunikativa färdigheter på hawaiiska. De barn som börjar först i klass K har inga kunskaper i hawaiiska. Detta gör att man har ett flexibelt system med olika verksamheter där barnen i klass K undervisas ibland tillsammans och ibland separat beroende på kunskaper i hawaiiska, men det betraktas som en styrka att de hawaiiskspråkligt oerfarna barnen kan få språklig input både från lärarna och från de kamrater som redan kan tala hawaiiska. Hos de senare skapas en god självkänsla av att de har ett försprång i språket och kan ses som modeller för kamraterna (Warner, 2001, s.138).

All undervisning i alla ämnen sker alltså på hawaiiska. Läromedel har under åren utvecklats på bred front (se till exempel University of Hawai'i at Mānoa, 2009). Dessa har delvis kunnat bygga på mängder av skriftligt material som finns bevarat från 1800-talet, då ju språket var helt levande, men även från tidigt 1900-tal. Som läromedel har också äldre och senare ljudinspelningar av infödda talares hawaiiska kunnat användas. En debatterad fråga har varit engelskans position i Kula Kaiapuni, men man har hållit fast vid den hårda linjen med total immersion på hawaiiska, den starkaste immersionsmodellen. Engelska införs som ämne först i skolår 5; engelskundervisning sker därefter med en timme om dagen under resten av skoltiden, det vill säga skolår 5–12.

Lärare i Kula Kaiapuni är liksom i förskolan andraspråkstalare av hawaiiska med universitetsutbildning dels i språket och kulturen, dels i pedagogik och i naturvetenskap/matematik/samhällsvetenskap. Liksom i förskolan har man till varje skolenhet kunnat knyta en eller ett par infödda äldre talare som medverkar under vissa aktiviteter. Det har ständigt varit svårigheter att rekrytera lärare som uppfyller alla kvalifikationskrav, men tillgången på välutbildade lärare har hela tiden ökat, så att situationen med åren har förbättrats betydligt. Det har helt enkelt blivit alltmer uppenbart för personer som har goda kunskaper i det hawaiiska språket att detta kan ge dem anställning och ekonomisk utdelning. Allt fler har satsat på lärarutbildning.

Utvärderingar av programmen har genomförts kontinuerligt, dels för att få en bild av hur detta avancerade undervisningsexperiment har fungerat i praktiken, dels för att säkerställa att barnen inte hamnar på efterkälken kunskapsmässigt jämfört med om de hade fått engelskspråkig utbildning (se sammanfattning av det första decenniets utvärderingar i Slaughter, 1997).

Utvärderingarna har i princip en uppläggnings som identifierar barnens språkutveckling och kunskapsinhämtande samt barnens förståelse av hawaiiska värden och statens kulturella och naturvetenskapliga särart. Ett problem som påtalats är att det inte funnits centralt utvecklade hawaiiskspråkiga bedömningsinstrument

för att pröva elevernas kunskaper i olika ämnen. Detta problem angriper man nu sedan några år systematiskt (Hawaii State Department of Education, 2020). Trots vissa svårigheter har utvärderingarna visat att immersionseleverna håller jämn takt med andra elever i kunskaps- och språkutvecklingshänseende. En särskilt intressant punkt är att deras engelska litteracitetsfärdigheter, trots att de får engelskundervisning först under skolår 5, är helt jämförbara med snittet för elever som går i engelskspråkig undervisning och överträffar dem hos etniskt hawaiiiska elever som går i motsvarande mainstreamundervisning¹.

Det finns hela tiden utmaningar vad gäller att uppnå målet att revitalisera ett språk med skolan som verktyg. Bortsett från ett antal oenigheter eller stridigheter mellan olika intressenter under årens lopp, har den största begränsningen varit att eleverna möter hawaiiiska huvudsakligen i skolan och att deras språk därför inte utvecklas för användningsområden som hör till andra domäner. Till exempel kan det vara så att elever som i skolan normalt talar hawaiiiska med varandra på rasterna går över till engelska när de kommer in på idrott eller musik eller andra ämnen som tillhör aktuell barn- och ungdomskultur. Man har försökt att tackla dessa problem på olika sätt, bl a genom olika projekt för elevernas fritid inom idrott, dans och musik. I ett projekt på sportens område, till exempel, spelade man softball i olika lag och såg till att hitta ett ordförråd som täckte alla de termer man behövde använda (Warner, 2001). Tillvägagångssättet var dels att anpassa termer som man hittade i tidningsartiklar från det tidiga 1900-talet, dels att skapa nya termer om man inte kunde hitta några lämpliga i de skriftliga källorna.

Ett annat sätt att göra användningen av hawaiiiska möjlig utanför skolan är att föräldrarna också går på kurs och lär sig hawaiiiska. Föräldrarna har i stor utsträckning fått skriva på kontrakt om att de ska delta i sådana kurser (Yamauchi, Lau-Smith & Luning, 2008, s. 51).

Tanken är inte att de ska övergå till att helt tala hawaiiiska i hemmet, men de ska kunna förstå om barnen säger något på hawaiiiska, och om det finns syskon som också går i hawaiiisk undervisning uppmuntras dessa att tala hawaiiiska i hemmet. Föräldrarna ska också kunna vara delaktiga i skolbarnens hemarbete. En grupp bestående av olika intressenter utarbetar på initiativ av Hawai'i's utbildningsdepartement löpande strategiplaner för den närmaste treårsperioden, och i dessa planer beaktas också aktiviteter utanför skolan som man vill uppmuntra och där det ska vara möjligt att använda hawaiiiska. Slutligen kan nämnas ett aktuellt initiativ enligt vilket alla anställda inom det hawaiiiska utbildningsdepartementets ansvarsområde ska erbjudas kostnadsfria kurser i hawaiiiska. Detta omfattar så många som 22 000 personer inkluderande 13 000 lärare i det reguljära skolsyste-

¹ Här ska betänkas att barnen faktiskt har engelska (eller Hawaiian Creole English) som förstaspråk och att de möter engelska överallt utanför skolan, även i sitt hem. De flesta har redan lärt sig att läsa och skriva på engelska innan de får undervisning i detta språk från skolår 5 (Yamauchi, Lau-Smith & Luning, 2008, s. 46).

met (Shikina, 2019). De första kullarna i Pūnana Leo är i personer som är över 40 år gamla. Som bevis på framgången med hawaiisk immersionsundervisning uppgår idag antalet talare av hawaiiska till drygt 18 000, varav grovt räknat hälften anses tala språket helt flytande (Wong, 2019). Detta är en betydande andel av den etniskt hawaiiska befolkningen på cirka 142 000 personer (United States Census Bureau, 2019).

Hawaiiansk immersionsundervisning har uppenbart varit synnerligen framgångsrik och exemplifierar vad som är möjligt att uppnå i revitaliserande syfte med hjälp av barnomsorg och skola. Helt klart har verksamheten skapats av en stark folkrörelse som utifrån sitt etniska ursprung och insikten om de historiska oförrätter man lidit, med hjälp av universitetsvärlden börjat handla målmedvetet och ihärdigt för att ändra på den undertryckta och prekära sociala position som gruppen hamnat i. Det krävs både ledare och eldsjälar och ett utnyttjande av historisk-kulturell och utbildningsteoretisk kunskap för att sätta en sådan apparat i rörelse och hålla den gående. Samtidigt illustrerar det hawaiiska fallet att skolan inte ensam kan revitalisera ett språk.

Skolan är ett verktyg, men hemmets roll är avgörande och samhället i övrigt behöver också samtidigt ta ansvar för sina delar av de åtgärder som kan möjliggöra att ett minoritetsspråk återupplivas eller förblir levande. Här är det viktigt att framhålla att de första tecknen på att detta nu håller på att hända är att en ny

generation av förstaspråkstalare av hawaiiiska håller på att växa fram i och med att familjer använder hawaiiiska som huvudsakligt samtalspråk i hemmet och i barnuppfostran (Wilson & Kamanā, 2001). Man har alltså nått till en situation där språket åter förmedlas mellan generationer, vilket är det avgörande kriteriet för ett levande språk.

I Hawai'i har viktiga centrala åtaganden kopplats till att hawaiiiska redan 1978 blev ett av statens officiella språk, samt även till att president Bill Clinton 1993 undertecknade en federal lag om ursäkt till "det hawaiiiska folket" för USA:s agerande hundra år efter störtandet av den hawaiiiska monarkin (Public Law 103-150, the "Apology Resolution" to Native Hawaiians).

Detta ger viktiga ramar och förutsättningar för det dominerande samhället att stödja revitaliseringssträvanden hos minoriteten inom utbildningssektorn, men kontinuerliga åtgärder på bred front är nödvändiga för att fortsätta den positiva utvecklingen.

REFERENSER

'Aha Pūnana Leo (2021), hemsida, nerladdad 2021-03-06),
<https://www.ahapunanaleo.org/english-home-landing>

Bennet, J. W. (ed.) (1975), *The New Ethnicity: Perspectives from Ethnology*. St. Paul: West Publishing

Dahlgren, E. W. (1916), *Were the Hawaiian Islands visited by the Spaniards before the discovery by Captain Cook in 1778?*
Stockholm: Almqvist & Wiksell

Dicks, J. & Genesee, F. (2016), Bilingual education in Canada. In: García, O., Lin, A. & May, S. (eds.), *Bilingual and Multilingual Education*. Encyclopedia of Language and Education (3rd ed.), Cham: Springer

Dudley, M. K. (1990), *A Hawaiian Nation. Man, Gods, and Nature*. Honolulu: Nā Kāne O Ka Malo Press

Dudley, M. K. & Agard, K. K., (1990), *A Call for Hawaiian Sovereignty*. Honolulu: Nā Kāne O Ka Malo Press

Dye, T. (1994), Population trends in Hawai'i before 1778. *The Hawaiian Journal of History*, 28

Ellinwood J. K. (odaterad), *The Literacy Revolution*, Abstract Magazine, Honolulu. <https://www.abstracthawaii.com/journal/literary-revolution>

Hawaii Demographic Statistics, (2019)

Hawaii State Department of Education (2020), Kaiapuni Assessment of Education Outcomes (KĀ'EO). <http://www.hawaiipublicschools.org/TeachingAndLearning/Testing/KAEO/Pages/home.aspx>
Hawaiian Language Immersion Program (2013), Strategic Plan 2013-2016. <https://docs.google.com/viewer?a=v&pid=sites&srcid=aGF3Y-WlpLmVkdXxhaGEta2F1LWxlb3xneDo0YmQyZjUwYTg5NzNiZWMy>

Goo, S. K. (2015), After 200 years, Native Hawaiians make a comeback. Pew Research Center. <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2015/04/06/native-hawaiian-population/>
Hermes, M. & Kawai'ae'a, K. (2014), Revitalizing indigenous languages through indigenous immersion education. *Journal of Immersion and Content-Based Language Education*, 2/2. 303–322

Hinton, L. (2001), An introduction to the Hawaiian Language. In: Hinton, L. & Hale, K. (eds.) (2001), *The Green Book of Language Revitalization in Practice*. San Diego: Academic Press. S. 129–131

Judd, L. Fish (1861), Honolulu. *Sketches of Life, Social, Political, and Religious, in the Hawaiian Islands*. New York: Anson D. G. Randolph & Company

La Croix, S. (2019), *Hawai'i. Eight Hundred Years of Political and Economic Change*. Chicago: University of Chicago Press

Kirch V. P. (2010), *How Chiefs became kings: Divine kingship and the rise of archaic states in ancient Hawaii*. Berkeley: University of California Press

Lyon, J. (2017), No ka Baibala Hemolele: The making of the Hawaiian Bible. *Palapala. A Journal for Hawaiian Language and Literature*, 1. 113–151

Lyster, R. & Tedick, D. J. (2014), Research perspectives on immersion pedagogy. *Journal of Immersion and Content-Based Language Education*, Volume 2/2. 210–224

MacKenzie, M. K. (1991), *Native Hawaiian Rights Handbook*. Honolulu: Native Hawaiian Legal Corporation & Office of Hawaiian Affairs

Mahrooqi, R. Asante, C. (2012), Revitalizing the Maori Language: A focus on educational reform. *Pertanika Journal of Social Science & Humanities*, 20/4. 1035– 1048

Martinsson-Wallin, H. & Wallin, P. (2008), Så befolkades Stillahavsöarna. *Populär arkeologi*, 1/2008

Nordyke, E. C. (1989), *The Peopling of Hawai'i* (2nd edition), Honolulu: University of Hawaii Press

Public Law 103-150, the "Apology Resolution" to Native Hawaiians. <https://www.hawaii-nation.org/publawsum.html>

Shikina, R. (2019), Department of Education to offer Hawaiian courses to employees. *Star Advertiser*, Nov. 25, 2019. <https://www.staradvertiser.com/2019/11/25/hawaii-news/education-department-to-offer-hawaiian-courses-to-employees/>

Slaughter, H. B. (1997), Indigenous language immersion in Hawai'i: A case study of Kula Kaiapuni Hawai'i, an effort to save the indigenous language of Hawai'i. I: Johnson, R. K. & Swain, M. (eds.), *Immersion Education: International Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press

Stannard, D. (1989), *Before the Horror: The Population of Hawai'i on the Eve of Western Contact*. Honolulu: Social Science Research Institute, University of Hawai'i

Swanson, D. A. (2015), The number of native Hawaiians and part-hawaiians in Hawai'i, 1778 to 1900: demographic estimates by age, with discussion. Tillgänglig via Researchgate

United States Census Bureau (2019), <https://www.census.gov/quickfacts/fact/table/HI,US/PST045219#headnote-js-a>

University of Hawai'i at Mānoa (2009), <https://manoa.hawaii.edu/news/article.php?ald=3249>

Walk, K. (2014), King Liholiho Led the Hawaiians' Amazing Rise to Literacy in the 1820s, Kamehameha Schools, Ka'iwakīlouimoku Hawaiian Cultural Center, <https://apps.ksbe.edu/kaiwakiloumoku/node/606>

http://www.ahapunaleo.org/index.php?/programs/ohana_info/list_of_immersion_and_hawaiian_medium_education_schools/

Warner, S. L. N. (2001), The movement to revitalize Hawaiian language and culture. I: Hinton, L. & Hale, K. (eds.), *The Green Book of Language Revitalization in Practice*. San Diego: Academic Press. S.133-144

Wilson, W. H. & Kamanā, K. (2001), "Mai loko mai o ka 'i'ini: Proceedings from a dream". The 'Aha Pūnana Leo connection in Hawaiian language revitalization. I: Hinton, L. & Hale, K. (eds.), *The Green Book of Language Revitalization in Practice*. San Diego: Academic Press. S.147-176

Wong, A. (2019), How to save a dying language. *The Atlantic*, December 9, 2019. <https://www.theatlantic.com/author/alia-wong/>

Yamauchi, L. A., Lau-Smith, J.-A. & Luning, R. J. I. (2008), Family Involvement in a Hawaiian Language Immersion Program. *The School Community Journal*, 18/1. 39 - 60

Det umulige er muligt langt oftere end vi tror – eksemplet med grønlandsk sprogteknologi

Per Langgård, chefkonsulent ved Oqaasileriffik/Grønlands Sprogsekretariat och ledamot ad hoc-gruppen för Nordiska ministerrådets insats Små språk i Norden

Mange talere af små og sårbare sprog har en uheldig tro på, at sprogteknologi hører hjemme i de store sprogs verden og ikke har noget at tilbyde små sprog.

Naturligvis er der også personer, der ser værdien af moderne teknologi også for deres eget, lille sprog, men langt de fleste vil rutinemæssigt vurdere, at dette er en umulighed fordi deres eget sprog er alt for forskellig fra engelsk og/eller fordi sprogteknologi er en så kompliceret videnskab, at der ikke kan opvises personer til at løfte opgaven og/eller at udviklingen af teknologien kræver økonomiske ressourcer langt over det opnåelige og/eller dusinvis af andre ”gode” begrundelser for ikke at gå i gang med opgaven.

I Grønland har vi på kort tid udviklet en bred suite af avanceret sprogteknologi stort set med egne ressourcepersoner og for en meget begrænset udgift.

Og vores erfaring er ikke, at polykultur og teknologi har svækket grønlandsk. Tværtimod synes de at have styrket sproget, så at grønlandsk aktuelt er et af verdens allermest vitale små sprog, trods de mange odds sproget umiddelbart synes at have imod sig.

Det grønlandske sprogteknologiske arbejdet skal her præsenteres i stikordsform, og der skal gives et bud på, hvordan det er lykkedes at nå, hvad vi faktisk har nået.

Grønlandsk sprogteknologi i overblik

Grønlandsk sprogteknologi påbegyndtes i efteråret 2005, da arbejdet med at compilere de første grundliggende ressourcer blev påbegyndt af en enkelt medarbejder på deltid. Han var delvist frikøbt fra anden tjeneste af en bevilling fra Nordisk Ministerråd og fik udstrakt datalingvistisk og teknologisk hjælp fra UiT Noregs arktiske universitet. Uden den hjælp ville vi næppe nogensinde være kommet fra start.

Der var så mange andre udfordringer end de tekniske, at hele projektet i perioder har ligget stille og været på nippet til at blive opgivet trods støtte og velvilje. Men arbejdet er i gang og målsætningen fortsat den samme ultimative, nemlig

at komme så tæt som muligt på at kunne tilbyde samfundet en komplet suite af avancerede sprogteknologiske hjælpemidler gratis.

Kalaallisut

Grønlandsk eller *kalaallisut* tales af små 50.000 mennesker. Det er den største og mest vitale dialekt af den selvstændige familie af inuit sprogene med cirka 90.000 talere mellem Beringsstrædet og Østgrønland. Inuit sprogene er ikke beslægtet med nogen anden sprogfamilie. Typologisk er alle inuit sprog polysyntetiske, det vil sige sprog med meget lange ord, der ofte modsvarer hele sætninger i andre sprog.

Grønlandsk er i henhold til Selvstyreloven af 2009 Grønlands eneste officielle sprog. Grønlandsk har haft officiel status siden Hjemmestyreloven af 1979 men har reelt altid i praksis¹ været anerkendt som sproget i Grønland helt tilbage fra den første kolonisering i 1721.

Den grønlandske standardortografi af 1851 blev revideret i 1973 til den ortografi, der er gældende i dag.

Autoriteterne måtte gentænkes

Fra sent i 60-erne voksede der en folkelig modreaktion mod daniseringen frem. Den var præget af fokus på den gamle åndelige og materielle kultur med sproget som det nok mest centrale symbol. Den ældste og mindst urbaniserede generation blev derfor tillagt højstatus i mange spørgsmål herunder de sproglige.

Grønlands universitet startede i 1984 cirka samtidig med at globaliseringen for alvor blev hverdag i Grønland. Behovet for alternative autoriteter blev påtrængende, for selv om grønlandsk fortsat var Grønlands vitale førstesprog, viste blandt andet begyndende domænetab, hurtige ændringer i sprogbrugen, sporadisk sprogskit blandt de yngre og en voksende undgåelse af grønlandsk professionelt, at nytænkning var uundgåelig.

Den første, tidskrævende opgave for det sprogteknologiske projekt var således at påvirke både den offentlige opinion, embedsværket og politikerne til at erkende behovet for professionalisering af sprogrøtten og dermed nødvendigheden af et generationsskifte.

Teknologiens mulighed måtte bevises

Sprogteknologi, som vi kender det fra for eksempel Google Translate, er lavet på basis af statistiske modeller anvendt på enorme datasæt. Teknologien har leveret

¹ Grønlandsk var dog i den såkaldte daniseringsperiode i 50-erne og 60-erne udsat for en del pres.

imponerende resultater hurtigt og billigt til de store sprog, men ikke til sprog med rig morfologi og få ressourcer som polysyntetisk kalaallisut.

Alternativet er regelstyret teknologi. Den leverer resultater langsommere og stiller store krav til den lingvistiske beskrivelse af målsproget, men den kan anvendes uden store parallelcorpora også på meget komplekse sprog.

Kravet til os dengang var altså at føre bevis for projektets mulighed og overbevise offentligheden om, at vejen frem er mulig også for et typologisk isoleret sprog med få ressourcer og få ressourcepersoner. Efter 5 år med små skridt havde grønlandsk i 2010 et sprogteknologisk fundament, der var solidt. Det var nok til, at vi kunne søge en større forskningsbevilling.

Det lykkedes! Via en bevilling fra Velux-fonden på 3 mio. danske kroner over en 3-årig periode fik vi udviklet et par konkrete applikationer. Det var overbevisende nok til at projektet nu er på finansloven.

Kompetencer måtte hjemtages og uddannelse gentænkes

Uddannelse og generationsskifte har været indtænkt i det grønlandske projekt fra første færd. Vores strategi har været i samarbejde med Grønlands universitet at introducere de såkaldte *uddannelsesstillinger*, der kan søges af studenter med en BA i et sprogligt emne.

Der er tale om mesterlære i form af forskningsadjunktansættelser tidsbegrænset til 4 år med betalt studietid 20 % af tjenestetiden, med mulighed for betalt studieophold et semester ved et udenlandsk universitet og med muligheden for at specialisere sig i et sprogrelevant emne med henblik på specialeskrivning eller eventuelt ph.d.-forløb.

Resultaterne må synliggøres straks

Det grønlandske sprogteknologiske projekt publiceres umiddelbart på vores hjemmeside oqaasileriffik.gl hvor databaserne kan tilgås gratis, hvor programmerne kan anvendes online, og hvorfra løbende revisioner af større applikationer som stavekontrol og talesyntese kan hentes.

På den måde bliver projektets progression synlig for alle, og det er vores opfattelse, at borgerne har stor forståelse for, at det ikke kan undgås, at fejl og uhenigtsmæssigheder somme tider sniger sig ind i pakkerne.

På Oqaasileriffiks hjemmeside kan alle i dag bruge vore meget store ord- og tekstsamlinger og frit hente eller anvende en lang række sprogteknologiske applikationer. Og det virker!

De sprogteknologiske tilbud bliver flittigt anvendt. Det daglige besøgstal på de sprogteknologiske sider har for længst oversteget 1.000 daglige besøg, og vi er konstant i samarbejde med udviklere og forskere, der behøver grønlandssproget sprogteknologisk støtte til blandt andet læremiddelproduktion og udvikling af nye områder som inddragelse af virtual reality i grønlandskundervisningen.

Små sprog har brug for mere teknologi end store sprog

Vi bekender os til et credo, der baseres på, at små sprog ikke har brug for små teknologier. Relationen er snarere invers: Små sprog har brug for mere teknologi end store sprog, for jo færre sprogrøgttere sproget har adgang til, jo mere effektivt må de røgte det. Vi ved godt, at Grønland med sine få ressourcer aldrig vil opnå helt så meget som for eksempel engelsk med sine tusindvis af miljøer med masser af dygtige medarbejdere; men vi ved, at 55% af et drømmescenarium er bedre end 50%. Derfor har den grønlandske ambition ingen øvre grænse og vi arbejder videre, så meget vi kan med egne ressourcer og på egne betingelser.

Det er nemlig helt afgørende, at projekterne er lokalt forankrede og baseres på teknologier, der forstås og vedligeholdes af sprogets egne brugere, samt at "uddannelse" af såvel lokale udviklere som den befolkning, der skal anvende teknologierne, er tænkt ind fra allerførste færd.

Og det er vigtigt at teknologierne adresserer de problemer, der lokalt er de mest presserende først. Når for eksempel mange drømmer om at tilpasse Google Translate til Kalaallisut-engelsk er dette ikke vores første prioritet. Vi vil selvfølgelig gerne have maskinoversættelse til engelsk, men før det behøver vi teknologiens hjælp til at effektivisere leksikografi og terminologi, så vi hurtigst muligt kan få udviklet metoder og hjælpemidler til mødet med engelsk på grønlandske betingelser både i og uden for skolen.

For blot at nævne et enkelt konkret eksempel blandt mange. Lokal forankring og lokal beslutningskompetence er uomgængelige nøglebegreber i denne forbindelse.

Konklusion og tips

I 1921 skrev en af Grønlands nationaldigtere, Henrik Lund, følgende i digtet *Nangaassutit igillugit sapiisivilluta¹ suaartut "ersinartunik" qulaannut pilluta*. Linien betyder "Vi kommet højere end dem, der råber "det er farligt".

Digtet er en opfordring til at tænke nye tanker og stole på, at man kan meget mere, end man selv tror.

¹ Betyder frit oversat "Lad os fatte mod og lade forbeholdene fare".

Det grønlandske sprogteknologiske projekt har tydeligvis passeret dem, der råbte ”*ersinartunik*” omkring årtusindskiftet. Selv i faglige miljøer var holdningen typisk, at sprogteknologi til verdens måske mest komplekse morfologi uden en betydelig reserve af grønlandssprogede professionelle og stort set uden træningsdata med videre var en umulighed.

Vi er nået hertil på få år og for en meget begrænset udgift, der sandsynligvis allerede har forrentet sig på grund af effektiviseret sprogrøgt og større produktivitet overalt i samfundet, hvor grønlandsk sprog er emnet.

Vi er overbeviste om, at når vi har kunnet overvinde de problemer, vi har skullet overvinde, så kan alle andre også.

Så svært er det altså heller ikke!

- Erkend de sproglige rettigheder både i sprogsamfundet selv og i det omgivende samfund
- Skab forståelse for (en grad af) standardisering i ortografien
- Tag mod datalingvistisk eksperthjælp udefra, men bevar det kritiske syn især på eksperter, der ikke taler målsproget
- Husk at også minoritetssprog ændrer sig hurtigt. Derfor er unges sproglige kompetencer mindst lige så vigtige og vægtige som de gamle autoriteters
- Forudsæt, at det tager tid og oftest kræver konkrete resultater at skabe forståelse for sprogteknologiens mulighed

Språk är relationer – erfarenheter från ett samiskt mentorprogram på svenska sidan av Saepmie

Patricia Fjellgren, samisk språkarbetare och andraspråkstalare i sydsamiska och **Lena Huss**, professor emerita vid Uppsala universitet och docent i minoritetsspråkforskning vid Helsingfors universitet

Mentorprogrammet

Mentorprogrammet går vanligtvis ut på att man sammanför äldre, språk- och kulturkunniga mentorer med lärlingar som önskar återta sitt ursprungsspråk. När det första mentorprogrammet i det sydsamiska området påbörjades, var det en utmaning att hitta modersmålstalande mentorer. De flesta av dem som talade sydsamiska var runt 70–80 år gamla och hade inte använt sitt samiska språk så aktivt i vardagen när de rekryterades som mentorer till studenter som

läste sydsamiska på A-nivå vid Umeå universitet. Planen var att mentor-student-paren skulle vara i nära kontakt med varandra, träffas regelbundet och använda sydsamiska i vardagliga situationer. Studenterna kunde också bara vara med och lyssna utan att de förväntades tala innan de kände sig färdiga för det. Paren uppmuntrades att göra praktiska saker när de använde samiska, exempelvis laga mat tillsammans. Då skedde inläringen med hjälp av alla sinnen och fokus flyttades från själva språket till det gemensamma arbetet. Sydsamiska kulturella aktiviteter såsom vätnoe (samisk slöjd), renskötselarbete med mera var viktiga delar av projektet. I samband med pilotprojektet anordnades också gemensamma träffar för mentorer och studenter.

Det sydsamiska pilotprojektet visade sig vara lyckat på många sätt och ledde till fler mentorprogram som ordnades för flera samiska språk. Vi anser att det lyckade resultatet framför allt berodde på att man systematiskt gått in för att återskapa delar av sådant som tidigare gått förlorat, exempelvis kontakten mellan olika talargenerationer, samiskans givna plats i vardagen, sambandet mellan språk och kultur med mera. I det följande presenterar vi några av de viktigaste lärdomarna vi fått under åren med mentorprogrammet.

Att skapa en ”samisk vardag”

Många av lärlingarna hade inga egna samisktalande släktingar på nära håll. Därför försökte man i möjligaste mån hitta mentorer som kom från samma ort som lärlingarna och som talade den lokala språkvarieteteten. Språk är relationer, och genom programmet skapades nya relationer inte bara mellan mentorer och lärlingar, utan mellan alla som deltog i programmet. De blev vänner, höll kontakt under en längre tid, och några fortsätter än idag.

En deltagare beskriver hur hon upplevde kontakten med mentorerna, som i stället för att peka på de fel hon gjorde uppmuntrade henne på ett positivt sätt:

” Deltagandet i mentorprogrammet gav mig en direktkontakt med de äldre som talade sydsamiska. De äldre var otroligt varsamma med mig. Deras mottagande fick mig att tro att det samiska språket verkligen var något för mig. Språket är fullt med betydelse och värdefullt. Språket är mycket viktigt för kommunikation och identitet. Nu när jag har samiskan, är det som om jag skulle ha fyllt upp något som tidigare saknades i mitt hjärta, något jag inte visste saknades. Alla ord och formuleringar har gett mig vägen till min egen kultur och till andra människor.”

Mentorerna och lärlingarna uppmuntrades att fördjupa sig i sin hemorts historia, dialekt och berättelser, och på det sättet återskapade man delar av en samisk vardag som tidigare varit dold för lärlingarna. För många (såsom för deltagaren ovan)

betydde programmet att en helt ny värld öppnades och många nya relationer skapades.

Det var viktigt att programmet kunde leda till något mer än bara punktinsatser, att det skapades möjlighet till kontinuitet och en varaktig förändring för både mentorer och lärlingar.

Eftersom det sydsamiska samhället är så splittrat och naturliga mötesplatser saknas på många platser, utgjorde programmet ett nytt sammanhang även för mentorerna där de fick möta andra samer och dela med sig av sin kunskap.

Att använda sin kunskap

Det är många idag som tar tillbaka sina samiska språk, till exempel genom att läsa samiska i skolan och på universitetet. Man tar tillbaka kunskap som gått förlorad i familjen. En oerhört viktig del i den processen är att få använda sin kunskap och att det finns *sammanhang där du får prova att prata och där du kan få öva på det du lärt dig*.

För det är ju i görandet som kunskapen blir din. Det är en viktig förklaring till varför mentorprogrammet fungerade så bra. Det öppnade upp för ett görande, att man kontinuerligt fick testa och använda det man lärt sig. Det kunde även leda till att man bytte språk i sin egen familj genom att man hade sina äldre släktingar som mentorer. Annars brukar det vara svårt att bryta så etablerade vanor som just användningen av ett visst språk i familjen.

Att få ingå i ett sammanhang

Mentorerna fungerade som dörröppnare: det var de som bjöd in lärlingarna i språket/kulturen och gav dem ett sammanhang. Tillsammans skapade man samiska rum där lärlingarna kunde känna sig trygga, känna att de hörde till och blev sedda och uppmuntrade. En lärling beskrev det så här:

”Plötsligt befinner man sig i en större kontext tillsammans med andra som talar lulesamiska, och det sprider sig som ringar på vattnet att jag är en av dem som håller på att lära sig lulesamiska. Det betyder att alla vill hjälpa till, även de utanför mentorprogrammet. De förstår att jag är en nybörjare. Jag har en kontext. Det är också ett kulturellt hem som du är rotad i. Jag lärde mig mycket av andra människor, mycket sådant som jag annars inte skulle vara medveten om. Jag lärde mig om geografi och om folk och vilka familjer de kom från. I den samiska kulturen är kunskapen om släktskap och land central.”

Det var viktigt för lärlingarna att känna sig ”normala” trots sina bristande kunskaper i samiska. De blev medvetna om att svårigheten i att börja tala samiska inte berodde på dumhet eller något annat personligt fel utan att det var en språkspärr som hindrade dem och gjorde det så svårt att börja tala. Viktigt var också

att lärlingarna förstod att de inte var ensamma om det utan att det fanns många andra som delade deras erfarenhet.

I mångt och mycket liknade inläringen det sätt som inläringen gått till på i det traditionella samiska samhället där kunskaper förmedlades genom att familjen var tillsammans och arbetade med gemensamma uppgifter. De unga lärde sig genom att delta i gemenskapen. För deltagarna i programmet var det viktigt att förstå att revitaliseringen är en kollektiv process, på samma sätt som den tidigare assimileringen och stigmatiseringen varit en kollektiv process.

Att ge tid för reflektion

Något som blev uppenbart redan i början av det första mentorprogrammet var behovet av att bearbeta sorgen över det förlorade språket och de negativa erfarenheterna som mentorerna bar på från äldre tider. När de träffades kunde de sitta länge och berätta och diskutera minnen från tiden i nomadskolan, något som också var viktigt för lärlingarna att höra och förstå. Trots att de yngre inte hade upplevt samma saker, behövde även de bearbeta sina egna tankar. En lärling tog upp detta på följande sätt:

”Under vår första gemensamma träff berättade vi varför vi ville delta i programmet och vad vi hade för dröm om vårt språk. Vi alla delade med oss av vår sorg och det visade sig att vi alla hade börjat tänka att vi inte var hela. Vårt folk lider av kolonialt förtryck och det blev uppenbart att vi hade börjat tro att vi inte var kompletta människor. Den här processen lärde oss att revitalisering inte bara handlar om att börja tala språket igen utan att vi måste fokusera på helande och att vi medvetet ska skapa utrymme och tid för att sörja, tala med varandra och att minnas.”

Vår egen tid kännetecknas av att mycket ska ske snabbt och effektivt, och då är reflektionen en motkraft. Den skapar ett annat utrymme för läkning, och en *förståelse för att hela processen tar tid och måste få ta tid*. Det är inte bara grammatiken och orden som ska läras in, utan något mycket större. Språket är därför ingenting du åker iväg och gör en helg. Det är viktigt att det blir inkluderat i din vardag, att det leder till ett ändrat beteende i vardagen.

Men det är inte bara de allmänna kraven på snabbhet och effektivitet som stör arbetet med revitaliseringen utan också den utbredda tanken att det är bråttom att rädda språket, att små språk dör ut hela tiden och att det kanske redan är för sent att göra något åt det. Det kan mycket väl vara så att själva hopplösheten är det största hotet mot revitaliseringen. Samtidigt vet vi att det finns många exempel på små och hotade språk som håller på att stärkas och revitaliseras på många håll i världen och att även redan utdöda språk har kunnat väckas till liv. Därför behöver vi reflektera över det som pågår hos oss och på annat håll, och försöka *inge varandra hopp i stället för att sprida domedagsprofetior* som också finns

omkring oss och påverkar oss. Så här skrev äldre sydsamiska mentorer i sitt öppna brev till det samiska samhället:

”Negativa tankar skapas om man hela tiden hör domedagsprofetior som säger att sydsamiskan kommer att dö ut, men ungdomen har visat oss äldre att de har en stark vilja att lära sig språket och att även vi behövs.”

Slutord

Det har nu gått 10 år sedan det första mentorprogrammet inleddes. Flera av deltagarna som var lärlingar arbetar nu själva som lärare i sydsamiska. Flera av de tidigare mentorerna finns inte längre bland oss men det som de gav sina lärlingar lever vidare och når kommande generationer. En kedja mellan generationer som tidigare brutits har kunnat återskapas. Genom personlig kontakt, en tillåtande atmosfär och en uppmuntrande omgivning har man kunnat ingjuta nytt liv i språket och nytt hopp inom språkgemenskapen.

Språk är så mycket mer än bara ord och grammatik. Att återta ett språk som tidigare försvunnit eller som man aldrig fått lära sig är en process som omges av en mängd tankar och känslor. Ibland kan känslorna vara sinsemellan motstridiga och tröskeln till att börja tala kan kännas hög. Genom mentorprogrammet har både de äldre mentorerna och deras lärlingar fått möjligheten att bearbeta sådana hinder och skapa nya gemenskaper och nya arenor där samiskan kan blomstra.

I mentorprogrammet pågår språklig och kulturell revitalisering i en relativt liten skala eftersom det handlar om ett antal enskilda människor som träffar andra enskilda människor. Samtidigt är det ett kraftfullt program eftersom det har visat sig ha stor inverkan på alla som deltar i det. I några fall förändras hela vardagen – ja, hela livet! I andra fall blir vardagen rikare, och tröskeln till att gå vidare och lära sig mer blir lägre.

Mentorprogrammet är en hållbar metod. Det blir en del av både lärlingens och mentorns vardag, de träffas regelbundet och det skapar svallvågor som når även dem som finns omkring dem. I kön i mataffären börjar samiska höras, de närstående blir inkluderade och varaktiga mötesplatser skapas, oberoende av institutioner och organisationer. Det påverkar människornas vardag direkt och det i sin tur förändrar språkmiljön i området. Samiskan börjar sakta höras mer, men det är inte samma språk som när mentorerna var unga, för dagens språk är färgat av de nya erfarenheterna och de nya talarna. Precis som alla levande språk förändras även sydsamiskan.

Framgångsfaktorer för att stärka ett språk

I detta, det sista, kapitlet samlas erfarenheterna från forskning och beprövad erfarenhet i form av ett antal faktorer och en checklista som, med hänsyn till den givna situationen, måste hanteras för att arbetet med att stärka språket ska bli framgångsrikt.

Varje språks situation är unik

Att stärka ett språk är krävande. Det finns inte ett tids- eller kostnadseffektivt sätt att utföra språkstärkande arbete och det finns ingen enkel instruktion för hur det görs bäst. Synen på vad det innebär att lyckas stärka ett språk skiljer sig dessutom åt (s. 28 och 33) och målet för ett språkstärkande arbete varierar därför mellan olika språk (s. 59). Arbetet med att stärka språk är samtidigt en process som aldrig kan avstanna. Ett levande språk förutsätter nämligen att språket används och utvecklas (s. 29 och 39). Varje språk som är i behov av att stärkas är dessutom unikt och likaså är situationen som språket befinner sig i (s. 33 och 40).

I denna översikt framgår samtidigt att vissa omständigheter återkommer i stärkande arbeten som anses framgångsrika. Omständigheter som anses vara avgörande i arbetet med att framgångsrikt stärka ett språk.

Gemensamma framgångsfaktorer

Vid två tillfällen, 2018 och 2020, samlades ett betydande antal forskare och experter inom språkrevitalisering, flerspråkighet och språk i Norden från de nordiska länderna och områdena för att utväxla kunskap om arbetet med att stärka små språk. Under sammankomsterna diskuterades framför allt vilka framgångsfaktorer som är möjliga att identifiera på nordisk nivå i arbetet med att stärka och revitalisera språk.

Trots att de små språkens situation och förutsättningar skiljer sig mycket åt, var slutsatsen efter sammankomsterna att det finns ett flertal framgångsfaktorer som både är gemensamma och centrala för lyckat språkstärkande arbete. Det är den konklusionen tillsammans med det samlade kunskapsläget som ligger till grund för urvalet av de artiklar som presenteras i denna rapport och de framgångsfaktorer som återfinns i checklistan.

Utifrån forskning och beprövad erfarenhet är det således möjligt att identifiera ett antal faktorer som måste hanteras, med hänsyn till den givna situationen, för att arbetet med att stärka språket ska bli framgångsrikt.

Genom att inför planering av språkstärkande arbete, så som planer, insatser och åtgärder, göra en evaluering av dessa identifierade faktorer ökar möjligheten att det språkstärkande arbetet blir framgångsrikt. Under processen med att bedöma faktorerna kan det visa sig att det finns behov av justeringar i det planerade språkstärkande arbetet.

Det är viktigt att notera att faktorernas karaktär skiljer sig åt. Vissa av dem är mer processinriktade medan andra framförallt fokuserar på form och struktur. Faktorerna kan uppfattas ha olika relevans beroende på i vilken situation verksamheten som ska använda sig av checklistan befinner sig i. Det centrala är att använda och tolka checklistan utifrån den egna verksamheten och det språkstärkande arbete som planeras.

Använd checklistan!

Utgå från den egna verksamheten och ställ frågan hur var och en av faktorerna kan hanteras. Verksamheten bör så långt som möjligt ta ansvar för att hantera *samtliga* faktorer men gör det på ett sätt som passar verksamhetens förutsättningar, mandat och kapacitet. Rådgör med språkanvändarna och språkexperter (det är dessa som har bäst kunskap om situationen för språket).

CHECKLISTA MED TIPS!

Checklistan innehåller kortare beskrivningar av framgångsfaktorerna. För förklaringar och situationer som sätter in faktorerna i ett sammanhang finns hänvisningar till artiklar i översikten.

Använd checklistan genom att utgå från den egna verksamheten. Fundera på hur faktorerna kan hanteras. Omvandla framgångsfaktorerna till den egna verksamheten och situationen. Tolk varje faktor utifrån er situation och gör det bästa för att hantera faktorerna.

Gå igenom, diskutera och arbeta med faktorerna. Gör det på ett sätt som passar verksamhetens förutsättningar, mandat och kapacitet. Ingen av faktorerna bör lämnas utanför, försök hitta sätt att inkludera dem alla.

Bakgrundskunskap

Skaffa bakgrundskunskap om språket. Fundera på språkets situation, förutsättningar och utmaningar. Ibland kan en extern värdering av språkets situation behövas, i andra fall räcker det med en mindre omfattande insamling av kunskap och analys. Det är av särskild betydelse att involvera och rådgöra med språkanvändare och språkexperter i fråga om denna faktor.

Läs mer i artikel: Små sprog fra et nordisk perspektiv, s. 20. Lyckad revitalisering – hur den föds och vad den kräver, s. 28 (pusselbit 2), Kritiske faktorar på samfunnsnivå, s. 33 (pusselbit 1) och 35 (pusselbit 1), Kartläggningens roll i arbetet med att stärka små språk, s. 40, Utan tastatur, ingen tekst: Om det språkteknologiske grunnlaget for språka våre, s. 71, Språkrevitaliseringens praktiske sider – i offentlig regi, s. 78.

Målsättning

Sätt upp mål för det språkstärkande arbetet. Målet och det planerade arbetet ska ske med hänsyn taget till resurser som finns samt bidra till att koordinera språkstärkande aktiviteter, engagemang och insatser. Samtidigt ska målsättningen ge utrymme för tålmod eftersom språkstärkande arbete är processer som sträcker sig över tid.

Läs mer i artikel: Lyckad revitalisering – hur den föds och vad den kräver, s. 28 (pusselbit 1), Kritiske faktorar på samfunnsnivå, s. 33 (pusselbit 2), Utmaningar och lösningar för att revitalisera ett språk med liten språkmiljö – exemplet finlandssvenskt teckenspråk, s. 59, Språkrevitaliseringens praktiske sider – i offentlig regi, s. 79 (pusselbit 2), Det umulige er muligt langt oftere end vi tror – eksemplet med grønlandsk sprogteknologi, s. 101.

Ansvar

Ge ett utpekat ansvar för arbetet med att stärka språket. Tydligt ansvarsutpekande för planering, genomförande, uppföljning och revidering av det stärkande arbetet behövs.

Läs mer i artikel: Vern av små språk i eit europeiskt perspektiv, s. 15 och 17, Kritiske faktorar på samfunnsnivå s. 37, Utmaningar och lösningar för att revitalisera ett språk med liten språkmiljö – exemplet finlandssvenskt teckenspråk s. 60, Språkrevitaliseringens praktiske sider – i offentlig regi, s. 79 (pusselbit 1), Framgångsrik revitalisering av hawaiiska, s. 92 och 94.

Realism

Bedöm om målet och det planerade arbetet är realistiska. Var realistisk med vad som kan uppnås utifrån förutsättningar, resurser, målsättningar och engagemang. Evaluera behov av åtgärder vid brister.

Läs mer i artikel: Lyckad revitalisering – hur den föds och vad den kräver, s. 30 (pusselbit 1), Det umulige er muligt langt oftere end vi tror – eksemplet med grønlandsk sprogteknologi, s. 97, Språk är relationer – erfaringer fra ett samiskt mentorprogram på svenska sidan av Saepmie, s. 103.

Etablerad struktur

Har en strategisk anpassning till verksamhetens sätt att arbeta skett? Råder en medvetenhet om, och har hänsyn tagits, till att arbetet ska fungera i det rådande administrativa systemet och i etablerade strukturer?

Principerna för att verkställa arbete som rör språk skiljer sig i de allra flesta fall inte från arbete som rör annat motsvarande arbete inom verksamheter. Evaluera behov av åtgärder vid brister.

Läs mer i artikel: Utan tastatur, ingen tekst: Om det språkteknologiske grunnlaget for språka våre s. 72, Språkrevitaliseringens praktiske sider – i offentlig regi, s. 77, Det umulige er muligt langt oftere end vi tror – eksemplet med grønlandsk sprogteknologi, s. 100 (pusselbit 1).

Kreativitet och flexibilitet

Används anpassning och lösningar utöver det som är vanligt? Tillåts kreativitet i fråga om språket? Särskilt för små språk där språkanvändarna är få, språkarenorna är få och svaga, utbildningsstrukturen brister och den vanliga strukturen inte är anpassad till de behov och utmaningar som är kopplade till små språk, behövs kreativitet och flexibilitet. Det gäller såväl språkanvändarnas som majoritetssamhällets sida. Evaluera behov av åtgärder om det finns möjlighet till förbättring.

Läs mer i artikel: Utmaningar och lösningar för att revitalisera ett språk med liten språkmiljö – exemplet finlandssvenskt teckenspråk, s. 61 (pusselbit 2), Kalaallisut – et spændingsfelt af nationalisme og globalisering i Grønland s. 67 (pusselbit 2), Framgångsrik revitalisering av hawaiiska, s. 89, Det umulige er muligt langt oftere end vi tror – eksemplet med grønlandsk sprogteknologi, s. 100 (pusselbit 2), Språk är relationer – erfarenheter från ett samiskt mentorprogram på svenska sidan av Saepmie, s. 102.

Sprida kunskap

Bidra till att sprida aktuell information – baserad på forskning och beprövad erfarenhet – till språkanvändarna, inom verksamheten och övriga samhället om språktillägnande, mekanismer för två- och flerspråkighet, språkundervisningsmodeller, metoder, verktyg samt språköverföringsprocesser.

Läs mer i artikel: Lyckad revitalisering – hur den föds och vad den kräver, s. 30 (pusselbit 2 och 3), Kritiske faktorar på samfunnsnivå, s. 34, Det umulige er muligt langt oftere end vi tror – eksemplet med grønlandsk sprogteknologi, s. 99.

Erkännande och omgivningens inställning

Undersök om språket är skyddat i lag, erkänt på annat sätt nationellt, regionalt, lokalt, till exempel i policyer, frivilliga åtaganden eller riktlinjer. Undersök om språket har en status i verksamheten, en uttalad position och/eller om det finns ett fastlagt förhållningssätt till språkanvändarna. Vilken acceptans finns i verksamheten för att språket tar plats och har ett egenvärde parallellt med majoritetsspråket? Evaluera behov av åtgärder vid brister.

Läs mer i artikel: Vern av små språk i eit europeiskt perspektiv, s. 16, Lyckad revitalisering – hur den föds och vad den kräver, s. 32, Kritiske faktorar på samfunnsnivå, s. 35 (pusselbit 2), Utmaningar och lösningar för att revitalisera ett språk med liten språkmiljö – exemplet finlandssvenskt teckenspråk, s. 60 och 62, Kalaallisut – et spændingsfelt af nationalisme og globalisering i Grønland, s. 65, Språkrevitaliseringens praktiske sider – i offentlig regi, s. 78 och 80, Det umulige er muligt langt oftere end vi tror – eksemplet med grønlandsk sprogteknologi, s. 98.

Viljan att använda språket

Identifiera viljan som finns inom språkgruppen att använda språket. I det ligger att titta på vilka, var och hur språket används eller var det finns intresse av att använda språket. Identifiera eldsjälar (individer, föreningar, institutioner) som aktivt arbetar med att stärka språket eller som visar starkt intresse för sådant arbete. Om lämpligt, stimulera viljan som finns för att använda språken och/eller eldsjälar som driver ett arbete för att stärka språket.

Läs mer i artikel: Lyckad revitalisering – hur den föds och vad den kräver, s. 29, Kritiske faktorar på samfunnsnivå, s. 38 och 39, Kartläggningens roll i arbetet med att stärka små språk, s. 41 (pusselbit 2), Utmaningar och lösningar för att revitalisera ett språk med liten språkmiljö – exemplet finlandssvenskt teckenspråk, s. 61 (pusselbit 1), Kalaallisut – et spændingsfelt af nationalisme og globalisering i Grønland, s. 67 (pusselbit 1), Framgångsrik revitalisering av hawaiiska, s. 88, Språk är relationer – erfarenheter från ett samiskt mentorprogram på svenska sidan av Saepmie, s. 103.

Tolerans i språkgruppen

Bidra till att skapa och upprätthåll tolerans i språkgruppen, även för nya eller ovana språkanvändare, genom att erkänna och klarlägga att arbetet med att stärka eller revitalisera ett språk kräver en stor förändring internt för språkgruppen. Djupt inrotade attityder, invanda förhållningssätt till språket och språkets framtid samt språkval i vardagen behöver förändras.

Läs mer i artikel: Lyckad revitalisering – hur den föds och vad den kräver, s. 31, Kalaallisut – et spændingsfelt af nationalisme og globalisering i Grønland, s. 66, Språk är relationer – erfarenheter från ett samiskt mentorprogram på svenska sidan av Saepmie, s. 102.

Uppföljning och revidering

Lägg upp en tydlig plan för uppföljning och revidering. Det är meningslöst att driva ett arbete som inte ger önskat resultat för språket. Det behövs därför en regelbunden diskussion om vad som ska uppnås och om de metoder som valts fungerar. Är de uppsatta målen realistiska, fungerar de valda arbetssätten och metoderna på önskat sätt, vad behöver revideras? Evaluera behov av åtgärder för att få bättre måluppfyllelse.

Läs mer i artikel: Lyckad revitalisering – hur den föds och vad den kräver, s. 30 (pusselbit 4), Kritiske faktorar på samfunnsnivå, s. 36, Kartläggningens roll i arbetet med att stärka små språk, s. 41 (pusselbit 1), Språkrevitaliseringens praktiska sider – i offentlig regi, s. 76, Framgångsrik revitalisering av hawaiiska, s. 91.

Framgång för små språk vill bidra till att göra arbetet med att stärka små språk i Norden mer framgångsrikt.

Många små språk i Norden har försvagats och används inte överallt i samhället eller är till och med hotade till sin existens. Med små språk menas de nationella minoritetsspråken och andra små språk i Norden som har relativt få talare och en officiell status.

Översikten ger en samlad kunskapsbild över språkstärkande arbete och innehåller en checklista med framgångsfaktorer som bör hanteras för att förbättra resultatet av sådant arbete.

